

KETTŐS ZENEI HANGJELZÉSŰ GLORIA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

(Egy szövegközi hasonmással.)

Könyvtárunk *Cod. lat. 14.* jelzésű kolligatuma régi hártya-kéziratok töredékeiből, nagyobbbrészt egyházi szerkönyvekéből áll. E töredékek egyike, valószínűleg egy tonariumból való megcsonkított levél, különös figyelmünkre méltó. A hártyalapon látható hajtási gyűrődésekből következtetni lehet arra, hogy kötési tábláról való. A kis helyen látható ragasztószer nyoma szerencsére kevés kárt tett az írásban.

Hártánk a szerkönyv ama részéből való, amelyben a nagy doxologia a különféle tónusok szerint volt egymásután leírva. A dallamok e szerkönyvben a német íróiskola neumaival¹ voltak rögzítve s csupán töredékünk — szerencsénkre teljes — Gloria-szövegén találunk kettős zenei hangjelzést, t. i. neumatikust és alfabetikust.

Az egyházi dallamokat hosszú ideig neumákkal jegyezték fel. E neumák — a mi esetünkben ú. n. accentus neumákról van szó — a hang magasságát pontosan megállapító F vonal feltűnésétől kezdve nyugaton a quadratikus, német földön s az ennek kultúrhatása alatt álló vidékeken a gótikus hangjelzéssé alakultak át, míg az idők további folyamán a mensurális hangjelzésen keresztül kifejlődött a mai hangjegyírás. A neumákat jellemzi, hogy a dallam irányát rögzíti meg grafikus képben, de nem közli velünk a hang pontos helyét a hangsorban. A dallamot tehát az emlékezet őrizte meg s adta tovább nemzedékről-nemzedékre. Annak dacára, hogy

¹ A zenei paleografiára vonatkozó irodalomból lásd *Paléographie Musicale* I—VIII. kötet. BANNISTER: *Paleographia Musicae Latina*. WAGNER P.: *Neumenkunde*. — Magyarúl ISOZ K.: *Latin zenei paleografia és a Pray-kódex zenei hangjelzése* c. munkája tárgyalja részletesen a kérdést.

az emlékezet csodálatos híven tartotta fenn a dallamokat, amiről a legkülönbözőbb helyekről és korokból való írott emlékek egybevetése tett tanubizonyosságot,¹ mégis féltek a régiek, hogy valamely melódia a kereszténység térfoglalásával a legtávolabb eső helyekre elkerülvén, vándorlásai között némi módosulást vagy megcsonkítást szenvedhet. Hogy tehát *a dallam egyes hangjainak helyét a hangsorban* feltétlen pontossággal rögzíthessék meg, a neumákon, — tehát jelíráson — kívül eső téren kerestek segítséget s ezt a betűírásban vélték föltalálni. A betűsor felhasználására többféle kísérletet tettek. Ezek közül csak azt a rendszert ismertettük, amellyel töredékünkben találkozunk, t. i. azt, amelyben a diatonikus hangsor két oktávjának egyes hangjait letről felfelé haladva az ábécé egyes betűivel a-tól p-ig jelezték és pedig vagy csupa maiuscula, vagy csupa minuscula betűvel. Az alfabetikus zenei hangjelzés nem volt a középkor találmánya, hanem BOETIUS «De Institutione Musicae»-jén keresztül a keresztény középkorba átszivárgott ókori görög betűsoros hangjelzési módnak a szükséghez mért alkalmazása. Az alfabetikus zenei hangjelzés csupán tanítói célt szolgált,² azért emlékei inkább zenei traktatusokban, mint praktikus muzsikában maradtak fenn. Hogy tehát a neumákkal jelzett dallam irányát pontosan megrögzítsék, a neumákhoz vagy hozzáírták az ábrázolt hangok jelzését betűkben³ — ezek pótló bejegyzések voltak —, vagy pedig a liturgikus szöveg fölé egy sorban az alfabetikus zenei hangjelzést és egy második sorban a neumákat írták, ami az egyidejűségnek tanujele. E kettős zenei hangjelzésű (ú. n. bilinguis) feljegyzések rendkívül ritkák s minden bizonnyal tanítói⁴ és megőrzési (konzerváló) célzattal történtek. Efajta em-

¹ Lásd a solesmes-i bencések nagyszerű munkáit.

² POTHIER: Les mélodies grégoriennes d'après la tradition. 28. l.: «La notation alphabétique est.... une notation proprement et exclusivement didactique».

³ Paléographie Musicale, VII. köt. 13. l.: «...l'écriture neumatique donnait le rythme générale de la phrase; la traduction littérale ne laissait aucun doute sur la mélodie».

⁴ WAGNER: Einführung in die gregorianischen Melodien. II. Neumenkunde. I. kiad. 121. lap: «Sie [t. i. die Doppelschrift] erscheint vielmehr als Nothbehelf und empfahl sich nur als didaktisches Hilfsmittel beim Studium».

lékek közül méltán a legnagyobb hírtű a Montpellier-i École de Médecine H 159 jelzésű bilinguis kódexe. Ez az emlék is azt igazolja, hogy nem templomi használatra, hanem oktatói céllal készült, mert az énekek benne hangnemek szerint vannak csoportosítva s nem követik egymást liturgikus sorrendben.

A neumatikus hangjelzési módnak előnye, hogy számos oly zenei finomságot tudott érzékeltetni, amelyek a szigorúan vett hangsorokon kívül eső hangközökre, ékítési módokra, stbikre vonatkoztak. Úgy a Guidó-féle vonalrendszer, mint a betűsoros hangjelzési mód nem lévén alkalmas ezeknek megrögzítésére s illetve pontos megállapítására, ez a dallamokat a diatonikus hangsorba beszorította s előadási módját is megegyeszerűsítette. Mindezekből kiviláglik, hogy a gyér számban fennmaradt bilinguis emlékek mindegyike méltó figyelmünkre.

A *Cod. lat. 14*-ben őrzött töredék egy terniónak két középső levele, amire a szövegnek a négy lapon való zavartalan folytatásából lehet következtetni. Az első levél *r.*- és *v.*-jének felső szélén, közvetlenül az írás első sora felett látható a kötésre való felhasználásból származó türemkedés, kopás, sőt a ragasztószer nyoma is. A második levél jobb oldalából annak kb. egyharmada teljes hosszában le van vágva. A két levél írása fraktura s a neumák német típusúak s a XII. századra vallanak. A két levelen mindvégig a nagy doxológiának szövege ismételtetik s mindegyik melódiája más-más. Az első levél *r.*-ján van hat sor szöveg, mely befejezője az elveszett levélen megkezdett Glóriának, ezt követi a tanulmányunk tárgyául szolgáló Gloria két szó híján, mert a befejező ... *patris amen* a levél *r.*-jára került, ahol e szöveg egyszer teljesen s egyszer *Domine fili uni*-ig bezárólag van írva; hogy a második levélen *genite JHV XPE*-vel folytattassék, ugyanezen a lapon még egyszer teljesen s a túloldalon kétszer ismételtetik a Gloria szövege, másodszor természetesen csonkán. Épen úgy csonka a későbbi kéztől származó Gloria-szöveg, melyen szintén vannak alfabetikus melódia-jelzések a neumákon kívül, de csak oly helyeken, amelyek az egykori énekes szemében javításra szorultak.

Amint feljebb már említettett a betűsoros átírásnál, a dallam

egyszerűsödik s elsősorban a «szépítések» maradnak le róla. Ilyenek a quilismák hangremegtetései és a liquescens¹ szótagoknál a második, az érintett hang teljes elvesztése. A *Cod. lat. 14*-ben található bilinguis hangjelzésű Gloriának első hat sorát hasonmásban adjuk, míg az egészet modern hangjegyekkel átírva, alább közöljük. Ugyanezt a Gloriát SCHUBIGER Anselm páter az einsiedelni *Cod. Fr. I.* alapján hozza Die Sängerschule St. Gallens című jeles munkájában és pedig a Monumenta-k között a VIII. táblán 34. sz. alatt, ahol a kódexből három sornyt hasonmásban (*Glorificamus te-től Adoramus-ig*) ad, míg az Exempla-k között 59. sz. alatt, az egész szerzeményt mai hangjegyekkel átírva közli. SCHUBIGER e Gloria-dallamot BRUNÓ-nak tulajdonítja, a későbbi IX. LEÓ pápának,² ki jeles zenei képességekkel volt megáldva. Az einsiedelni kódex a dallamot F és c kulccsal ellátott négyvonalas sorokban, neumákkal őrizte meg számunkra. SCHUBIGER e neumákat modern hangjegyekkel írta át s amennyire a három sornyi hasonmásnak az átírással való összevetéséből látni lehet, feltétlen megbízhatóan.

Töredékünk alfabetikus zenei hangjelzése kétséget kizáró módon képviseli a notator által tudott dallamot, ezért az átíratunk szigorúan ezt a melódiát közli. Vessük össze tehát a betűsoros jelzés melódiáját a neumatikus hangjelzés dallamvonalával és a SCHUBIGER közölte einsiedelni *Fr. I.* kódexével.

Külső megjelenésében, mint már említettük volt, töredékünk neumái XII. századi német, tisztán írt neumák. Jellemző a virga, mely, ha egyedül jelenik meg, lent balról jobbra fel húzott vékonyodó vonal, míg összetett formájában mint virga subpuncte, vagy mint climacus s gyakran egyedül is balról jövő episémás jobbról balra lehúzott egyenlő vastag vonalka. A liquescentiát jelző neumák is gyakoriak, így az *epiphonus* (*pes liq.*), mely egy-

¹ Liquescentián értik a román nyelvek által bizonyos mássalhangzók torlódásakor az ezek között hangoztatandó semivocalist. Erről igen bő tanulmány jelent meg a *Paléographie Musicale* II. köt. 40—62. lapjain.

² I. m. 90. lap: «Ihm werden nicht nur die Composition eines Gloria in excelsis.... sondern noch eine Reihe von Gesängen.... zugeschrieben».

szeri kivétellel két hanggal (tehát *pes*-ként) íratott át. Ezzel szemben a *pes flexus liquescens* (2-ik sor voluntatis) csak *pes*-ként két

in x̄p̄e cum sancto spiritu. In gloria dei patris
amen.
Gloria in excelsis deo. Et in terra pax homi-
 nibus bone voluntatis. Laudamus te Benedicimus
 te Adoramus te glorificamus te Gratias agimus tibi
 propter magnam tuam gloriam. Domine deus rex
 celestis. Deus pater omnipotens. Domine fili unigeni-
 tus ih̄u x̄p̄e. et sancte spiritus. Domine deus. Agnus

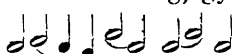
hanggal szerepel. A *cephalicus*, *virga liquescens*-nek fogatott fel s csupán egy hangot, az *oriscus* (6-ik sor sancte) is teljes hangot kapott. Egy *pes* (9-ik sor patris) csupán egy hanggal íratott át,

minek magyarázatával adósaknak kell maradnunk, mert az einsiedelni kódex ugyanezen helyen *flexa resupina*-t ír. Igen érdekes a kizárólag e'f'g' menetet jelző hangábra használata. Paleográfiai szempontból a *scandicus*-nak három grafikai képe van: 1. két *punctum* + *virga* (2-ik sorban *laudamus te*), 2. *pes* + *virga* (8-ik sor *suscipe*), 3. kampós kezdetű *pes* (1-ső sor *deo*), mely a Vatikáni II. Névtelen neuma-versének *salicus*-a. Az einsiedelni kódexnek SCHUBIGERNél hasonmásban közölt néhány sorában a doxologia első mondata *deo*-ja felett tisztán kiírt *quilisma* látható. Miután töredékünk kampós kezdésű *pes*-je a *quilisma* hangegymásutánjának megfelel, felmerülhet a kérdés, nem állunk-e egy notatori sajátossággal szemben? Miután azonban a töredékünk többi Glóriájában ismételten előfordul a *quilisma* szabályos formája, bizonyos, hogy itt *salicus*-t¹ írt a neumázó, amely jelet csak egyszer ír e'g'g'-vel át (alighanem tévedésből, mert az einsiedelni kódex megfelelő helyén e'g'-t ír SCHUBIGER).

Belső formájában töredékünket csak általánosságban vethetjük össze az einsiedelni *Cod. Fr. 1.* Glóriájának átíratával. SCHUBIGER az átírást mai hangjegyekkel eszközölte, azt a célt óhajtván vele szolgálni, hogy minél többek előtt érthető legyen.² A modern hangjegyekben, nem tekintve a már említett egymásközötti pontos időmértékviszonyt, öntudatlan előtérbelépését, sem a *liquescentia*, sem a különleges éneklési modort kívánó neumák, mint a *quilisma* nem fejezhető ki. Ezért a részletekre összehasonlításunk nem terjedhet ki s csupán a dallamvonal nevezetesebb különbségeivel foglalkozhatik. A töredékünk nyújtotta dallammegállapítást egybevetve az einsiedelni kódex átíráásával, első pillantásra elég nagyszámú eltérést tüntet fel. Közelebről megvizsgálva ezeket, úgy látjuk, hogy jórésztük a melismák megrövidüléséből származik, a mi töredékünkben 20 szótagon egy, két vagy három hanggal

¹ POTHIER, i. m. 44. lap: «Lorsque les deux punctum [a mi esetünkben a punctumokat egy ductussal összeírottaknak kell vennünk] expriment deux sons qui se suivent sur le même degré ou à un demi-ton de distance: c'est le *salicus*».

² I. m. IV. 1.: «... weil die Noten, Schlüssel und etwelche Eigenthümlichkeiten der alten Choralschrift für manche Leser nicht so verständlich wären».

rövidebb a melisma, ami azonban a dallam törzsét (az eredeti dallam hangjait) nem érinti, míg néhány szótagon a mi töredékünk melismája 1—2 hanggal gazdagabb. A dallam vonalát az eltérések (kb. 30 eset) nem változtatják meg s csupán hat eset van, amikor a melódia vonala más hajlást nyer. Mindezen eltérések dacára félreismerhetetlenül fennáll az a tény, hogy közös forrásból merítettek azok, akik egymástól távoleső helyen és időben emlékezetből írták le ugyanazt az egyházi éneket.¹ Hogy ugyanazon dallam grafikai képe és a melódia vonala látszólag különböző, annak dacára, hogy a hangok egymásutánja azonos, azt egy, a szóbanforgó Gloriából vett példán mutatjuk be. A *Gratias agimus tibi* részben az *agimus* szónál az ősmelódiában valószínűleg így követték egymást a neumák: , tehát pes subbipuncte, flexa, pes és punctum. Ma ezt így írnók át hangjegyekre: , SCHUBIGER így írta: . Az összehasonlítás könnyebbé kedvéért egyenlő hangjegyekkel írjuk a most említett szöveg dallamát egymás alá és pedig a felső sorban az einsiedelni kézirat s az alsó sorban a mi töredékünkét.

Mind a két notator a dallamra emlékezett, de a szövegbeosztás folytán ugyanazon hangegymásután dacára a melódia grafikai képe látszólag megváltozott. Például a *mus*-szótag vonala egyik esetben a másikban , pedig a melódia nem változott,

¹ POTHIER, i. m. 22. lap: «... (t. i. les neumes sont...) suffisantes pour rappeler les mélodies à la mémoire, mais ne pouvant suppléer par elles-mêmes à la tradition». WAGNER, i. m. 67. lap: «Diese (t. i. liturg. Gesangspraxis) ist im ersten christlichen Jahrtausend und noch darüber hinaus ein Singen aus dem Gedächtnis».

csak a szótag tolódott el. Ez is bizonyítja a tradíció nagy hatalmát, mely évszázadokon át megőrzött számtalan egyházi dallamot, amely egymástól távoleső vidékeken, különböző körülmények között szállott szájról-szájra, s noha véges az emberi elme, mégis egyes jelentéktelen árnyalatkülönbséggel mind megegyezik egymással, hirdetvén fennen az Isten dicsőségét.

GLORIA.

Glo - ri - a in ex - cel - sis de - o Et in ter - ra pax

ho - mi - ni - bus be - ne vo - lun - ta - tis La - u - da - mus

te Be - ne - di - ci mus - te A - do - ra - mus - te

Glo - ri - fi - ca - mus - te Gra - ti - as a - gi - mus ti -

bi propter magnam tu - am glo - ri - am Do - mi - ne de - us rex

ce - le - stis De - us pa - ter om - ni - po - tens Do - mi - ne

fi - li u - ni - ge - ni - te Je - su Chri - ste et sanc - te spi - ri

tus. Do - mi - ne de - us Agnus de - i fi - li - us pa - tris Qui tol - lis pec -

ca - ta mun - di mi - se - re - re no - bis. Qui tollis pec - ca - ta

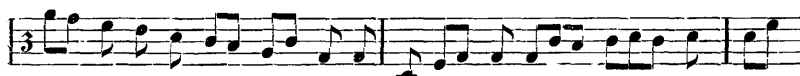
mun-di sus - ci - pe de-pre-ca - ti - o - nem nos - tram Qui - se - des

ad dex - te-ram pa-tris mi - se - re - re no - bis Quo-ni-

am tu so - lus sanc-tus Tu so-lus do - mi - nus Tu so-lus

al - tis-si-mus Je - sus Christe Cum sanc-to spi - ri - tu - In

glo - ri - a de - i pa - tris. A - - - men.

NB. Nyomdatechnikai okokból nem gregorián-hangjegyekkel, hanem modern hangjegyekkel kellett az átírást végeznünk. Modern hangjegyekkel a neumairás különlegeségeit nem lehet jelezni (ilyen az oriscus, a strophicus stb.), ezért az alfabetikus zenei hangjelzést írjuk át. Minden hang — nehogy egy vontatott, végevárhatatlan dallam zenei ábráit adjuk — egy nyolcad, összevont nyolcadok az egyes szótagok melisniás hangábráit adják. Ne feledjük, hogy a modern hangjegyek használata nem azt a célt szolgálja, hogy a régi hangjelzés ábráit érzékeltessék, hanem azt, hogy az előadást jelezzék s könnyítsék meg. (Lásd P. WAGNER : Elemente des gregorianischen Gesanges, 58 l.) Epen ezért ott, ahol a neumatikus és az alfabetikus feljegyzés között valami eltérés van, azt a szövegben számokkal jeleztük, és pedig:

(1) Neumája *pes flexus liquescens*, de a *liqueseentia* az alfabetikus átírásban ép úgy nincs feltüntetve, mint SCHUBIGER átíratában sem (i. h. 58 l.), ki *pes-t* ír. (2) Neumája *salicus*, ép úgy, mint az előtte lévő *adoramus te-ben*. SCHUBIGER is *pes-t* ír. Lehet, hogy a neumator tévedett. (3) és (4) Neumája *virga liq.* (5) és (6) Neumája *pes liq.* s valószínűleg d'e' *pes-t* énekeltek, SCHUBIGERNél sincs *pes*. (7) Neumája *pes*, hogy itt egyszerűsítéssel állunk szemben, látni abból, hogy SCHUBIGERNél c'h'd' van. (8) Neumája *flexa*. (9) Neumája *pes fl. liq.* E két hely ábrája SCHUBIGERrel egyező. (10) A Cod. lat. 14. e helyütt teljesen olvashatatlan, pótlás SCHUBIGER átíratából (i. h. 59. l.).

ISOZ KÁLMÁN.

MÁTYÁS KIRÁLY BUDAI MŰHELYÉNEK EGYIK CÍMER- FESTŐJE.

(Két melléklettel.)

OLÁH Miklós, aki II. LAJOS özvegyének, MÁRIA királynénak titkára volt és később esztergomi érsek, *Hungaria* című munkájában¹ azt mondja, hogy MÁTYÁS király Budán mintegy harminc emberből álló műhelyet tartott fenn, melyben latin és görög kéziratokat másoltak és díszítettek s hogy e munkások nagyobb részét ő maga még ismerte.

Ezek a szavak minden Korvina-kutató elé izgató kérdést tárnak. Arra kényszerítenek, hogy lassú és fáradságos munkával lépésről-lépésre haladva, rekonstruálni próbáljuk e műhely képét, hogy megkíséreljünk a Korvina gazdag művészeti anyagából kiválasztani olyan csoportokat, melyeknek darabjai közös sajátosságokat mutatnak és bizonyos tekintetben elütnek a többi darabtól. Nyilván csak ilyen csoportok tüzetesebb megvizsgálása juttathat el a kérdés tisztázásához.

Ez alkalommal a legegyszerűbb csoportok egyikével kívánnunk foglalkozni, melyet a bécsi, drezdai és jenai könyvtár 13 kódexe képvisel. Még pedig:

1. *Dresden*. Staatsbibliothek. E—A—1. Cicero ad familiares.
2. *Jena*. Universitätsbibliothek. Baptista Guarinus de ordine docendi ac studendi. Írták Ferrarában, 1459-ben.
3. *Wien*. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 138. Marcellini Comes, Gennadius, Isidor, Vitae patrum. Cronica Marcellini. Írták 1471-ben.
4. 140. P. P. Statius. Sylvae.
5. 152. Asconius Pedianus. Enarrationes. (Ezt a kódexet okvetlenül ugyanaz a Nicolaus Puppiensis írta, aki a 2485. számában meg is nevezi magát.)

¹ BÉLNél. Adparatus. I. 9. lap.

6. 178. Xenophon. De Republica Lacedemoniorum.¹
7. 256. Isocrates. Oratio ad Demonium.²
8. 259. Aegyptus Alexandrinus latine conversus a sancto viro Ambrosio Monacho florentino. Irta: Henricus de Brugis 1451-ben és Guarinus példánya után emendálta Carolus Podocatharus.³
9. 977. Chrysostomus. Dialogus cum S. Basilio. Irták 1465-ben.
10. 1076. S. Basilius in hexameron.
11. 1079. S. Bernhardus Claraevallensis. De consideratione etc.
12. 2343. Georgius Trapezuntius. Compendium. Irták 1470.⁴
13. 2485. Georgius Trapezuntius. Isagoge dialectica. Irta Nicolaus Pupiensis.

E felsorolt kódexek igénytelen díszén nincs semmi, ami első percben felötlene s közülök nyolcnak a díszítése egészen egységes: a felső sarokban egy kis virágdísszel, az alsó lapszélen pedig a címerrel, melyet ugyanazon virágokból összeállított kis dísz vesz körül. E dísz az egyes kódexekben mindössze csak annyiban változik, hogy hol kevesebb, hol több az egymáshoz fűzött virág, melyek közé öt esetben a címer fölött vagy attól jobbra-balra arannyal átszőtt vörös vagy tiszta arany lebegő szalag van festve.⁵ Egy esetben a címer egypár színes madártollra van helyezve⁶ és kétszer jobbról-balról kis angyalok tartják.⁷ Némileg elűtő megint egy másik kódex címlapja,⁸ melynek belső lapszélén a jellegzetes virágdísz helyett arany virágokkal díszített vörös szalagot látunk. De fölötte és alatta és a címer körül itt is felűnnek ugyanazok a jól ismert virágok.

Ezekben a kéziratokban a címlapon látható iniciálék vörös vagy sötétkék alapon arany vagy ezüst virágokat mutatnak.

Mind az angyalok, mind a virágdísz és iniciálék tipikusan flórenci ízlésre és a mester flórenci iskolázottságára vallanak. Flórenci kéziratoktól ezek csak annyiban mutatnak feltűnő eltérést, hogy míg ott az ilyenfajta virágdíszek intímen húzódnak meg a gazdagon illuminált könyvek belső lapjain s a címlapra ilyen formá-

¹⁻⁴ Eddig le nem írt Korvin-kódex. Azon 15 darab Korvin-kódex közül való, melyeket FOGEL József egy. m. tanár úr fedezett föl.

⁵ Bécs. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 138, 152, 259, 977, 2485.

⁶ " " " " 140.

⁷ " " " " 138 és 2343.

⁸ " " " " 256.

ban sohasem kerülnek, addig itt a könyvek egyetlen díseiként a címlapon láthatók. Flórencben az ilyen egyszerű kéziratokon a gyárilag készült olasz kéziratok legismertebb díszítési módját, az ú. n. fehér szalagfonatokat találjuk.

Külön kis csoportot alkot a felsorolt 13 kézirat közül öt¹; mégpedig azért, mert itt e két könyvdíszítési módot egymás mellett ugyanazokon a lapokon találjuk, olyformán, hogy az iniciálé körül mindig a fehér szalagfonatos dísz van alkalmazva, ugyanazon lap alsó szélén pedig — a címer körül — az említett virágdísz.

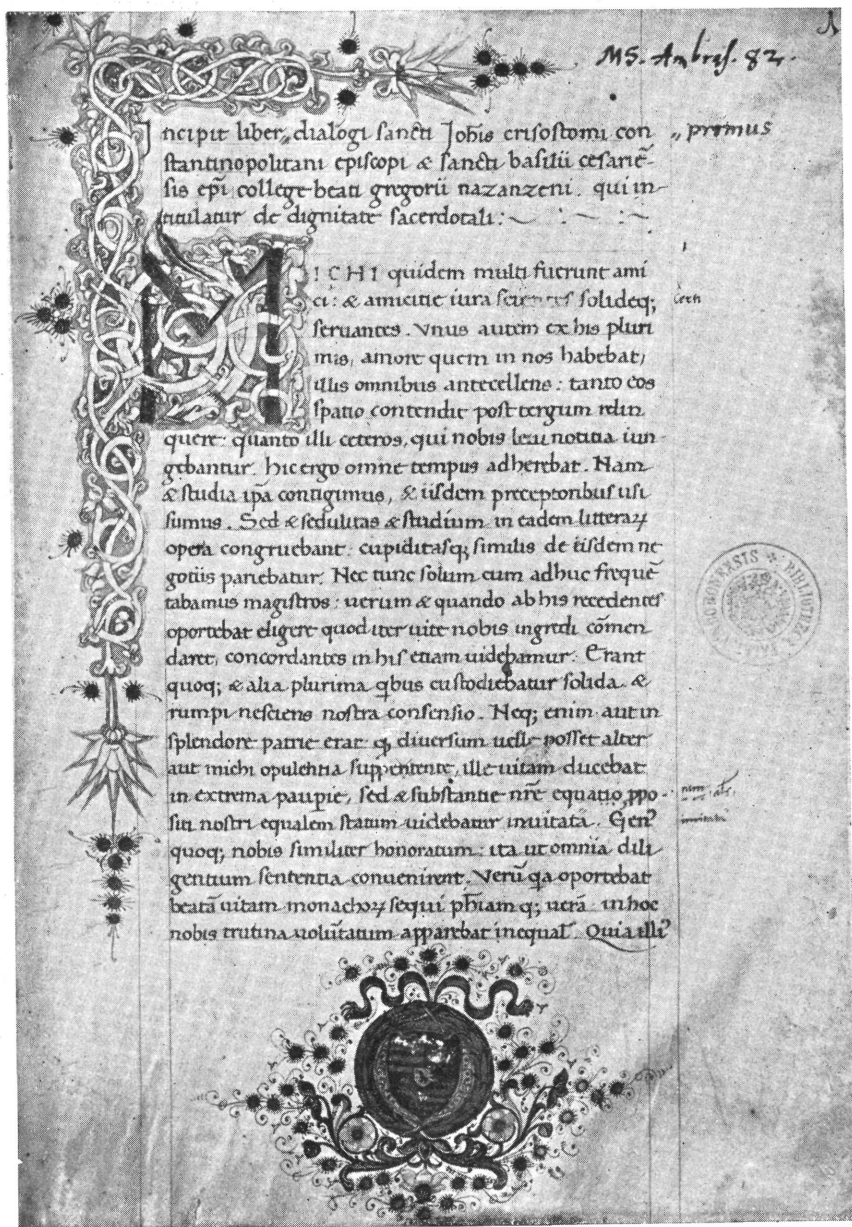
E feltűnő körülményt csak az a feltevésünk magyarázza, hogy e kéziratok díszítésén egymásra következő időkben két különféle kéz dolgozott. Mert ugyanaz a mester vagy fehér szalagfonattal vette volna körül a címet is, vagy virágdísz alkalmazott volna az iniciáléban is. Külön is hangsúlyozom, hogy e két modor sohasem fordul elő olyan változatban, hogy az iniciálé volna virágdísszel és a címer szalagfonattal körülvéve. Minden jel arra vall tehát, hogy e virágdísz valami határozott, szoros kapcsolatban van a címerrel és annak festőjével, kinek festői képességei ezen gépiesen ismétlődő kis díszítésekben — úgy látszik — ki is merültek.

Különféle levelekből és megbízható forrásokból tudjuk, hogy MÁTYÁS király szívesen és nagy számban vásároltatott Olaszországban kész kéziratokat. Ezek közül való ez az öt kézirat is, melyek föltétlenül már a fehér szalagfonatos iniciáléval és a körülr látható fehér szalagfonatos lapszéldísszel ellátva érkeztek be a budai könyvtárba.

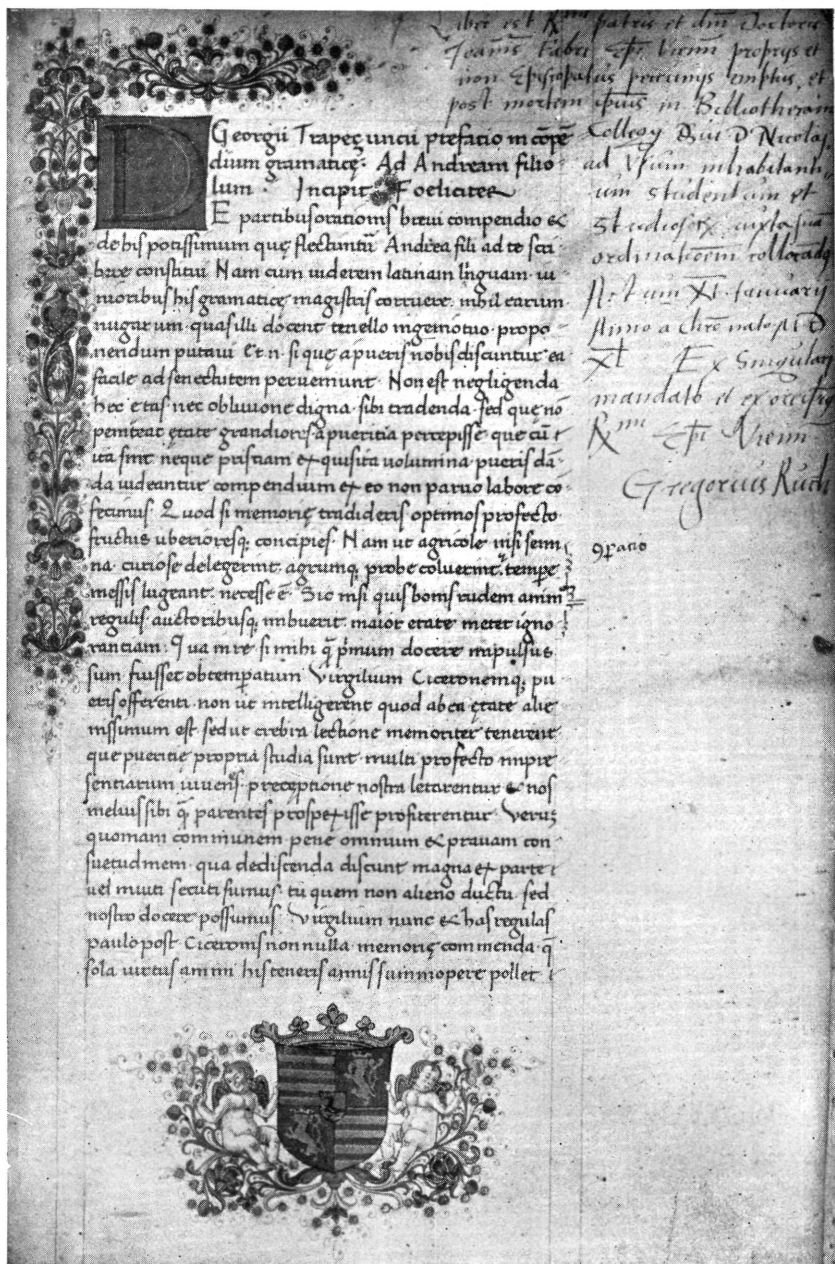
A címer körüli dísz változott modora pedig azt bizonyítja, hogy azt itthon — a budai műhelyben — festette hozzá MÁTYÁS királynak valamely címerfestője, aki egy kissé járatos volt a festésben is.

Hogy tovább mehessünk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk e címerek közös és minden egyébtől elütő, azaz egyéni saját

¹ Bécs. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 152, 259, 97, 248; és a drezdai kézirat.

1. S. Johannes Chrysostomus. Libri VI dialogorum cum S. Basilio. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. Lat. 977.

2. Georgius Trapezuntius. Compendium. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. Lat. 2343.

gait. Legfeltünőbb részük a szív pajzs, melyben a holló kivétel nélkül mindig háromlevelű arany ágon ül. Ezenkívül megfigyelhető a cseh oroszlánok jellegzetes, nehézkes rajza, melyek a fejükön mindig túlnagy és díszes koronákat hordanak; a magyar pólyák és cseh oroszlánok ezüstjének nehéz, ólmos, szürkés színe.

Igy megismervén a festő egyéniségének jellemző vonásait úgy a dekoratív díszítésben, mint a címerfestésben, bizonyítékokat kell keresnünk arra, hogy egyrészt a címer, másrészt a kis virágdísz valóban Budán készült és végül arra is, hogy a kettő ugyanazon művéstől származik. Mindenekelőtt meg kell találnunk a művész címerrajzait más kéziratokban is, főleg olyanokban, melyek nem flórenci eredetűek, sőt MÁTYÁSNÁL korábbiak, mert csak ilyen daraboknál lehetünk bizonyosak afelől, hogy a címer nem készült a többi dísszel egyszerre.

Ilyen darab kínálkozik HALY ABERUDIANNAK *Commentarius in Claudii Ptolomaei Quadripartitum* c. munkájában,¹ mely VENCEL cseh király számára készült. Tőle örökölte ZSIGMOND király és így maradt a cseh modorban gazdagon illuminált kézirat Budán. A lapszéldíszben megtaláljuk VENCEL király egyéni emblemáit. Címerei — kivéve a MÁTYÁST is megillető cseh oroszlánt — át vannak festve a magyar pólyákkal és MÁTYÁS címerével. És íme — benne ugyanaz a címer, összes fölsorolt sajátágaival, mint az előbb tárgyalt kéziratokban. S ha végignézzük a többi kéziratot, melyek az utólag ráfestett MÁTYÁS-címer alatt világosan kivehetően idegen címereket mutatnak,² — úgy találjuk, hogy a ráfestés nagyrészt megint ugyanezen kéz munkája. Legfontosabb közülük a bécsi *Basilius contra Eunomium* c. kódex,³ melyben MÁTYÁS címere alatt FOGEL József úrral VITÉZ János címerét sikerült meglátnunk.

Vegyük már most hozzá az előbb tárgyalt 13 kódexet,

¹ Bécs. Nationalbibl. Cod. Lat. 2271.

² A bécsi Trapezuntiusban (Cod. 218) az egyszerű Avagoniai címert, a Vergiliusban (Cod. 92) ismeretlen olasz címert, a Platonban (Cod. 2384) a MANFREDINI-címert találtam MÁTYÁSÉ alatt.

³ Bécs. Cod. 831.

melyek 1451-, 1459-, 1465-, 1469-, 1470- és 1471-ben íródtak és még hatot, melyek készen, üres címerhelyekkel érkeztek be a könyvtárba.¹ A legkülönbébb korú és származású kéziratok címerajza tehát egy és ugyanaz, s mind egységesen csak 1469, MÁTYÁS cseh királlyá való koronázása után készülhettek, mert hiszen bennük szerepel a cseh oroszlán.

S azt kérdezzük, képzelhető-e, hogy MÁTYÁS, kinek OLÁH értesülése szerint harminc emberből álló műhelye volt, ki 1471-ben Julio Pomponio LAETOHoz intézett levelében egy BLANDIUS nevű miniatoráról beszél, kit Rómába küldött kéziratokért² — egy címer festése végett kiküldi az országból az itt levő VENCEL- és VITÉZ-kéziratokat és az újonnan vásárolt darabokat is? Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy nem.

De még mindig föl lehetne tenni, hogy mint a többit, úgy ezt a 13 kódexet is készen kapta kézhez a címerfestő és ezekbe is csak a címert festette bele. Ellenbizonyítékul szolgál a bécsi Marcellinus³ és főleg a Trapezuntius,⁴ a legdíszesebbek a csoportban, melyeken kis angyalok is szerepelnek. A Marcellinuson csak a koszorút fogják az angyalok, melyben a címer van elhelyezve. Kezecskejük, mely a koszorút fogja, úgy fekszik rá a koszorú leveleire, hogy a sűrű zöld festék kihagyja a kis fehér újjak helyét, ami arra vall, hogy a kettőnek — a koszorúnak és az újjaknak — okvetlenül egyszerre kellett készülniök. Mindamellet épen flórenci kéziratoknál gyakori, hogy angyal, koszorú és virágdísz mind készen áll akkor, amikor a vevő megvásárolja s az üresen hagyott koszorúba festeti a címerét. A kételkedők számára tehát még ez sem bizonyíték. Megdönthetetlen bizonyítékot csak a Trapezuntius szolgáltat, melyen az angyalkák magát a címert fogják meg, mert koszorú nem is veszi azt körül. A címer tehát és a megfigyeléseinkből támadt ama bizonyosság, hogy a figurális és virágdísz egyszerre készült a címerrel — kizárják azt,

¹ Bécs. Cod. 2391, 224; a győri Korvin-kódex; a londoni Horatius. Landsdowne 836. és végül két müncheni kódex, a Cod. 310, 341.

² TELEKI: Hunyadiak kora. XI. k. 454/455. lap.

³ Cod. Lat. 138. ⁴ U. o. 2343.

hogy a festést — a címertől különválasztva — flórencinek tartsuk és így kétségtelenné tessük az egész festés budai eredetét.

Címerfestőnk művészi arcképe pedig e néhány munka alapján is teljes világossággal áll előttünk: vagy flórenci származású, vagy olyan magyar, kinek flórenci iskolázottsága van. Képességei tisztán dekoratív természetűek, a figurális rajzban igen járatan. Az angyalok ügyetlenül, szinte tapogatódzva vannak rajzolva (csak a baloldali angyal jobb kezét kell megnézni!) és húsuk kellemetlenül földszínű. A figurális részletek egész biztosan valamely flórenci könyvből vannak másolva.

S talán még tovább is mehetünk. Ha a kéziratok pergamenjét, írását és művészi díszét együttvéve tesszük vizsgálat tárgyává — három kisebb csoportra osztható fel a 13 kódex. Az első csoportba tartozik az az 5 kódex, melyről már szóltunk. Finom, fehér pergamenjük, írásuk és fehérszalagos díszük tisztára olasz, melyhez itthon csak a címert és az azt körülvevő díszet festették. Második csoportot képez további 3 darab, a jenai Guarinus, a bécsi Marcellinus és Statius,¹ melyeknek pergamenje és írása olasz, de művészi díszük egységesen Budán készült. Ezek tehát minden díszítés nélkül, csupán a szöveg kedvéért vásároltattak Olaszországban. Végül jó egy 5 darabból álló harmadik csoport.² Pergamenjük vastag és barnásszínű, írásuk egy kissé gótikusabb jellegű, mint az előzőké és díszük Budán készült. Ez öt utóbbi darabról teljes joggal föltehetjük, hogy egészükben Budán állítottak elő. S ez esetben már nemcsak egy címerfestőt ismernénk a budai műhelyből, mert például véve újra a Trapezuntius, ezen magán három munkás kezét ismerjük föl. Az íróét, a festőét és egy harmadik munkását, ki a lapszélre halaványan jelzett utasítás szerint a szöveg közti jeleket és kis egyszerű kezdőbetűket kék vagy vörös festéssel beírta. Ugyanígy tett a többi négy kéziratnál is.

A Trapezuntius végén ezt olvassuk: «Finis. Anno domini Millesimo quadringentesimo Septuagesimo». Bizonyos tehát, hogy 1470-ben legalább is több írnok, egy betűfestő és egy címerfestő működött Budán.

HOFFMANN EDITH.

¹ Cod. Lat. 138 és 140. ² Cod. Lat. 178, 256, 1076, 1079 és 2343.

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Második közlemény.)

III. A legújabb kor. Bessenyei fölléptétől a trianoni békéig.

1. *A könyvnyomtatás technikai újításai.*

Az a másfélszáz esztendő, mely BESSENYEI föllépése óta eltelt, a könyv előállításának technikájában több újítást hozott. Ez újítások, noha egyikük sem volt olyan lényegbe vágó, minő annak idején a könyvnyomtatás volt a kézírással szemben, mégis erősen befolyásolták a könyvkultúra expanzív fejlődését, minthogy a tipográfia, amely a XVIII. század végéig kizárólag kézműipar volt, épen ez újítások révén átalakult gyáriparrá, melyben a kézi munkának egyre kisebb szerepe jut.

Igy a betűket egész a XIX. század elejéig kizárólag a kézi műszerrel állították elő, de ezt ma már szinte teljesen kiszorította a betűöntőgép, melynek különböző rendszerei ismeretesek. Az első szabadalmat ilyen gépre 1805-ben váltotta ki két angol mechanikus, WENG és WHITE, de az első igazán használható gépet csupán 1828-ban sikerült megszerkeszteni Brooklynban. A gépet azóta egyre javítják. A javítás főleg arra irányult, hogy a kézi munkát a betűk öntésénél és csiszolásánál teljesen kiszorítsák és ezzel a termelést fokozzák és olcsóbbá tegyék. Ez a törekvés annyira sikerült, hogy míg a kézi műszerrel a munkás naponként 4—6 ezer betűt volt képes előállítani, addig a modern betűöntőgép napi teljesítőképessége 20—40.000 betű. Sőt újabban olyan rotációs betűöntőgépet is szerkesztettek, amellyel óránként 60.000 betű állítható elő. Jelenleg több nagy budapesti és néhány vidéki nyomdánk van betűöntőgépekkel felszerelve, a Magyar Betűöntőde r.-t.

pedig, PUSZTAI állítása szerint, a legnagyobb német betűöntődékkal is fölveszi a versenyt, de azért nyomdáink betűfölszerelése túl-nyomórészt német gyárakból kerül ki.

A szedés gépi úton való előállítására 1812 óta foglalkoztatta az elméket, amikor az angol FOSTER Benjamin megkonstruálta az első ilyenmű készüléket. Utána Franciaországban, Amerikában és Németországban szintén többen kísérleteztek szedőgépek előállításával, de gyakorlatilag beváló gépeket csak úgy nem sikerült előállítaniok, mint ahogy nem sikerült a magyar KIEGL József Péternek, aki a század harmincas éveiben szerkesztette első szedőgépét. Mind e kísérletek csupán arra törekedtek, hogy a mozgó betűkészlet szöveggé való összerakásánál lehetőleg redukálják a kézi munkát. Szerkezetük azonban rendkívül bonyolult s ennek megfelelően kezelésük is nehézkes volt s állandóan több embert foglalkoztatott, úgy hogy lényeges munkamegtakarításról szó sem lehetett. Igazi eredményt a gépszedéssel csak azóta képesek elérni, amióta a szedőgépet öntőgéppel kombinálták. Az öntőgéppel kombinált szedőgépeknek két főcsoportja van: a soröntő és a betűöntő szedőgépeké; amazok egész szövegsorokat öntenek ki összeálló darabokban, míg emezek a sorokat különálló betűkből öntik ki és rakják össze. A legelterjedtebb soröntő szedőgép a linotype, melyet Othmar MERGENTHALER württembergi órás talált fel Cincinnatiban 1884-ben és javított alakban 1886-ban hozott forgalomba. E géppel még az átlagos szedő is 5—6 ezer betűt szedhet óránként. Nálunk is több nagy nyomda fel van vele szerelve. A leginkább bevált betűöntőszedőgép a monotype, mely az amerikai LANSTON 1892. évi találmánya. Az első monotype-gépet az osztrák-magyar monarchia területén a budapesti Athenaeum r.-t. állította üzembe.

A szedés kézi sokszorosításához a XIX. század elejéig kizárólag a XV. század borpréshez hasonló, fából készült sajtóját használták. Ekkor állította elő STANHOPE lord az első vasból készült kézisajtót, mely úgy eredeti alakjában, mint egész sereg angol és amerikai javított változatban csakhamar az egész művelt világon s így hazánkban is elterjedt. Azonban a kézi sajtónak ez a javított

formája is hovatovább egészen háttérbe szorult a gyorsajtóval szemben, mely a papiros berakásának kivételével a nyomtatás minden mozzanatát gépi úton végzi el. Az első gyakorlatban bevált gyorsajtsót 1810-ben szerkesztette meg a német KÖNIG Frigyes BAUER Frigyes András segítségével. Hazánkban az első gyorsajtsót KÁROLYI István szereltette fel 1840-ben az apósától, TRATTNER Mátyástól átvett pesti nyomdájában. Az azóta folyton javított gyorsajtó óránként 1000—2400 nyomást képes végezni, aszerint, amint egy vagy két nyomóhengerrel van fölszerelve. Azonban az egyre fejlődő hirlapirodalom, ahol a minél gyorsabb és tömegesebb sokszorosítás elsőrangú fontosságú, még a gyorsajtó e javított formáival sem érte be. Az emberi találékonyság egyre azon dolgozott, mint lehetne még jobban fokozni a termelés gyorsaságát. A problémát a körforgó gyorsajtóval oldották meg, melynek első példányát 1865-ben szerelték fel a *Times* c. angol napilap géptermeiben. A rotációs gép létrejöttét egyfelől a stereotipia, másfelől a végnélküli papirtekercs tette lehetővé. A rotációs gép lényege u. i. abban áll, hogy a szedést nem sima lapról, hanem hengerről nyomtatják a szedéshenger és nyomtatóhenger közé helyezett papírszalagra. Szedéshengert pedig mozgóbetűkből nem, hanem csakis stereotip-lemezekből lehet előállítani.

A stereotipia vagy tömöntés gondolata már a XVII. század óta foglalkoztatta a szakembereket. A megoldandó probléma az volt, mint lehetne a betűkből összerakott, könnyen széthulló szedést összeálló tömeggé rögzíteni. Ezt eleinte úgy próbálták elérni, hogy a szedést derékig gipszbe, masztixba vagy olvasztott fémbe ágyazták, majd rájöttek arra a gondolatra, hogy helyesebb, ha a szedésről matricát készítenek, melynek öntvénye a szedést helyettesítheti. Ez az utóbbi út bizonyult a helyesnek. A matrica készítéséhez gipszet (STANHOPE eljárása), puha ólomlemezt (DIDOT eljárása) s végül csirizzel több rétegben egymás fölé ragasztott selyempapirost használtak. A legutóbb említett eljárás, melyet a francia GENOUX 1829-ben szabadalmaztatott, vált be legjobban a gyakorlatban s ma már kizárólag ily úton állítatnak elő a stereotip-lemezek matricái. A pacskolatok alapján készült öntvényeket vagy

klisék módjára hársfalapokra szögelve teszik a gyorsajtóba, vagy pedig a rotációs gép szedéshengerének megfelelően meggörbítve szerelik föl a hengerre.

Az egyszerű rotációs géppel óránként 16—20 ezer, a kettős szedéshengerrel dolgozó iker-rotációs géppel pedig óránként 30—35 ezer levonatot képesek előállítani. Hazánkba az első körforgógépet SIGL bécsi gyáros a múlt század hetvenes éveiben szállította a *Pester Lloyd* részére. A rotációs gép egy javított formája az amerikai OFFSET-gép, melynél a nyomás nem fém-, hanem rugalmas kaucsukhengerről történik, ami lehetővé teszi, hogy egyengetés nélkül, a papírnak mind a két oldalán egyszerre nyomják a képet és a szöveget. Az OFFSET-eljárást hazánkban az Athenaeum r.-t. honosította meg.

Újabban nem csupán hírlapokat, hanem több ezer példányban áruba bocsátható könyveket is állítanak elő e célra szerkesztett rotációs gépeken. A legnagyobb munkateljesítményt e téren az angol Nelson-cég edinburghi gépkolosszusai érték el, melyek nemcsak kinyomatják, felszabdadják és összehajtogatják az íveket, hanem fűző- és könyvkötőkészülékkel is el vannak látva, úgy hogy a könyvek teljesen kész, kötött állapotban potyognak ki belőlük. Itt állították elő a háború kitöréséig a magyar Athenaeum-könyvtár köteteit is, még pedig az itthon készült szedés stereotiplemezei fölhasználásával.

2. A könyvnyomtatás hazai fejlődése.

Az irodalmi megújulás és II. JÓZSEF szabadelvűbb intézkedései egyaránt közrehatottak a hazai könyvnyomtatás fellendítésében. Így esett meg, hogy 1787-ben nyomdáink száma, a *Magyar Musa* szerint 29 volt, amiből 2 Budára s egy Pestre esett. Sajnos az első lendület csakhamar ellanyhult, mivel II. JÓZSEF utódai a francia forradalom hatása alatt ismét megnehezítették a sajtó szabad fejlődését. Mindazonáltal sajtónk nem állott meg a fejlődés útján. 1810-ben SCHWARTNER a hazai nyomdák számát, Erdélyt elmellőzve, de a társországoakat beleértve, 36-ra teszi s ezek 3000 bál, vagyis 15 millió ív papirost dolgoztak fel évenként. 1817-ben

pedig ifj. TRATTNER János Tamásnak a *Tudományos Gyűjtemény*-ben közölt tanulmánya szerint 38 nyomda működött a szorosabb értelemben vett Magyarországon s évenként 3887 bál papirost használt fel. Ha Erdélyt s Horvát-Szlavonországot is figyelembe vesszük, úgy ebben az évben 50 hazai nyomdáról beszélhetünk. A későbbi időkben különösen a pesti könyvnyomdászat vett nagyobb lendületet. A szabadságharc évében számuk háromról hétre szökkent, 1860-ban pedig 12-re emelkedett. Ezzel szemben Budán még ekkor is csupán két nyomda működött, a szorosabb értelemben vett Magyarország területén pedig 54 műintézet állt fenn. A kiegyezés utáni gazdasági föllendülés a könyvnyomtatásra is erős kihatással volt. BALLAGI szerint 1877-ben Budapesten 51 nyomda állt fenn, a magyar birodalom vidéki községeiben pedig — igaz, hogy még Dalmáciát is beleértve — 198. A világháború előtti utolsó békeesztendőben, 1913-ban STEINHOFER szerint Budapesten 251, a környékbeli községekben 22 s 395 vidéki városban és községben 946 könyvnyomtató-intézet működött.

A XVIII. század végén s a XIX. század elején könyvnyomdai felszerelés és technikai tudás dolgában a m. kir. egyetemi nyomda vezetett, mely a jezsuiták nagyszombati nyomdájára megy vissza. Ezt a rend feloszlatása után MÁRIA TERÉZIA az egyetemnek adományozta s vele együtt 1777-ben Budára helyezte át, ahol mindmáig fennáll. Egy 1779-ben nyert szabadalom értelmében ez a nyomda állította elő s hozta könyvárusi forgalomba a nyilvános iskolák részére szükséges tankönyveket s bár ez a szabadalom 1851-ben megszűnt, az állami népiskolai tankönyveket ma is itt állítják elő. Ma is ez a nyomda van legjobban felszerelve a különböző betűfajokkal.

Mellette a XVIII. és XIX. század fordulóján különösen két könyvnyomtató-család válik ki: a LANDERER- és a TRATTNER-család. A LANDERER-családnak Budán, Pozsonyban, Kassán és Pesten, a TRATTNER-családnak pedig Varasdon, Zágrábban és Pesten volt többé-kevésbé jól felszerelt officinája. A TRATTNER-félek közül az ifj. János Tamás pesti műhelye volt a legjelentékenyebb, mely 1817-ben 2 korrektort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakót

foglalkoztatott és 648 bál papirost dolgozott fel. TRATTNER János Tamás azzal is lekötölte irodalmunkat, hogy saját költségén megindította és éveken át kiadta a *Tudományos Gyűjteményt*. 1824-ben bekövetkezett halála után az üzletet atyja, Mátyás, egy ideig maga vezette, majd 1827-ben átadta vejének, KÁROLYI István kir. táblai ügyvédnek, aki 1831—63. Trattner-Károlyi cégjelzés alatt folytatta az üzletet. A nyomda, mely egy ideig igyekezett lépést tartani a technikai haladással, 1848 után meglehetősen hanyatlott. 1867-ben BUCSÁNSZKY Alajos, majd annak veje, RÓZSA Kálmán birtokába jutott és szinte kizárólag népies és ponyva-irodalmi termékek előállításával foglalkozott. Végül e század elején átment a Szent-István-Társulat tulajdonába, amely azt a modernül felszerelt Stephaneum-nyomdával egyesítette.

A LANDERER-család nyomdái közül a XVIII. század végén s a XIX. század elején a pozsonyi volt a legvirágzóbb, azonban LANDERER Lajos működése súlypontját Pestre helyezte s evégből a pozsonyi műhelytől is elvonta sajtóinak tetemes részét. 1840-ben társult HECKENAST Gusztáv könyvkiadóval s a nyomda ezentúl 1863-ig Landerer és Heckenast néven dolgozott. Ebben a műintézetben készültek az 1848-iki szabadsajtó első termékei. Ebből a cégből alakult 1873-ban a Franklin-Társulat, mely úgy a könyvnyomtatás, mint a könyvkiadás terén még ma is vezérszerepet játszik.

Méltó versenytársa mindkét téren az Athenaeum r.-t., mely 1868-ban keletkezett EMICH Gusztáv könyvnyomda- és kiadóvállalatából. Utóbbinak nemzeti könyvkereskedése 1842-ben nyílt meg Pesten és 1850-ben egyesült EISENFELS Rudolf két évvel előbb létesített nyomdájával. Ugyancsak a kiegyezést követő esztendőben alakult meg a Pesti könyvnyomda r.-t., mely főleg parlamenti nyomtatványok előállításával foglalkozik. Mindmáig legjobb lexikonunk előállításával és kiadásával szerzett nagy érdemeket az 1884-ben megalakult Pallas r.-t., mely a régi WILCKENS-féle nyomdát fejlesztette modern műintézetté. 1902-ben 30, villamos erővel hajtott gyors- és körforgósajtóval volt felszerelve. Főleg mezőgazdasági folyóiratok és könyvek kiadásával foglalkozik a

Pátia r.-t., melyet 1893-ban alapított meg egy agrárius érdekelt-ség. A budapesti magáncégek között művészi nivójú munkáival messze kimagaslik a HORNYÁNSZKY Viktor-cég, mely a XIX. század hatvanas éveinek az elején keletkezett.

A m. kir. államnyomda, mely 1900 táján negyedfélszáz munkást foglalkoztatott, a bécsi csász. kir. államnyomda temesvári fiókintézetéből fejlődött, mely 1851-ben létesült s 1870-ben került a budai várba. Egyetlen a nagyközönségnek szánt publikációja *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. sorozatos díszmunka, mely az intézet kiváló fölkészültségének imponáló bizonyítéka.

A vidéki könyvnyomtató intézetek között régiség dolgában a debreceni városi nyomda vezet, mely a XVI. századba nyúlik vissza. Egy századdal fiatalabb a kolozsvári ref. főiskola nyomdája, míg a pozsonyi ANGERMAYER-cég az 1715-ben alapított ROYER-féle nyomdára megy vissza, melybe később a PATZKO Ferenc József által 1770-ben s a WEBER Simon Péter által 1783-ban létesített üzemek is beolvadtak. Az egri érseki nyomda, melyet 1756-ban rendeztetett be gróf BARKÓCZY Ferenc püspök, arról nevezetes, hogy 1865–69-ig itt állították elő *Gutenberg* címen az első magyar nyomdász szaklapot. A mai sárospataki ref. főiskolai nyomda 1807-ben, a pécsi püspöki lyceumi nyomda pedig 1838-ban keletkezett. Egészen modern alapítások KNER Izidor gyomai és TEVAN Adolf békéscsabai műintézetei, melyeknek gondos és ízléses készítményei nemcsak hogy elérik, hanem gyakran túl is szárnyalják a legkiválóbb fővárosi cégeket, noha ezekkel a felszerelés gazdagsága dolgában távolról sem vehetik föl a versenyt.

A pesti nyomdász-munkások első bérmozgalma a magyar szabadság megszületésével esik össze. 1848. május 13-án jött létre az első felelős magyar minisztérium közvetítésével az első nyomdász árszabály, amelyet a vidéki munkások közül csupán a pozsonyiak vívtak ki maguknak. Néhány hét múlva, június 1-én alakult meg a Pesti könyvnyomdászok viaticum-, beteg- és segélyzőegylete, amelyet azonban 1853 tavaszán feloszlattott az önkényuralom s a közel harmadfélezer forintnyi pénztári maradványt a

befizetések arányában szétosztották a nyomdák között, melyek újra megalakították régebben is fennállt házi segélyzőpénztáraikat. 1861-ben a nemzet sorsának jobbra fordultával a nyomdász-munkások új árszabálytervezetet terjesztettek a mesterek elé s miután meghallgatásra nem találtak, a többség kilépett a nyomdákból. Ámde kellő szervezettség s megfelelő tartaléktőke híján, a sztrájkolók sorai már a kilépés napján erősen megritkultak s a vezetők csakhamar magukra maradtak. A szerencsétlen végű bérmozgalomnak azonban egy eredménye mégis volt, a rokkantsegélyzőpénztár megalapítása (1862). A segítő-egyesület mellett, bécsi mintára, 1865-ben 94 taggal megalakult a «Könyvnyomtatók önképző egylete» is, amely azonban nem a tagok szellemi kiművelésére és szakképzésük előmozdítására, hanem az anyagi érdekek megvédésére helyezte a fősúlyt. Kezdeményezte az 1868., 1870. és 1872. bérmozgalmakat s peticionált a szavazati és gyülekezeti jog érdekében. 1870-ben a nyomdai munkások mindkét szerve foglalkozni kezd működési területe kiterjesztésének gondolatával, azonban a minisztérium egyelőre még egy magyarországi nyomdászszövetség létesítését is megakadályozta s a kerületi önképzőkörök alakítására vonatkozó határozatokat is megsemmisítette. Egyelőre be kellett érniük az 1875-ben létesített «Budapesti Könyvnyomdászok és Betüöntők Egyleté»-vel, amelynek kötelékébe a fővárosi munkásokon kívül a középmagyarországi vidéki városok nyomdászhai is beléphettek. Végre hosszas küzdelem után, 1887-ben megalakult a «Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Egylete», melybe lassankint az összes vidéki egyletek beolvadtak. Legutolsónak a nagyszebeni csatlakozott 1907-ben. Az egylet új formájában is főleg az anyagi helyzet javításán fáradozott többkevesebb sikerrel. A bérmozgalom az egyesület kebelében megbontotta a békét, ami 1893-ban feloszlataására vezetett. A feloszlátott egyesület azonban újra megalakult, lényegesen más alapszabályokkal, de ezeket csak 1901-ben sikerült jóváhagyatni. Az új alapszabály az egyesületből pusztá segélyző egyesületet csinált, miért is a nyomdászok egy tisztán agitációs célokat szolgáló szakegyesület alapításával kárpótolták magukat.

A nyomdászok szervezettsége anyagi helyzetük javítására hathatósan befolyt: a létminimum egyre emelkedett s a munkaidő folyton rövidült. Azt hihetnők, hogy az ekként javult gazdasági viszonyokkal párhuzamosan fejlődött a munkásoknak mesteriségük iránt való szeretete. Azonban sajnos, nem így történt. E tekintetben jellemző az 1882-ben megalakult Könyvnyomdászok Szakköre által 1901-ben megindított tanfolyam sajnálatos kudarca. A tanfolyam 112 hallgatóval indult meg, de ez a szám a végén 37-re apadt. Az 1902. évi tanfolyam már csak 40 hallgatóval nyílt meg s később érdeklődés hiányában teljesen megszűnt. A Szakkör mindazonáltal később is tartott tanfolyamokat, melyeket az állam pénzzel segélyezett. E tanfolyamok során a hallgatóság nemcsak elméleti oktatásban, hanem az e célra berendezett kísérleti nyomdában gyakorlati továbbképzésben is részesült. A Szakkör továbbá több vidéki városban is rendezett felolvasásokat és nyomdászati kiállításokat. Majd 1909-ben a m. kir. iparművészeti iskola keretében létesült felsőbb szaktanfolyam, melynek 10 grafikus- és 20 nyomdász-hallgatója volt, de két évi fennállás után megszűnt.

3. *A cenzura.*

A cenzura terén némi enyhülés állott be II. JÓZSEF 1781. jún. 11-én kiadott pátense nyomán, habár intézkedései korántsem oly szabadelvűek, amint azt általában hiszik. GNAU kimutatta, hogy II. JÓZSEF felvilágosító törekvései meglehetősen irányzatosak: szívesen felhasználta a népet az egyház elleni küzdelmében, de különben nem igen tűrte beavatkozását, vagy csak fölvilágosítását is az állami ügyeket illetőleg. Mindazonáltal még vallási tekintetben is meglehetősen távol állt az indifferentizmustól. Nagy elnézéssel volt a protestáns védelmi iratokkal szemben s a katolikus viszonyok bírálatánál szokatlanul éles hangot tűrt meg, de azt már nem engedte meg, hogy katolikus alattvalói akatholikus könyvek birtokába jussanak. Még az unitárius tanok terjesztését sem üldözte, csupán azt tiltotta el egy 1785-ben kelt rendeletében, hogy szépirodalmi formába öltöztessék őket. Az is igen jellemző a császár felfogására, hogy VOLTAIRE műveinek német fordításban

való terjesztését saját kezdeményezésére tiltotta el a cenzura s egyúttal kimondta, hogy mindazok az idegen nyelvű művek, amelyek eredetiben csak megtűretnek, fordításban forgalomba nem hozhatók. GNAU szerint a fölvilágosodás II. JÓZSEF százában ámtás, még pedig önámítás: azt hitte, hogy cenzura-rendeletével újat alkot, pedig csak rendszert változtatott s Róma gyámkodását a rendőri gyámkodással cserélte föl. Bár sokszor enyhén kezelte a cenzura szabályait, e szabályok nem voltak minden, gyakran bántó és boszantó kicsinyesség nélkül. Cenzorai tisztában voltak vele, hogy a szabadelvűség csak olyan jelszó, amit nem mindig tanácsos komolyan venni. Jó példa erre DUGONICS *Etelka* c. regényének az esete, melyet a budai cenzor nem mert engedélyezni s amelyre végül is a bécsi magyar cenzorok egyike adta meg az imprimaturt. A francia forradalom rémes eseményei ismét megszigorították a cenzurát, melynek túlkapásaitól egészen a múlt század negyvenes éveig sokat szenvedtek íróink és kiadóink. Ekkor ismét szabadabb szellem kezdett érvényesülni ezen a téren, noha pl. ARANY 1845-ben írt *Elveszett alkotmány*-a a cenzura akadékoskodása folytán csak 1849-ben láthatta meg a nyomdafestéket. Nem csoda, hogy az 1848. márc. 12. népgyűlésen felolvasott *Mit kíván a magyar nemzet* 12 pontja közt első helyen a sajtó szabadsága és a cenzura eltörlése állott. E követelést március 15-én erőszakkal valósította meg az ifjúság a tizenkét pont és PETŐFI *Nemzeti dal*ának kinyomatásával. Ez a két röpcédula volt a szabad sajtó első terméke. Csakhamar az 1847/48. évi XVIII. törvénycikk, «örökre» eltörlőlvén az előző vizsgálatot, törvénybe iktatta a sajtószabadságot. E törvényt a szabadságharc leverése után nem törölte el az önkényuralom, azonban az előzetes elbírálást utólagos cenzurával pótolta, melyet rendőri felügyelet néven léptetett életbe. Ezzel főleg a hirlapoknak és folyóiratoknak mérhetetlen anyagi károkat okoztak, mert minden csekélységért lefoglalták s elkobozták az egész készletet. Az októberi diploma után e téren is beállott az enyhülés, de a teljes sajtószabadság csupán a kiegyezés után lépett életbe. Sajnos, a szabadság velejárója a szabadosság, ami 1898-ban az éjjeli ügyészség intézményének életbe-

léptetésére vezetett, melynek célja az volt, hogy lehetőleg megakadályozza a sajtó útján elkövethető bűncselekményeket. Mint-hogy azonban FEJÉRVÁRY báró nemzetietlen kormánya ezt az intézményt 1905—6-ban pártpolitikai célokra használta fel, a koalíció uralomra jutása után ismét megszüntette. A világháború kitörésekor a hadviselés érdekei megkívánták, hogy a cenzura bizonyos mértékben ismét fölélesztessék. Halálos csapást mért a sajtószabadságra 1919-ben a proletárdiktatura, mely a szocializmus zsarnoki jellegéhez híven, a szabad véleménynyilvánítást és gondolatközlést, uralmának négy hónapja alatt, a szellemi élet egész területén lehetetlenné tette. A diktatura bukása után e tűrhetetlen szellemi rabságot viszonylagos szabadság váltotta fel, de a teljes sajtószabadság csakis fokozatosan volt ismét kiépíthető s politikai téren a közrend érdekében egyelőre nem is látszott kívánatosnak.

4. A könyvkiadás.

A könyvnyomtatás fejlődésével karöltve a könyvkiadás és a könyvkereskedelem is föllendült. A könyvkiadás a XVIII. század végén részben az írók és barátaik magánvállalkozása, részben a könyvnyomtatók üzleti tevékenysége volt. Mint az előbbi századokban, most is nem egy könyv egy-egy mecénás áldozatkészségéből látott napvilágot. Így pl. a *Cyrus nyugodalma* c. francia regény ismeretlen szerzőtől eredő fordítása 1778-ban Kolozsvárt báró WESSELÉNYI Farkas 300 frtos adománya terhére jelent meg. A *Debreceni grammatica* (Bécs, 1795.) kiadási költségeit GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel és gróf SZÉCHÉNYI Ferenc adták össze. Ez a szokás később is divatozott. Így GARAY *Csatárjának* 100 frtra rúgó nyomtatási költségeit 1834-ben CSAPÓ Dániel tolna-megyei alispán fődözte. Főurak, főpapok s más bőkezű mecénások szinte napjainkig akadtak, akik főleg tudományos munkák kiadási költségeit vállalták magukra. A legjelentősebb szépirodalmi vállalat, amely ilyen úton jött létre nálunk a Kisfaludy-Társaság teljes SHAKESPEARE fordítása, melynek költségeit TOMORI Anasztáz viselte. Tehetősebb írók a saját költségükön adták ki műveiket. Így gróf SZÉKELY Ádám *A gyermekek neveléséről* c. LOCK János után for-

dított könyvét 1771-ben 500 frt költséggel maga adta ki Kolozsvárott. Ugyancsak a saját költségén jelentette meg 1832-ben Fáy András *A Bélteki-báz* c. regényét, azonban eladás végett az egész országba szétküldötte ismerőseinek. Mások viszont a maguk rizikójára adták ki ugyan könyveiket, de az anyagi eszközöket előfizetők gyűjtésével teremtették elő. Így adta ki VÖRÖSMARTY 1825-ben *Zalán futását*, amelyre összesen 88 előfizető jelentkezett, majd pedig két év múlva *Salamon király* c. drámáját. Persze ez a módszer nem mindig vált be. Így KAZINCZY előfizetést hirdetett KLOPSTOCK *Messiásának* fordítására, csakhogy barátai minden fáradozása ellenére csupán 13 előfizető jelentkezett s így a kiadás elmaradt. Az előfizetők útján való kiadás főleg vidéki íróknál mind máig tartja magát. Még közvetlenül a háború kitörése előtt is lépten-nyomon olvashattunk a vidéki hírlapokban előfizetési felhívásokat, amelyekben a helyi írók — túlnyomó részt az illető lapok belső dolgozótársai — ily módon próbálták biztosítani vers- vagy tárcagyűjteményüknek megjelenését. A legnagyobb szabású kiadvány, mely előfizetők toborzása útján jött létre JÓKAI Mór összes műveinek 100 kötetes jubiláris diszkiadása volt, amelyre egy országosan megszervezett agitáció s a szerző páratlan népszerűsége következtében a jubileum napjáig 1800 előfizető jelentkezett. A magánkiadásnak egy harmadik módja abban állt, hogy a szerzők saját költségükön nyomatták ki műveiket s értékesítésre bizonyos százalék ellenében átadták bizományba valamely könyvkereskedőnek. Így adta át 1790-ben WEINGAND János Mihálynak bizományba VERSEGHY Ferenc MILLOT abbé *A világ közönséges története* c. műve magyar fordítását, vagy 1846-ban EMICH Gusztáv pesti könyvkereskedőnek TOMPA Mihály az ő *Virág regéit*. A bizományba adás ma is igen elterjedt kiadási mód, melyet nemcsak egyesek, hanem társulatok, sőt maga az állam is igénybe vettek és vesznek. Így a Természettudományi Társulat és a Földrajzi Társaság a Lampel-cég, a Történelmi Társulat az Athenaeum r. t., a Kisfaludy Társaság az Athenaeum és a Franklin-Társulat, a Földművelésügyi minisztérium az ifj. Nagel Ottó-cégnek adta bizományba kiadványait.

Az iparszerű könyvkiadás, mely az előző korszakban szinte kizárólag előreláthatóan jókelendőségű könyvek — főleg naptárak, népies iratok, ájtatossági és tankönyvek — kiadására szorítkozott s ebbeli jogát még a XIX. század elején is kiváltságlevelekkel igyekezett biztosítani, az irodalmi és tudományos élet nagyarányú föllendülésével tőle telhetőleg lépést tartott. Sőt a Kilián Testvérek pesti könyvkereskedőcége 1798 óta több ízben kiadta a pesti József-napi vásárra szánt könyvjegyzékét is, mely a híres lipcsei Mess-Katalogok halvány utánzata. A mult század első harmadában kiadói tevékenység dolgában HARTLEBEN Konrád Adolf pesti üzlete vezetett, mely 1802—1831-ig 41 magyar munka 51 kötetét és 91 idegennyelvű munka 293 kötetét vetette piacra. A nyomdájukkal is kiváló HECKENAST és EMICH cégek kiadói működésének mértékét pedig legjobban az az adat illusztrálja, hogy amaz 1873-ban nem kevesebb, mint 919 mű kiadói jogát ruházhatta át a Franklin-Társulatra, emez pedig 1868-ig, amikor Athenaeum néven részvénytársasággá alakult át, 663 mű 850 kötetét bocsátotta közre. Az üzleteikből sarjadt két részvénytársaság ma is vezetőszerpet tölt be úgy a szépirodalmi, mint a tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás terén. A szerzők gondos megválogatása s a kiadványok mindig előkelő kiállítása által vált ki RÁTH Mór 1857-ben megalakult könyvkereskedése. Ez a cég adta ki ARANY János, br. EÖTVÖS József és VÖRÖSMARTY Mihály mintaszerű összes kiadásait s indította meg 1858-ban a *Budapesti Szemlét*. Áldozatkészség s kiadványainak irodalmi jelentősége dolgában egyaránt kivált AIGNER Lajos 1868-ban megalapított könyvesboltja, mely 29 éves fennállása első 15 esztendejében a hasznos kiadványok egész sorával, minők a *Nemzeti Könyvtár*, *Magyar Könyvesház* c. gyűjteményes vállalatok s a *Figyelő* c. irodalomtörténeti folyóirat, lépett a sorompóba. Ő volt talán az egyetlen kiadónk, aki, mint maga is íróember, az üzleti érdeket mindig és mindenkép az irodalmi szempontoknak rendelte alá, ami egyébiránt bukását is okozta. Irodalomtörténeti szempontból figyelemreméltó kiadói tevékenységet fejtettek ki még a Révai Testvérek r.-t., a Légrády Testvérek és a Singer és Wolfner cégek, melyek ma is fennállanak.

A kiadók a szerzőket vagy bizonyos számú példány átengedésével, vagy fix honoráriummal díjazták. LANDERER DUGONICS *Etelka* c. regényét 1788-ban 1000 példányban adta ki s a szerző díjazás fejében 80 példányt kapott. PETŐFI-t 1846-ban HARTLEBEN 150 forinttal díjazta *A hóhér kötele* c. regényéért, míg 1846 végéig írt verseit EMICH Gusztáv 500 pengő forinton vette meg. Ugyanez a kiadó újabb verseiért 1700 forintot adott s így PETŐFI összes költeményei 2200 forintért mentek át örökáron a cég tulajdonába. JÓKAI első kétkötetes regényéért HARTLEBEN 1846-ban 350 forintot fizetett; LISZNYAY *Palóc dalok* c. kötetéért, melynek igen nagy könyvárusi sikere volt, MÜLLER Gyula kiadótól egyszersmindenkorra 300 pengőt kapott. Ugyanennyit fizetett MÜLLER ARANY Jánosnak is a *Nagyidai cigányok*-ért. A neves írók később, amennyiben kötetenként fix összeget kötöttek ki, jóval nagyobb tiszteletdíjat voltak képesek elérni. Így RÉVAI János Mór szerint a világháború kitörése előtt MIKSZÁTH Kálmán 5—6 ezer, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI Géza 4—5 ezer koronát kaptak egy-egy kötetért. A kötet szerinti díjazás mellett a szépíróknál is divatba jött könyveiknek ívek szerint való honorálása. A mult század nyolcvanas éveinek elején a kiadók a szerzőknek ívenként 15—30 forintot fizettek. MIKSZÁTH Kálmánt 1895-ben kiadója ívenként 130, illetve 160 forinttal díjazta, aszerint, amint lapokban már megjelent, vagy teljesen kiadatlan munkákról volt szó. A díjazás e módja az ismeretterjesztő és tudományos könyveknél is igen elterjedt. Az Akadémia 60 koronát szokott volt adni egy-egy tudományos mű vagy értekezés ívéért. A Révai-lexikon munkatársai egy-egy ívért 150 K-t kaptak. Egészen magában álló jelenség volt MIKSZÁTH Jókai-életrajzának a tiszteletdíja, melyet 20.000 K-ban szabott meg a kiadó. A szerzői díjazás egy nálunk új módját vezette be 1863-ban a RÁTH-cég, mely mód abban állott, hogy hosszabb-rövidebb időre vették meg valamely szerző összegyűjtött munkáit. RÁTH VÖRÖSMARTY örököseinek összes munkái kiadási jogáért tíz évre 9000 forintot fizetett, MÉHNER pedig később húsz esztendei tulajdonjogért 12.000 forintot. Végül a díjazás egy harmadik módja, mely főleg Angliában és Franciaországban igen

népszerű, abban áll, hogy a kiadó az eladott példányok után bizonyos részesedést biztosít a szerzőnek. Ez a részesedés (angol műkifejezéssel *royalty*) nálunk főleg a világháború utáni bizonytalan gazdasági helyzetben kezdett elterjedni s rendszerint a bolti ár 10—15 százalékát biztosítja a szerzőknek. Régebben nálunk a részesedést többnyire kötetenkint megállapított fix tiszteletdíjjal kombinálták. Így Eötvös Károly a Révai Testvérek cégtől összegyűjtött munkáiért kötetenkint 3000 K-t s ezen felül az eladott példányok utáni részesedést is kapott, mely utóbbinak összege évenként 6—8—10 ezer korona közt váltakozott.

A könyvek kelendősége természetesen mindenkor igen különböző volt. 1830 táján RUMY szerint «a magyar munkák szerzői mint magánkiadók ritkán tudtak 200 példánynál többet elhelyezni s a könyvkereskedők sem vitték, mint kiadók, 300—400 példánynál többre». JÓKAI regényei, a szerző dicsőségének zenitjén, első kiadásban rendszerint 2000 példányban jöttek ki s ebből az első évben 7—800, nagy ritkán 1000 példány kelt el, a többi pedig 8—10 év alatt. Az Akadémia tudományos kiadványai és folyóiratai 500—600 példányban, a Kisfaludy-Társaság tagilletményei 1000 példányban hagyták el a sajtót és csekély kivétellel csak évtizedek alatt fogytak el. A füzetekben, majd részletfizetéses kötetekben kiadott ismeretterjesztő és szépirodalmi művek és vállalatok kelendősége már jóval nagyobb. Az Athenaeum millenáris története pl. 20.000 példányban s a Révai-lexikon 40.000 példányban készült. Azonban az utóbbiból a világháború kitöréséig csak 24.000 példányt voltak képesek elhelyezni. Eötvös Károly műveinek első sorozatát átlag 18—20 ezer példányban, RÁKOSI Viktor összegyűjtött műveit pedig 10.000 példányban helyezték el az ügynökök.

5. A szerzői jog kialakulása.

A szerző és a könyvnyomtató, illetve könyvkiadó egymáshoz való viszonyát hazánkban egy 1793-ban kelt királyi rendelet szabályozta először, mely a jogosítatlan utánnyomást pénzbírságon kívül a szerzőnek kijáró kárpótlás terhe alatt is tiltotta, sőt a

kárpótlás jogát a szerző jogutódjára is kiterjesztette. A külföldi szerzők és könyvek továbbra is szabad prédául szolgáltak, azonban egy 1794-ben kiadott pótló rendelet a Magyarországon kiadott nyomtatványokat Ausztriában és viszont kölcsönös és egyforma védelemben részesítette. Ez a kölcsönösség az 1887. évi IX. törvénycikk életbeléptetéséig változatlanul fennállott s akkor szerződés útján szabályoztatott a két állam között. 1843-ban a Kisfaludy-Társaság kezdeményezésére és SZEMERE Bertalan irányítása mellett elkészült az 1837. évi porosz törvényjavaslathoz igazodó első magyar szerzőjogi törvényjavaslat, melyet az 1844. évi országgyűlés a maga részéről el is fogadott, de amelyet a király, mint-hogy az udvar akkor már az osztrák örökös tartományok részére egy új szerzőjogi pátenst készített elő, nem emelt törvényerőre, hanem átdolgozás végett visszaküldött az országgyűlésnek. Közben 1846-ban kihirdették az új osztrák pátenst, melynek figyelembevételével Magyarország részére is készült egy új kormányhatósági törvénytervezet. Ezt azonban az 1847-iki országgyűlésnek a forradalmi események következtében nem állt módjában letárgyalni s így a szabadságharc bukása után 1853. május 1-jével kezdődő hatállyal nálunk is az 1846-iki osztrák császári pátenst léptették életbe. Ez a pátenst Magyarországon 1861-ig volt érvényben Erdély kivételével, ahol egész az 1884. évi XVI. törvénycikk életbeléptetéséig hatályban maradt. Az 1861-iki országbírói értekezet ugyanis megszüntette az osztrák jogállapotot, de beírta annak kijelentésével, hogy «az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll». Ez elvi kijelentés alapján azonban számottevő joggyakorlat nem fejlődött ki, mivel, mint KENEDI megjegyzi, az érdekeltek óvakodtak «e fölötté bizonytalan jogot peres úton keresni. Pótolta ezt a közszokás és a plágiumról való szigorú közfelfogás, mely a szerzői jogok megsértését gyalázatosnak bélyegezte s ezzel segített magán». A Kisfaludy-Társaság ugyan 1867-ben s a Magyar Írók és Művészek Társasága 1874-ben újra kidolgozott egy-egy szerzőjogi törvénytervezetet, melyek közül az utóbbi az 1870-iki németbirodalmi törvényt vette alapul, de kezdeményezésük nem vezetett sikerre. A kodifikálásra az első

lépést a kereskedelmi törvénnyel (1875:XXXVII. t.-c.) tette meg a magyar törvényhozás, mely legalább a szerző és kiadó jogviszonyait szabályozta az európai jogfejlődés eredményeinek figyelembevételével. Néhány év múlva azután a Kisfaludy-Társaság, ezúttal a M. Tud. Akadémiával szövetkezve, ARANY László 1876. évi előmunkálata alapján s a vonatkozó németbirodalmi törvények mintájára az irodalmi, művészeti és fényképészeti szerzői jogokról egyetlen törvénytervezetet készített, melynek végső szövege az 1884. évi XVI. törvénycikkben fekszik előttünk. Eszerint a szerzőt a gépi sokszorosítás, közzététel és terjesztés, valamint rövidebb időre a fordítás és színpadi műveknél a nyilvános előadás kizárólagos joga illeti meg. Az elévülés a szerző halála után 50 évvel áll be. Ily időtartamú védelemben azonban csakis a szerző valódi neve, vagy elismert irodalmi neve alatt megjelent művek részesülnek, míg az álnéven vagy névtelenül megjelent művek védelme csupán az első megjelenéstől számított 50 esztendőre terjed. Minthogy minden egyes állam szerzőjogi törvénye csakis az illető állam területén megjelent művekre terjed ki, 1886-ban Bernben nemzetközi egyezmény jött létre, mely az egyezséghez csatlakozó államok szerzőit kölcsönös védelemben részesíti, mégpedig mindenkor a szerződő államokban fennálló törvények értelmében. Hazánk nem csatlakozott a berni egyezményhez, hanem külön szerződésekben biztosította a szellemi javak kölcsönös védelmét. Így Franciaországgal 1866-ban, Ausztriával 1887-ben, Olaszországgal 1891-ben, Nagybritanniával 1894-ben, Németországgal 1907-ben léptünk kölcsönös szerződésre. A trianoni béke ezt az állapotot megszüntette, amennyiben kötelezte Csonkamagyarországot, hogy a berni egyezményhez csatlakozzék. A csatlakozás gondolata egyébiránt már a háború folyamán is fölmerült és érdekes pro meg kontra vitatkozásokra adott alkalmat.

6. A könyvkereskedelem.

A könyvnyomtatás és könyvkiadás fejlődésével lépést tartott a könyvkereskedelem, melyet egy 1772-ben kiadott rendelet szabályozott először. Ez a rendelet a többi között kikötötte, hogy

az, aki a jövőben könyvkereskedést akar nyitni, hat évig valamely szabadalmazott könyvkereskedőnél tartozik tanulóskodni, ezenkívül a latin és német nyelv mellett még egy idegen nyelvet is sajátítson el s irodalmi ismereteiről valamely cs. kir. egyetemen szerezzen bizonyítványt. Csupa üdvös intézkedés, azonban — a tanulóéveket nem tekintve — valamennyi inkább csak papiroson volt meg. A könyvkereskedői iparjogot a helytartótanács osztogatta, de az engedély megadása a városok részéről nem egyszer heves ellenzésre talált. Így Pesten 1783-ban KURZBÖCK János és 1789-ben STACHEL József a városi tanács ellenzése dacára kapta meg a kívánt helytartótanácsi engedélyt. Pedig akkor még ugyancsak nem voltak sokan a pesti könyvkereskedők. 1792-ben például mindössze 3 könyvnyomtató, 2 könyvkereskedő és 6 könyvkereskedéssel is foglalkozó könyvkötő működött Pesten. 1859-ben Magyarország területén (Horvát-Szlavonországot leszámítva) 49 helyen 102 könyvkereskedő-cég működött, vagyis egy-egy üzletre 131.000 lakos jutott. Ötven évvel utóbb, 1909-ben már 252 helyen 844 könyvkereskedés állt fenn s így minden 18.000 lakosra jutott egy-egy könyvesbolt. Ezekből 1859-ben 21, 1909-ben 204 üzlet esett a fővárosra. Hazánk legrégebbi cége a STAMPFEL-féle pozsonyi könyvkereskedés, melyet 1718-ban alapítottak. A legrégebbi budapesti cég az EGGENBERGER-féle, melynek eredete 1768-ra megy vissza, míg az 1805-ben alapított debreceni CSÁTHY-cégnek az ad jelentőséget, hogy száz éven át ugyanazon család kezei közt maradt. A legkiválóbb könyvkereskedőinkről a könyvkiadók sorában már megemlékeztünk.

Külön helyet érdemel könyvkereskedelmünk történetében a MÉHNER Vilmos cég (1872), mely a kolportázs-kereskedelmet alapította meg hazánkban, amikor a ponyvairodalom sikerein okulva, megindította az illusztrált PETŐFIT, továbbá VÖRÖSMARTY, TOMPA, VAS Gereben és GARAI műveit, a MOLNÁR-RIBÁRY-MARCZALI-féle világtörténelmet s más hasonló természetű műveket 30–40 krajcáros hetenkint, vagy kéthetenként megjelenő füzetekben.

A könyvkereskedelem egy másik új formáját, a részletüzletet az AUFRECHT és GOLDSCHMIDT cég honosította meg nálunk 1885-ben.

Kiadóink eleinte idegenkedtek ettől az üzletágtól, de a tapasztalás csakhamar diadalmaskodott ez előítélet fölött s a Franklin-Társulat, Révai Testvérek, Athenaeum s más kiadók sorra megteremtették a maguk könyvterjesztő üzemét és sokszor túlon-túl élelmes ügynökeikkel elárasztották úgy a fővárost, mint a vidéket. A Pallas-féle *Nagy Lexikon* 1893-ban már egészen ezen az alapon indult meg. A 16 kötetes műből 280.000 példányt helyeztek el, vagyis közel félmillió kötetet 100 millió K értékben s e nagy számból alig 3—4 ezer példány fogyott el rendes könyváruosi úton. Az ezután megjelent illusztrált sorozatos kiadványok s egyes írók összes munkái mind a részletfizetés jegyében készültek s volt idő, amikor könnyebb volt egy-egy öt-hatkötetes díszműre, vagy közepes író összes munkáira kiadót szerezni, mint még oly kitűnő egyes, részletfizetéses terjesztésre nem alkalmas kötetekre.

A nagy példányszámban előállított olcsó könyv tömeges terjesztésének korszaka 1910 táján köszöntött be hazánkban, amikor a Beszerzési és Szállítási r. t., mely addig csak lapok terjesztésével foglalkozott, a könyvet is bevonta érdekszférájába. A fővárosi s nagyobb vidéki pályaudvarokon mindenütt egy-egy kis könyvesbolt nyílt meg, amely az utazóközönséget látta el könnyebb fajsúlyú olvasnivalóval. Nem sokkal utóbb pedig *Ar Est* c. nagyelterjedésű napilap is a könyv szolgálatába állította kitűnően megszervezett elárúsító hálózatát. Az *Athenaeum-Könyvtár*, *Világ-Könyvtár*, *Milliók Könyve*, *Olcsó Regény* s más hasonló vállalatok ezeknek az új, a könyvesboltoknál jóval mozgékonyabb elárúsító szervezeteknek köszönhatték felvirágzásukat. Az olcsó könyv terjesztésének egy igen elmés módját valósította meg a r. k. Anyaszentegyház, mely propaganda-iratait a templomok előcsarnokában elhelyezett könyvestáblák útján vitte az ájtatos hívek közé.

Azonban a könyvterjesztés ezen újabb módjai és szervezetei továbbra sem teszik fölöslegessé a sajátképi könyvkereskedőket, akik épen az értékesebb kiadványokra nézve most is nélkülözhetetlen közvetítők a kiadók és az olvasók között. E könyvkereskedők a kiadókkal sokáig közvetlenül érintkeztek, ami a kiadócégek elsokasodása következtében egyre nehezebbé és nehézkesebbé

vált. A pompásan kiépített német könyvkereskedelem központi bizományüzletek létesítésével sietett a kiskereskedők segítségére, melyeket német, sőt egyéb külföldi, pl. francia, angol és olasz könyvszükségletük beszerzésénél a magyar könyvkereskedők is igénybevettek. Ebben leli természetes magyarázatát az a különben érthetetlennek tetsző körülmény, hogy a háború előtt a magyar könyvkereskedők is márkával számították pl. a francia vagy olasz könyveket s hogy könyvkereskedőink sokszor gyorsabban s mindenestre kényelmesebben tudták beszerezni a külföldi, mint a hazai újdonságokat. Végre a múlt század fordulóján RÉNYI Károly Budapesten megalapította a Magyarországi Könyvkereskedők Központi Bizományi Üzletét, mely heti csomagokban küldte szét az ország minden táján működő könyvkereskedőknek a különböző kiadóknál megjelent könyveket. RÉNYI 1916-ban ezt az üzletágot átadta a Révai Testvérek cégnek, mely szintén foglalkozott hasonló közvetítő ügyletekkel.

A könyvkereskedelemnek minde formái csupán az új könyvek forgalomba hozatalával foglalkoznak. Régi könyveket sokáig csupán zsibárusoknál és könyvárveréseken lehetett beszerezni. Az első, kizárólag használt könyvek eladásával foglalkozó könyvesboltot, ú. n. antikváriumot 1815-ben alapította Pesten IVANICS Zsigmond. 1909-ben a magyar szent korona országainak területén 74 ódonkönyvkereskedés állt fenn s ezek közül 47 a fővárosban működött. Az akkor fennállt cégek közt STEINER S. pozsonyi antikvárium volt a legrégibb: 1847-ben létesült. Olyan nagyszabású, sokszor egy-egy tudományágra specializált antikváriumokat, minők Angol-, Francia-, Olasz- s különösen Németországban szép számmal virágzanak, a mieink sorában hiába kerestünk. Számra elég tekintélyes antikváriumaink sorában túltengett az ú. n. modern antikváriátus, mely úgy a tudományos, mint a népszerűsítő és a szépirodalom termékeit néhány hónappal megjelenésük után fölös számmal dobta a piacra, mégpedig erősen leszállított áron. Raktáruk részben az ügynökök által a közönségre erőltetett nagyszabású munkákból került ki, melyek a vevő fizetéseképtelensége következtében potom áron az antikváriusokhoz vándoroltak, részben

a kiadóktól óriási árleszállítással átengedett könyvekből alakult, amelyeknek sokszor megvolt a belső értékük, de kedvezőtlen körülmények folytán nem volt kelendőségük.

A könyvkiadás és könyvkereskedelem ezen történelmileg kialakult változatait egy csapásra meg akarta változtatni az 1919. március 21-én kikiáltott tanácsköztársaság. Mindenekelőtt egy tizenkét tagú irodalmi direktóriumot alakított, mely, mint a Szellemi Termékek Országos Tanácsának egyik szerve, a kiadásra kész kéziratok olvasását, megbírálását és elfogadását vagy elutasítását s ezenkívül a írói kataszter összeállítását volt hivatva elvégezni. «A döntő szempont,» — mint a *Corvina* c. szaklapnak a kommunista korszak alatt megjelent egyik számában olvassuk — «mely szerint (az állam) a benyújtott kéziratokat elbírálja, az, hogy jó könyv válik-e belőlük. Mert a kommunista állam nem szándékozik gyöngye vagy közepes könyveket kiadatni.» Lehet, hogy a direktóriumnak ez volt a szándéka, de hogy igen messze járt e szándék megvalósításától, azt a négyhónapos vörös uralom alatt megjelent néhány könyv és töméntelen propaganda-füzet megcáfolhatatlanul bizonyítja. Az eredmény mintha inkább HERCZEG Ferencnek adna igazat, aki szerint az új rendszer arra volt jó, «hogy megvalósítsák a Parnasszus minden proletárjának régi álmát: a népszerű írók elnémitásával önmagukat ráerőszakolni a közönségre». Az elfogadott művek természetesen «köztulajdonba vétettek» s az írók megélhetését az állam havi 3000, illetve 1200 K díjazással kívánta biztosítani aszerint, amint az íróvá minősített proletárok a kataszter A vagy B osztályába soroztattak. Minthogy azonban az írók osztályozásával egész uralmuk végéig nem tudtak elkészülni, egyes írók a kapitalisztikus könyvkiadásnál régóta bevált módszerrel előlegeket vettek fel régebben megírt vagy csak ezután készítendő munkáikra.

A könyvkiadás és -terjesztés technikai részét ugyancsak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa bonyolította le a szocializált nyomdai üzemek és a szocializált könyvkereskedők útján, mely utóbbiak a Tanács elosztó szervei gyanánt működtek. Minthogy azonban a «volt» kiadók és könyvkereskedők készleteinek leltáro-

zását is elrendelték, a könyvkereskedelem hetekre teljesen megbénult, az «elosztótelepek» hónapokon át zárva voltak s amikor június közepe után naponként néhány órára megnyíltak, a «fehér pénz»-től szabadulni vágyó közönség a népbiztosság által megállapított s az akkori fogalmak szerint meglehetősen magas árak dacára is valósággal megostromolta a könyvesboltokat.

A diktatura megszűnte után a régi rend ezen a téren is újból helyreállt, bár a vesztett háború szerencsétlen következményei, mint a szellemi és gazdasági élet minden terén, itt is egyre súlyosabban éreztették hatásukat. Egy nagy gonddal összeállított kimutatás szerint könyvtermelésünk végösszege 1921-ben szinte elérte az 1913. évét: 2318 kötet volt, 2377 kötettel szemben, minthogy azonban az összeállító a könyvek ívszámára nem volt tekintettel, így a két adat szembeállításából helytálló következtetéseket levonni vajmi nehéz. Mindenesetre aggasztó tünet, hogy az 1913. évi 826 tudományos kiadvánnyal szemben 1921-ben csupán 539 tudományos jellegű kötet látott napvilágot s hogy a M. Tud. Akadémia, mely 1913-ban 28 tudományos munkát hozott a piacra, 1921-ben teljesen beszüntette könyvkiadói tevékenységét. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy tudományos folyóirataink jórésze szünetelt s amelyik meg is jelent, a régi terjedelemnek alig egy ötödére zsugorodott, teljesen érthető, hogy sokan a legnagyobb aggodalommal tekintenek a magyar könyvműveltség jövője elé.

7. A könyvkötés.

A könyvek nagyobb elterjedtségének kifolyásaképp a kiadók a XVIII. század utolsó éveitől nemcsak kötve, hanem mintázott vagy síma papírborítékba fűzve is piacra vetették könyveiket. A papírboríték, melyre napjainkban mind gyakrabban a könyv tartalmából vett jelenetet, vagy a könyv szellemének, hangulatának megfelelő színes ornamentikát alkalmaznak, nem volt inyére az erősen konzervatív angol közönségnek, mely továbbra is ragaszkodott ahhoz a jól bevált évszázados szokáshoz, hogy kötve kapja kezéhez az irodalmi újdonságokat. Minthogy pedig a kiadók az aránylag drága félbörkötést nem győzték, az olcsó, de kevésbé

tartós papirkartonázst pedig megvetették, új könyvborító anyag után néztek, mely egyaránt megfeleljen a tetszetősség, olcsóság és tartósság hármaskörének. Ezt szerencsésen meg is találták a vászonban, vagy helyesebben a kalikóban, melyet könyvkötési célokra 1820 táján alkalmaztak először. Az Angliában készült vászonkötéseken eleinte semmiféle dísz sem volt látható. A címet egyszerű papírpaizskára nyomtatták és ezt ragasztották a síma táblákra. Csakhamar azonban a vászonfödelű könyv sarkára is alkalmaztak arany címnyomást, sőt vak- és arany, meg színes préselést is, még pedig lehetőleg a régi kézműkötések ízlésében és modorában. Ezek a sokszor agyonterhelt cifrázatú vászonkötések csakhamar az európai kontinensen s így hazánkban is elterjedtek. A nagy tömegben készülő kiadói kötéseket a legkülönbözőbb gépekkel felszerelt gőz-, majd villanyerőre berendezett könyvkötészeti nagyüzemekben állították elő. Nálunk az első s ma is legnagyobb szabású ilyen könyvkötő-üzemet a budapesti Gottermayer Nándor cég létesítette. Utóbb a nagy kiadócégek (Athenaeum, Franklin, Wodianer stb.) saját üzemükben álló könyvkötő-műhelyekben fedezték szükségleteiket, de jobbra beérték többé-kevésbé sikerült külföldi minták szolgái másolásával. Az első kiadó, aki pályázat útján eredeti kötés-tervet szerzett be valamelyik kiadványához, a Wodianer-cég volt, még pedig a RADÓ-féle *Magyar Költők Albuma* c. anthologia kis folió alakú kiadásához. A kivitelre került, első díjat nyert tervezet HELBING Ferenc munkája volt. Mellette még FALUS Elek s legújabban JASCHIK Álmos tűntek ki ízléses kötés- és borítékterveikkel.

A gyári kötés ugyan nem szorította ki végkép a kézi kötést, de azzal, hogy gépei s fogásai egy részét a kismesterek is átvették, utóbbi tartósságát nem épen kedvezően befolyásolta. Mint-hogy a magyar kiadók publikációik nagy részét kizárólag fűzve, vagy legalább fűzve is áruba bocsátották, a könyvkötő-kisipar tovább is virágzott hazánkban, de művészi színvonalra csak elvétve emelkedett. Ennek főoka abban keresendő, hogy nagypénzű bibliofiljeink száma vajmi csekély volt s aki igazán áldozott könyvei szép külső megjelenésére, inkább az elismert külföldi mestereket

kereste fel megrendeléseivel. A művészi kötés terén is kivált szolid technikai tudásával a budapesti GOTTERMAYER-cég, míg a debreceni DÁVIDHÁZY-cég a Petőfi-almanach bőrkötéseivel megmutatta, hogy híven ápolja a helyi hagyományokat. Még a múlt század hetvenes éveiben a magyar származású ZAEHNSDORFnak Londonban kellett megtelepednie, hogy tudását és tehetségét kellőképp gyümölcsöztethesse. Közvetlenül a háború előtt ezen a téren is biztató fordulat állott be: GALAMB József, a Lipcsében tanult tehetséges magyar könyvkötő és iparművész 1909-ben Budapesten telepedett le s a székesfőváros megbízásából továbbképző tanfolyamokat tart könyvkötősegédek számára. Mellette a magyaros ízű terveivel kiváló JASCHIK Álmos fáradozik könyvkötő-iparosaink technikai tudásának és művészi ízlésének a fejlesztésén.

GULYÁS PÁL.

AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR 317. SZ. KÖZÉP- KORI KÓDEXÉRŐL.

Ez a kézirat úgy tartalmáért, mint történetéért egyaránt érdekes maradványa a renaissance-kori magyar könyvészetnek, diplomatikának, de legfőképen alkotmánytörténetnek. Ép ezen utóbbiért foglalkozunk vele e helyütt is. Itt maradt fenn ugyanis a XV. században Magyarországon használt kétféle koronázási szabályzat egyike, az eddig nem ismert, akkor nemzetinek tekintett, voltaképen azonban német ordó, melyhez a XV. századi magyar koronázások túlnyomó részén kívül a Szent Istváné is igazodott.

A kódex meghatározásához mindenekelőtt a széljegyzeteket kell átvizsgálnunk. Ezek több kéz művei s általán két csoportra oszthatók. Nagyobb részük egy kéz írása, a kisebb — egymáshoz meglehetősen közel álló, de az elsőtől élesen elhatárolt — kb. húsz kézé. Az első kéz a XV. század második feléből való magyarországi kurzív írással, a többi részben oklevél, részben a codex missale írásának a kurzív írás méreteihez kicsinyített formájával ír. Csak az elsőre van szükségünk: nemcsak mert ez írta a jegyzetek túlnyomó részét, az összes hosszabb, több mondatra is kiterjedő betoldásokat — így a codex utolsó lapján a két hasábnyi, nem kódex-, hanem oklevélírással írt temetőszentelést, a 141vo lapon a tartalomjegyzéket és valószínűleg a 132vo lap *in dedicatione ecclesie*-jét is —, hanem mert ugyane kéz műve a hátsó bekötési táblára ragasztott lap oklevélmásolatai is. Ezek: egy teljes bíborosi búcsúengedélyező oklevél: Amicus Agnifilus aquilai püspök, szent Balbinai¹ bíboros-, és Oliverius CARAFFA, nápolyi érsek, szent Marcellus és Péteri bíborostól a kuesdi vagy kwesdi Szűz Máriáról nevezett plébánia egyház számára (Róma, 1470. I. 9., 3. indictio,

¹ A kódex szerint, tévesen, szent *Sabinai*, v. ö. EUBEL, *Hierarchia catholica*, II. 15. l.

II. PÁL pápa uralkodásának 6. évében), melyet az esztergomi érsek helynöke: Mihály milkói püspök már 13 nappal kiadatása után megerősít és kibővít. Címül a másoló a «Gloriosissime virginis» felírást adta ez oklevélnek. Lemásolja ezenkívül az oklevél szép Mária-arengáját mégegyszer (Arenga beate Virginis címmel), egy másik arengát valamely szentről s egy harmadikat a szent keresztről. (Alicuius sancti, Sancte crucis). Ezek tehát arenga-minták, melyeket valamely kancellária alkalmazottja írhatott össze magának, egy olyan kancelláriáé, mely sűrűn ad ki okleveleket egyháznak. Mintául, legalább is az esztergomi megerősítésű bíborosi oklevél esetében, valódi oklevelek szolgálhattak.

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az egyetlen teljesen közölt oklevél e minták közül részben esztergomi kiadvány. Aki ez arengát írta, az esztergomi érseki kancelláriában működhetett, abból pedig, hogy ugyane kéz átjavítgatta, tartalomjegyzékkel ellátta s talán meg is toldotta a szertartáskönyvet, arra következtetünk, hogy ezt Esztergomban tényleg használták is.

Talán Mihály püspök sem csak a búcsúmegerősítéssel került összefüggésbe kódexünkkel. Ismeretes, hogy MÁTYÁS király rendeletére az esztergomi missalet és breviariumot ő nyomatta ki. Az orsz. Széchényi-könyvtár egy másik (Cod. Lat. Med. Aevi 359.) esztergomi misekönyvkézirata pedig egyenest az ő tulajdonát képezte:¹ végrendeletében rendelkezik róla. Lehet, hogy a ceremoniale is az övé volt, vagy talán az ő kezdésére készült. Hiszen Mihály püspök az egyházi szertartásokat is reformálta. (V. ö. Ordinarius

¹ V. ö. a M. N. Múzeum orsz. Széchényi-könyvtárának történeti és irod.-tört. kiállítása. II. kiad. 12 l., 24. sz. Iste liber missalis est legatus altari sanctorum Fabiani et Sebastiani martyrum per reuerendissimum dominum *Michaelem* Episcopum Milkouiensem etc. Obijt Idem dominus Milkouiensis In festo sanctorum Abdon et Sennen martyrum: jul. 30. 1501. (u. o. 7. l.) SZUHAI István váci püspök és esztergomi vicarius tehát, aki Esztergomnak a törököktől való visszavétele után ezt a missalet megtalálta, nem ok nélkül címezte meg Missale Strigoniense-nek. (Címlap). Hogy PÁLÓCZI György esztergomi érsek (1423. XI. 18. — 1439. GAMS, Series episcoporum 380 l., 1423. XI. 10. — 1439. EUBEL, i. m. I. 490. l.), kinek neve egykorú írással a címlap felső szélére van írva (G. de Palocz arep. Stig.), milyen összefüggésben van a kódex-szel, nem tudom; neve csak korhatározóul szolgálhat: a missale még Zsigmondkori.

Strigoniensis. 1505. Velence, tehát Mihály halála utánról 3. l.: KNAUZ, a Magyar Sion 1867. évf. 10. k. l.)

A 317. sz. kódex nemcsak oklevélmásolatokkal függ össze Esztergommal. Esztergomra mutat a szertartáskönyv tartalma és jellege is. Mindenesetre kétségtelen, hogy magyarországi egyház számára készült: a litániákban szent ISTVÁN király, szent IMRE (ste *Hernice* = Henrice) és szent LÁSZLÓ közbenjárását is kéri a többi hitvallóé közt. (6. és 34. ll.) A közölt szertartások pedig nagyobb részben olyanok, melyeket legalább is csak püspök végezhet. (Papszentelés, püspökszentelés, apát, apátnő és apáca felszentelése stb.) Egy helyütt egyenes hivatkozás történik valamely érsekre: a pontifex-ért mondott imában a *pontifex*-et kijavítja *archiepiscopus*-szá. (6. l.) Végül pedig van egy szertartás, mely Magyarországon az esztergomi érsek privilegiuma: a király koronázása.

Fentiek alapján úgy véljük, hogy a ceremoniale esztergomi jellege kétségtelen. Kétségtelennek tartjuk azt is, hogy a benne közölt koronázási ordó a XV. századi magyar koronázások nagyobbik részének a leíró kútfőkből megállapítható menetéhez a szöveget szolgáltatta. Hiszen már a codex ismerete előtt rámutattunk arra, hogy a XV. században a német típust is követik (Századok 1917, 26. l.), sőt — hozzátehetjük — ezt nemzetinek tekintik, szemben a XV. században szintén felhasznált, később a Pontificale Romanumban kanonizált típussal. Már pedig a kódex ordója a német formula. Másfelől ez a tény megint visszamutat Esztergomra.

Így hát a kódex karaktere, azt individuálisan meghatározó széljegyzetei, tartalmában főleg a koronázási ordó, mind összhangzanak abban, hogy a pontificale Esztergomban s a koronázásnak benne foglalt formulája Magyarországon a XV. században tényleg használatban volt.

Emellett a tárgyalt szertartáskönyvvel s az említett misekönyvvel is bővül ismeretünk a XV. századi magyar kulturáról, mindenekelőtt a primási udvar szellemi életéről és könyvészetéről, míg Mihály milkói püspökben — VITÉZ János vicariusában — egy Mátyáskori könyvbarátot ismerhetünk fel. (Ha a Zsigmondkori PÁLÓCZI Györgyre itt elég támasztékunk nincsen is.)

A 317. sz. kódex az orsz. Széchényi-könyvtár birtokába 1879-ben vétel útján került,¹ EHRENFELD Adolftól. Azelőtt a NÁDASDY grófok betleri könyvtárában volt, mint ezt az első lap kettős címert ábrázoló vörös viaszpecsétje is elárulja. (A férfi címere a NÁDASDYaké, a nőit nem sikerült megállapítanom: kék mezőben középen függélyesen egymás fölött három arany csillag, de valószínűleg TRAUTT Amáliáé, NÁDASDY Ferenc (szül. 1801.) feleségéé, előbb TELEKI grófnée lehetett.) Az ezt megelőző legközelebbi birtokos a kassai minorita konvent, ahova a kódex első bekötési táblájára ragasztott lap egykorú feljegyzése szerint SZÜRTEY Ferenc frater vitte, a *budai könyvtárból*, miután Budát 1686-ban a töröktől visszavették. Ez csakis a királyi könyvtár lehetett. Úgy hisszük, ez a kódex már a törökfoglalás, 1541. előtt is ott volt a budai várban s oda azokkal a könyvekkel került, melyeket Esztergomból a török elől Budán helyeztek biztonságba.

A kódex leírása: 320 mm. magas, 224 mm. széles, a két hasábra osztott egész beírt rész 220 mm. magas, 140 mm. széles, egy hasáb 220 mm. magas, 64 mm. széles, a két hasáb egymástól 9 mm.-re van, a be nem írt bal szél 32, a jobb 60, a felső szél 68, az alsó 31 mm. (37. l.) Pergamenre írva, eredeti barna bőrkötéssel, 140 l.-on, a 133 l.-ig egykorú számozással. Innen nemcsak a számozás szűnik meg, hanem az eredeti szöveg is: a 134. l.-tól kezdve a szöveget új kéz írja, mely az eddigi kerekdedebb missale-írást kissé szögletesebben alkalmazza s különösen feltűnővé teszi a változást azzal, hogy az eddigi neumatípus helyett choralis hangjegyeket rajzol. E második kéz későbbi annál a kéznél, mely az arengákat s a tartalomjegyzéket írta: ez utóbbiban csak az első kéz írta szertartások vannak felsorolva. Talán külön kéznek számíthatjuk azt is, mely a 132vo lap *In dedicatione ecclesie*-jét XV. sz. v.-i. oklevélírással toldotta hozzá. Talán ugyane kéz írta a 134. l. túli széljegyzeteket is, mely közel áll az arengák írójához. A koronázási ordó utolsó lapján (96vo) csak a balhasáb van beírva, de ennek is 5 utolsó sora s az egész jobb hasáb üresen maradt. A következő 97. és 98. ll.-ra a «*Quam dilecta tabernacula...*» kezdetű himnus van írva, egy hasábnak míg a 98vo fele üres. A 107. l.-tól 119 l.-ig a hangjegyek hiá-

¹ V. ö. FRANKÓI Vilmos: Két magyarországi pontificale. *Magyar Könyvsemlé, 1879.* 83. kk. ll.

nyoznak, a 118. l. üres jobb és alsó széle, a 119-nek jobb széle le van vágva, a 124. l.-nak pedig csak bal hasábján van beírva, a jobb és az alsó margó egy része levágva, a 132.-nek alsó része lépcsőzetesen.

A kódex tartalma:

1. Ordo ad catezizandum infantes.
- 5vo « in sabbato sancto pasce.
- 8vo « ad pueros baptizandos.
9. Ordo quomodo baptizati confirmentur.
10. Benedictio ad clericum faciendum.
- 11vo Incipit ordo de minoribus ordinibus benedicendis.
21. Incipit ordo ad uocandum... episcopum electum.
31. Ordo ad consecrandum locum ecclesie.
- 35vo « ad consecrationem cynterij.
37. « ad consecrandam ecclesiam.
53. Benedictio altaris. (Betoldva.)
67. « vestimentorum sacerdotalium.
74. Reconciliatio violatę ecclesie.
- 75vo Ordo ad abbatem faciendum.
78. « ad abbatissam faciendam.
80. Consecratio sacre virginis.
- 84vo De sancto synodo.
- 88vo *Ordo ad benedicendum regem. Quando nouus a clero et a populo sublimatur in regnum.*
95. *Incipit benedictio Regine in ingressu ecclesie.*
97. *Quam dilecta tabernacula...*
99. Ordo minorum fratrum... ad uisitandum infirmum.
- 100vo « ad communicandum infirmum.
101. « commandacionis anime.
- 104vo (Minorita szerzetes temetési szertartása.)
115. Pro omni gradu ecclesie.
120. Summe sacerdos.
- 122vo (Preparacio episcopi ad missam.)
125. Benedicciones per annum.
133. Incipit ordo ad consecrationem altaris.
140. His peractis missa in eodem altari dicatur.
- 140vo (Temetőszentelés.)
- 141vo Tartalomjegyzék. Az első bekötési táblára ragasztott lapon: Anno 1686 In actuali Insultu quando Buda Fuit recuperata ego Pr. Fr. Franciscus SZÜRTEY tunc temporis portavi ex ipso (így) Bibliotheca Budensi hunc librum ad conventum Cassoviensem. A hátsó táblán a tárgyalt másolatok.

BARTONIEK EMMA.

PETŐFI A SZÉPIRODALOMBAN.

(Második közlemény.)

- (NÉVTELEN): P. keresők. Hűhó-hösköltevény 8 énekben (képpel). — 8×4 . — Borsszem Jankó. 1877. jún. 24. és 1923. I. sz.
- F*** Király P. S.-hoz. — 4×8 . — Verses röplap. Kassa, 1848. — P. N. 415. l.
- P. — 7×4 . — Borsszem Jankó. 1877. aug. 5. (A vershez írt jegyzet: «Tisztelt Szerkesztő Úr! Azon nemes részrehajlatlanság, mellyel a már-már kidülfélben levő elismert jelesebbek helyettesítője iránt viseltetik, bátorít fel a következő költemény beküldésére».)
- (NÉVTELEN): P. szobrára. — 4 sor. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- Pestmegye koszorújának felírása a P.-szobor leleplezése alkalmából. — 4 sor. — Pesti Napló. 1882. okt. 15.
- P. — 5×6 . — Borsszem Jankó. 1882. 42. sz.
- P. szobor. — 2×8 . — Borsszem Jankó. 1882. okt. 22.
- P. szobor. — 9 sor. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- Felirat a székykeresztúri Macskási-féle házban. — 2 sor. — Koszorú. 1884. 623. l.
- P. S. Bem apó táborában. — 9×4 . — P.-Naptár. 1890. 4. l.
- P. — 6×8 . — Bolond Istók. 1897. 31. sz.
- P. (1848. márc. 15.) — 28 sor. — Bolond Istók. 1898. 11. sz.
- P. — 9×4 . — Kakas Márton. 1899. júl. 30.
- P. és én. (Sanyaró Vendel dalaiból.) — 45 sor. — Borsszem Jankó. 1899. júl. 30.
- P.-ről. — 24 sor. — Mátyás Diák. 1899. júl. (Névtelen = Luby Sándor? V. ö. u. o. az Irodalom c. rovatot.)
- P. S. — 4×8 . — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- A mezőberényi ház felirata. — 4 sor. — Vas. Újság. 1899. aug. 6.
- P. találkozása Erzsébet királynéval. — 41×4 . — Komáromi Híradó. 1899. 36. sz. (U. o. olvasható ez a jegyzet: «Ezt az érdekes költeményt a «Rejtelmes Világ» legutóbbi számából vesszük át. A keletkezése spiritualisztikus (így!) módon történt: Tabak Pál csoknyai körjegyző 15 éves unokaöccse medialis közreműködése segítségével».)
- P. kardja. — 8×4 . — Üstökös. 1906. május 18.
- P. háza. — 2×4 . — Nap. 1909. nov. 7.
- NÓGRÁDI PAP DEZSŐ: P. — 5×8 . — Magyarország. 1908. dec. 25. — E.—B.: 157. l.

- ORMÓDI BERTALAN: P. — 4×4. — O. B.: Ujabb költeményei. Pest, 1866. 309—10. l.
- ÖLVEDI LÁSZLÓ: P.-hez. (Születésének századik évfordulójára. A pozsonyi Toldy-kör ódapályázatán a dr. Esterházy Mihály jutalommal kitüntetve.) — 21×5. — Új Aurora. Bratislava. (Pozsony.) 1923. 30—33. l.
- PAAL GYULA: P. halála. (Csatakép.) — P. Gy.: Költemények. Rimaszombat, 1900. 99—110. l. (Dramatizált jelenet több szereplővel.)
- PAJER ANTAL: P.-hez. — 74 sor. — P. A. versei. Pest, 1847. 115. l. — P. N. 244—5. l.
- P. és Csokonai. — 5×5. — Csokonai-album. 1861. 161. l. — Családi Kör. 1861. 10. sz. — Pet. Múz. 1891. 62. l.
- PALÁGYI LAJOS: P. szobra előtt. — 7×6. — Vas. Ujság. 1885. 38. l. — P. L.: Küzdelmes évek. Bp., 1890. 108—9. l. — E.—B.: 80. l.
- P. halála. — 4×4. — P. L.: Nemzeti dalok. Bp., 1895. 19—20. l.
- P. — 10×8. — Pesti Napló. 1899. 209. sz.
- PAP KÁLMÁN: P. emlékezete. — 8×8. — P. K.: Költemények. Pápa, 1875. 83—85. l.
- PAP ZOLTÁN: S dalt, dalt P.-nek. — 8 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 8. l.
- PÁSZTOR FERENC: P. gyermekkori lakában. (A félegyházai P.-ünnepélyre. 1867. okt. 13.) — 8×6. — P. F. költeményei. Pest, 1870.
- PETERDI ANDOR: P. (A P.-ház létesítése alkalmából.) — 8×4. — E.—B.: 176—7. l.
- PETŐFI ISTVÁN: Sándor bátyámhoz. (Kúnszentmiklós, 1844.) — 5×4. — P. I. versei. Bp., 1909. 38. l. (E vers: felelet P.-nek István öcsémhez c. költeményére.)
- Bátyám Debrecenben. (A Hölgyfutár műlapjához.¹ Dános, 1858.) — 6×8. — P. I. versei. Bp., 1909. 182—3. l.
- Sándor estéjén. (Dános, 1858. márc. 17.) — 8×4. — Vas. Ujság. 1898. 13. sz.
- Felelet P.-nek. — 4 sor. — Vas. Ujság. 1899. 525. l.
- PÉTERFI TAMÁS: P. Szibériában. — 21×4. — P. T.: P.-regék. Marosvásárhely, 1899. 10. l.
- A vén borvizes meséje. — 61 sor. — U. o. 21. l.
- PETRI ARTHUR: P. emlékezete. — 5×4. — P. A.: Magány. Versek. Bp., 1900. 72. l.
- PETRI MÓR: Öt szonett P.-ről. (1. Csapó Etelka. — 2. Mednyánszky Berta. — 3. Koltó. — 4. Segesvár. — 5. P. egy útszéli csárdában.) Bemutatta a P.-Társaság 1923. jan. 21-iki ülésén. (V. ö. Budapesti Hírlap. 1923. 17. sz.)
- PÓSA LAJOS: P. — 95 sor. — P. L.: Ujabb költemények. Bp., 1881.
- P. sírjánál. (A segesvári P.-szobor leleplezési ünnepélyén 1897. júl. 31-én szavalta a szerző.) — 50 sor. — Új Idők. 1897. júl. — Ország-Világ. 1897. aug. 8. — Vas. Ujság. 1847. 506. l. — E.—B.: 86. l. (E költemény

¹ Orlay Petrics Soma ismert képéhez.

- utolsó 12 sora — kevés változtatással — megvan a P. L. Ujabb költemények Bp., 1881. c. kötet P. felirású darabjában is.)
- PÓSA LAJOS: P. háza. — 6×4. — Uj Idők. 1909. II. 459. (Az Én Ujságomból átvéve.)
- P. szobránál. — 4×8. — Uj Idők. 1897. aug. 1. — U. o. 1899. júl. 30. — Budapest. 1899. 209. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 72. l.
- A legszebb dal. (A P.-Társaság márc. 15-iki ünnepén fölolvasta a szerző.) — 12×4. — P.-Emléklap. (Szerk.: Ifj. Gebhardt Károly és Hamvai Ödön.) Bp., 1899. — Szegedi Napló. 1899. márc. 21. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Közölve és bírálva: P. Irta Ponori Thewrewk Árpád. I. füzet. Bp., 1900. 14. l.
- A boldogság szigetje. Koltó. — 13×8. — Uj Idők. 1899. júl. 30.
- P. szülőházánál. — 16×8. — Pesti Napló. 1899. 211. sz.
- P. álma. (Március 15.) — 40 sor. — Uj Idők. 1907. márc. 17.
- P. — 4×6. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 85. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 224. l.
- P. nászútja. — 19×6. — P.-Almanach. Bp., 1909. 207. l.
- R. L.: P. él. — 8×4. — Borsszem Jankó. 1877. 17. sz. (E jegyzettel: A Magyarország És A Nagyvilág papiroskosarából.)
- RADNÓTHY DÉNES: P. háza. — 64 sor. — E.—B.: 172—4. l.
- RADÓ ANTAL: Talpra Magyar! — 14×4. — Költők albuma IV. kiad. A Pesti Napló ajándéka. — E.—B.: 161. l.
- RAJKA TERÉZ: P. (Pályamű.) — 180 sor. — Magyarország És A Nagyvilág. 1866. 418. l.
- REMÉNYIK SÁNDOR: P. — 72 sor. — Az Erő. 1922. XII. 15. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 7—9. l.
- REVICZKY GYULA: P. él. (Arra az álhtíre, hogy P. a szibériai ólomhányókban raboskodik. 1877.) — 3×6. — Világkrónika. 1882. 159. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) 1898. — R. Gy.: Összes költeményei. II. kiad. Bp., 1900. 73. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 224. l. — E.—B.: 68. l.
- P. szobra előtt. — 7×8. — Vas. Ujság. 1886. 170. l. — P.-Naptár. 1891. 7. l. — E.—B.: 83. l. — P.-Almanach. Bp., 1922. 33—4. l.
- P. ellen. — 3×6. — R. Gy.: Összes költeményei. Bp., 1900. 106. l. (E vers P.-nek «Egy télen Debrecenben» c. költeményére vonatkozik.)
- RUDNYÁNSZKY GYULA: P. (1899. július 31.) — 9×4. — R. Gy.: Újabb költeményei. Debrecen, 1904. 268—9. — E.—B.: 134—6. l.
- P. — 4×6. — R. Gy.: Fényben-árnyban. Bp., 1886. 11—12. l.
- SAJÓ SÁNDOR: P. — 6×4. — P.-Almanach. Bp., 1922. 76. l.
- P. ellen. — 7×2. — A Hét. 1894. II. 435. l.
- P. Ünnepi óda. Bemutatta a Kisfaludy-Társaság 1923. febr. 11-iki ülésén. (L. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- SÁNTHA KÁROLY: Október 15. — 5×6. — Vas. Ujság. 1882. 64. l.

- P. emlékezete. I. (1884. aug. 10-én emléktáblával való megjelölése alkalmából azon *iskolának*, melyben Tolnaszentlőrincen mint I. o. gimn. tanuló az 1831/2. és 1832/3. tanévben tanult.) — 5×8. — II. (1884. aug. 10-én emléktáblával való megjelölése alkalmából azon *báznak*, melyben Tolnaszentlőrincen mint I. o. gimn. tanuló az 1831/2. és 1832/3. tanévben lakott.) — 9×8. — S. K.: Költemények. Bp., 1897. 80—86. l.
- P. (1899. július 31.) — 5×8. — Magyar Szemle. 1899. 31. sz. — Vas. Ujság. 1899. aug. 6.
- SÁNTHA MIHÁLY: P. és a papok. — 100 sor. — S. M.: Harminc év után. Vác, 1878. — V. ö. P.-Társaság Lapja. 1877. dec. 16.
- SAS EDE: P. nótája. — 2×8. P.-könyv. Bp., 1923. 125. l. (E szerzőnek van egy P. hasonló című műve után készült «Bolond Istók» c. operettje, melyet 1923-ban többször is előadtak a bpesti Városi Színházban.)
- K. SIMÓ FERENCZ: P. — 7×4. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 136. l.
- P. — 5×4. — U. o. 209. l.
- SOMLYÓ SÁNDOR: P. — 6×4. — S. S.: Dalok a távolból. Költemények. Berlin, 1904/5. 97. l.
- SOÓS LAJOS: P. — 5×8. — Vas. Ujság. 1899. aug. 6. — Tapolca és Vidéke. 1899. 31. sz.
- SRÉTER KÁLMÁN: P. — 10 sor. — S. K. versei. Pest, 1864. 230. l.
- STELCZ GÉZA: P. halála. (Legenda.) A P.-szobor leleplezésére írta — Bp., 1897. 13. l. — V. ö. Fővárosi Lapok. 1897. 36—7. sz.
- SUJÁNSZKY: P.-hez. — 32 sor. — Honderű. 1844. II. 250. l. — Pet.-Múz. 1888. 95. l. — P. N. 21. l.
- SZABADOS JÁNOS: P.-ről. — 10×8. — Képes Néplap és Politikai Híradó. 1882. okt. 15. — Vas Ujság 1877. (A P.-Társ. első üléséről.) — Sz. J.: Költemények. Szeged, 1897. 27—8. l.
- SZABÓ ENDRE: Ha P. élne? (Bp., 1898.) — 4×8. — Sz. E.: Zápor. Bp., 1901. 87—9. l.
- Debrecenben. (Július 15.) — 6×8. — E.—B.: 147—8. l.
- SZABÓ GÉZA: P.-hez. (A segesvári P.-szobornál tartott ünnepély alkalmával szavalta a szerző.) Székelykeresztúr, 1904.
- SZABÓ JÓZSEF: P. — 5×5. — Gyulai Ágost: Háborús Anthologia. Bp. é. n. 20—1. l.
- SZABOLCSKA MIHÁLY: P. — 2×4. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — E.—B.: 29. l.
- P. (Felolvasta a szerző a mezőberényi P.-ünnepélyen. 1899. júl. 30.) — 84 sor. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. aug. 2. — Sz. M.: Szabad órák. Bp. 1902. 120—5. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 229. l. — E.—B.: 115. l.
- Engesztelés. (P. szelleméhez.) — 10 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 336. l.
- Honvédelemnél. (Egy kiszakított strófa.) — 8 sor. — E.—B.: 155. l.
- P. lelke. — 9×7. — P.-könyv. Bp., 1923. 37—8. l.

- SZALAY KÁROLY: P. halálára. — 5×8 . — Sz. K.: Magam útján. Bp., 1901. 57—8. l.
- P.-hez. — 11×8 . — U. o. 68—71. l. — E.—B.: 149—51. l.
- P. szülőházában. — 12 sor. — U. o. 240. l.
- SZAMOLÁNYI GYULA: Mikor P. Tolnában járt... — 4×4 . — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- SZÁSZ GERŐ: P. (1898.) — 5×4 . — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 92. l.
- P. — 5×4 . — E.—B.: 133. l.
- SZÁSZ KÁROLY: P. újabb költeményei. 1858. október 4. 2×4 . — Hölgyfutár. 1858. 237. l. — Sz. K.: Költemények. Pest, 1861. II. köt. 229. l. — P.-Múzeum. 1889. 287. l. — E.—B.: 43. l. — Németül: «Auf P. neuere Gedichte im Oktober 1858.» übersetzt von Hugo Meltzl. Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. 1880. III. 68. l.
- P. bölcsője és sírja. (Pest, 1861.) — 5×6 . — Vas. Ujság. 1862. — P.-Múz. 1889. 227. l. — E.—B.: 46. l. — Németül: «P.-s Wiege und Grab.» Von Karl Szász. Aus dem Ungarischen metrisch übersetzt. Lásd e gyűjteményben: Hundertsechzig Dichtungen von A. P. übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. 225. l.
- P. gyermekkori lakhelye. (A ház falába illesztett emléktábla leleplezése alkalmával Félegyházán 1867. október 13-án felolvasta a szerző.) — 12×8 . — Vas. Ujság. 1867. — Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 2. l. — E.—B.: 47. l.
- A segesvári csatatéren. (1874.) — 9×4 . — Vas. Ujság. 1874. — Sz. K. kisebb költeményei. Bp., 1883. II. 234—5. l.
- P. segesvári szobra leleplezésére. (Sztubnyafürdőn, 1897. júl. 31.) — 6 sor. — Vas. Ujság. 1897. 520. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 2. l.
- SZATHMÁRY ISTVÁN: P. napján. — Magyar Helikon. 1921. ápr. 15.
- P.-hez. — 66 sor. — Budapesti Hirlap. 1922. 246. sz.
- Mit kérditek, hová tűnt?... — 18 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 115. l.
- SZÁVAY GYULA: A csillag. (P.-ünnepen.) — 2×4 . — Sz. Gy.: A két leánder és más újabb versek. Debrecen, 1910. 7 l.
- Misztótfalun. (P.-emlék.). — 13×4 . — U. o. 37—39. l. — P.-Almanach. 1909. 272. l.
- P. kardja. — 11×8 . — Vas. Ujság. 1906. — Sanatorium-naptár 1907. — E.—B.: 129. l.
- P. — 9 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- Beszélgetnek a csontok. (A P.-család csontjainak együttes díszsírba áttétele alkalmából.) — 32×4 . — Sz. Gy.: Az ezüst pohár és más újabb versek. Debrecen, 1908. 81—85. l.
- SZEBERÉNYI LAJOS: Epistola P. S.-hoz. Vágvölgye, okt. 16. 1844. — 16×4 . — Pet. Múz. 1889. 361 l. (E költeményt Szeberényi P.-nek küldte el; P. átadta a Pesti Hirlap szerkesztőségének, de ez nem találván olyannak, hogy

- ki lehessen nyomatni, az 1845. 19—20. sz.-ban visszautasítja. Erre Sz. a Századunk-ban szenvedélyesen válaszolt. A részletekre nézve lásd a Pet.-Múz. idézett helyét. — A vers-keltette vita leírása a Pesti Napló 1872. 301. sz.-ban is megjelent.)
- SZEGEDY ZSIGMOND: P. a sirjában. — 164 sor. — Bp. é. n. 8. l.
- SZÉKELY JÓZSEF: P. — 7×4. — Hölgyfutár. 1852. 623. l. — Pet.-Múz. 1890. 39. l. — E.—B.: 37. l.
- Kiskőrös koszorújának felírása a P.-szobor leleplezése alkalmából. — 4 sor. — Pesti Napló. 1882. okt. 15.
- SZÉLL FARKAS: Szalkszentmártonban. — 10×4. — Vas. Ujság. 1862. 1. sz. — Sz. F.: Költemények. Karcag, 1879. 34—37. l. — Pet.-Múz. 1890. 357. l.
- SZELESTEY LÁSZLÓ: P.-hez. — 7×5. — Hazánk. 1847. I. 170. (Mikor P. összes költeményei megjelentek.) — Pet.-Múz. 1889. 175. l. — E.—B.: 26 l. — P. N. 170—1. l.
- SZEMERE BERTALAN: P. S. — 4×4. — Magyarország és a Nagyvilág. 1882. 90 l. (Szemere B. hátrahagyott irataiból.) — Pet.-Múz. 1889. 349. l.
- SZEMERE MIKLÓS: A régi jó Gvadányi P.-hez. — 96 sor. — Honderű. 1845. II. 148. l. (Névtelenül.) — P.-Naptár. 1884. — Pet.-Múz. 1888. 205. l. (V. ö. Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. II. 105. Szemere szerzőségéről és a költemény eredetéről.) — E versre a Pesti Divatlap (1845. II. 725. l.) Lapszemléje a következő megjegyzést teszi: «A régi jó Gvadányi P.-hez. Oly vers, mely ellenségtől jő s ellenséges indulattal íratott s melynek nagyobb része inkább illelnek tán magára az íróra, mint P.-re». Lásd még az Életképek (1845. II. 263. l.) Hirlapi Óré-t. (V. ö. Pet.-Múz. 1888. 211. l.). — P. N. 122—4. l.
- P. a kálvinista rektorhoz az Agtelki¹ barlangban. — 6×8. — Honderű. 1845. II. 175. l. — V. ö. Pet.-Múz. 1888. 211. l. és P. utijegyzetek; továbbá Szemere Miklós P.-ről. (Pajor Istvánhoz írt levél.) Irodalomtörténeti Közlemények. I. 327. l. — Pet.-Múz. 1892. V. 72. l. — P. N. 125—7. l.
- SZEMERE PÁL: Erdei lak és P. — 156 sor. — Sz. P. Munkái. Bp., 1890. 27. l. — Pet.-Múz. I. 289. l. — Önállóan is megjelent: «Erdi lak mint hármadalverseny és P. S. Szemere Pál 'Tan-dithyramb dalverseny' c. munkájából közli Halász Dezső». Pest, 1860. — E.—B.: 28. l. — V. ö. még: Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. II. 113, 116. l.
- SZIKRA (Gr. Teleki Sándorné): Csodarétek. (Kép.) — 10×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 195. l.
- SZOMOLÁNYI GYULA: P.-ház. (Prológ.) — 11×4. — E.—B.: 174—6. l.
- SZŐCS ADOLF: P. emléke. — 4×4. — Sz. A.: Emléklapok P. S... elhunytának 50-ik (évfordulójára).² Marosvásárhely, 1899. 6. l.

¹ Így!

² A zavaros fogalmazású teljes cím: «Emléklapok P. S. hazánk koszorús költőjének és 1848/9-iki honvéd vezérőrnagy (így!) elhunytának 50-ik emlékének tiszteletére. Összeállította Marosvásárhelyi Szőcs Adolf 1870—73-beli honvédtizedes.»

- SZTODOLA JÁNOS: P. — 4 sor. — Cz. Czakó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 11. l. (Szerk. szerint a szerző egyszerű ipari munkás.)
- TAKSONY JÓZSEF: P. halálának 50-ik évfordulóján. (Szavalták a bpesti Városligeti Szinkör 1899. júl. 29-diki díszelőadásán.) — 5×6. — Budapest, 1899. 209. sz.
- THALY KÁLMÁN: P. emlékezete. — 44 sor. — Budapesti Visszhang, 1855. 376. l. — T. K.: Zengő liget. 1859. I. 33—5. l. — Pet.-Múz. 1891. 10. l. — E.—B.: 40. l.
- P. THEWREWK ÁRPÁD: P. szobrára. — 4 sor. — Hölgyek Lapja. 1882. 509. l. — P. 2×4. — P. T. Á.: P. I. füzet. Bp., 1900. (Címnap.)
- P. THEWREWK EMIL: P. S.-ról halála ötvenedik évfordulóján. — 8 sor. — P. Emléklap. (Szerk. ifj. Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) Bp., 1899. — E.—B.: 186. l.
- TOMOR FERENC: P.-kiadás. — 6 sor. — T. F.: Korunk Tükre. Bp., 1881. 36. l. — P.-hez. — 6×6. — Magyar Szemle. 1893. évf. 224. l.
- TOMPA MIHÁLY: Levél P.-hez. Bártfáról 1844. nov. — 20×4. — T. M. Összes költeményei. Bp., 1885. I. 99—102. l. — P. N. 15—6. l.
- TORDAI VILMOS: P.-ünnep. (1899. szeptember.) — 5×8. — T. V.: Versek és Mesék. Bp., 1902. 14—5. l.
- TORKOS LÁSZLÓ: Közös dicsőségünk. — 4×6. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 91. l.
- TORONTÁLI KÁROLY: P.-nek utolsó kézsókja. — 56 sor. — T. K.: Az én verseim. Bp., 1897. 122—4. l.
- TÓTH EDE: P. szelleméhez. — 7×8. — T. E. Költeményei. Bp. é. n. 88. l. — E.—B.: 66. l.
- TÓTH KÁLMÁN: Egy költő mellett. — 5×8. Délibáb. 1853. 597. l. — E.—B.: 38. l. — U. ez teljesebb alakban, hat-nyolcsoros szaknyi terjedelemben, az Ernst-múzeumban őrzött eredeti kézirat alapján megjelent: Az Est 1922. 297. sz.
- TÓTH SÁNDOR: Ha ott van... (Emléksorok P. halála 50 éves évfordulójára.) — 3×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29.
- TÖRZS JENŐ: Sorok P.-ről. — 7 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- TUBOLY VIKTOR: A P.-ünnepen. — 6×4. — Zala. 1899. 61. sz.
- TURI SAMU: Baráti szó P.-hez. — 11×4. — 15 sor. — Pesti Divatlap. 1845. I. 369. l. — Pet.-Múz. 1888. 30. l. — P. N. 65—6. l.
- UJVÁRY ISTVÁN: P. — 6×6. — E.—B.: 143—4. l.
- VÁGHY ISTVÁN: Ha én kis madárka volnék. — 4 sor. — Cz. Czakó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 12. l. (A szerző — a szerk. szerint — egyszerű ipari munkás.)
- VAJDA JÁNOS: P. olvasásakor. — 3×4. — V. J.: Költemények. 1853. 163. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 42. l.
- VÁRADI ANTAL: A szent nyomok. (A segesvári csatásíkon.) — 100 sor. — V. A.: Költemények. Bp., 1890. — E.—B.: 136. l.
- A vándor költő. — 14×4. — Magyar Szalon. 1892. — Ország-Világ. 1897.

- I. 82. l. (Itt a cím: «P. a Hortobágyon». — U. ily felírással jelent meg a következő kiadványokban: Talpra Magyar! Hazafias Költemények Nemzeti Ünnepekre. Szeged, 1901. 116. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 227. l.)
- A segesvári csatásikon. — 18×4 . — Ország-Világ. 1897. aug. 1.
- P. visszatér! — 99 sor. — Ország-Világ. 1899. 31. sz. — Talpra Magyar! Hazafias Költemények Nemzeti Ünnepekre. Szeged, 1901. 124. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 116. l.
- Mennysország. (A P.-Társaság Bulyovszky-díjával koszorúzott költemény.). — 100 sor. — E.-B.: 158—61. l.
- VARGA BÉLA: P. él. — 3×8 . — P.-Almanach. Bp., 1922. 17. l.
- VARGHA GYULA: P. — 4×8 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 171. — V. Gy. Költeményei. Bp., 1915. 406. l.
- VARGA ZSIGMOND: Apotheosis. — 6×8 . — Bp., 1899. 209. sz.
- VÉGVÁRI: P.-hez. 1922. júl. 31. — 78 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 56—8. l.
- VÉKONY ANTAL: P. emlékezete. (A P.-szobor leleplezése alkalmából.) — 12×8 . — Üstökös. 1882. okt. 15.
- VERAY JÁNOS (álnév): Megrovási kaland a P.-ünnepről. — 4 sor. — Üstökös. 1897. aug. 15.
- VÉRTESY GYULA: P.-ről. — 6×4 . — P.-Almanach. 1909. 374. l.
- P. — 17×4 . — P.-könyv. Bp., 1923. 116—8. l.
- VÉRTESY JENŐ: P. — 11×8 . — V. J. Költeményei. Bp., 1905. 233. l. — E.-B.: 126. l.
- VIETORISZ JÓZSEF: P. (Szavalta a szerző az 1899. júl. 30-án, Tátraházán tartott P.-ünnepen.) — 6×8 . — Nyirvidék. 1899. aug. 6.
- VÖRÖSMARTY MIHÁLY: P.-nek. — 2 sor. — Kossuth Hirlapja. 1846. szept. 6. (V. ö. P. összes munkái. Havas-féle kiadás. Bp., 1893. III. 697. l.). — P. N. 501. l.
- WALTER GYULA: P. évfordulójára. — 14 sor. — P.-emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 28. l.
- WOHL JANKA: P. — 11×6 . — E.-B.: 141—3. l.
- ZÁDOR VILMOS: P. — 14×4 . — Z. V.: Költemények. Nagybánya, 1899. 14—7. l.
- ZALÁR JÓZSEF: Beranger és P. — 4×8 . — Napkelet. 1857. 37. sz. — Pet.-Múz. 1891. 231. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. Bp., 1907. 226. l. — E.-B.: 41. l. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. III. 43—4. l.
- P. — 14 sor. — Z. J.: A honvédivilágból. Bp. 1897. 275. l. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. III. 209. l.
- ZANATHY KÁLMÁN: P.-ről. — 5×4 . — Vas. Ujság. 1879. 299. l. (Zanathy K. = Mittli Kálmán. V. ö. Szinnyi J.: Magyar Írók és Székely Dávid: Magyar Írók Álnevei. Bp., 1904.)
- ZEMPLÉNI ÁRPÁD: P. — 2×4 . — Z. Á.: Turáni dalok. Bp., 1910. 187. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Ellen-zék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — E.-B.: 91. l.
- Tavaszi álmom. — 8×5 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 202. l.

- ZICHY GÉZA GR.: A gyermek és P. — Pesti Hirlap. 1902. jan. 9.
 — P. lelke. — 68 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 75. l.
 ZILAHY BALÁZS ISTVÁN: P. (1899. júl. 31.) — 5×4. — Z. B. I.: Tulipánkert.
 Versek. Pozsony, 1907. 79—80. l.
 ZILAHY LAJOS: P. a táborban. — 7×4. — Z. L. Versei. Bp., 1916. 61—2. l. —
 Új Idők. 1916. II. 40. l.¹

II.

Színarabok és dramatizált jelenetek Petőfiről.

- BARTÓK LAJOS: Apotheozis. (P. halála ötvenedik évfordulója ünnepén). Elő-
 adták a kolozsvári Nemzeti Színházban. 2 jelenet. Személyek: P.; Klió és
 a Múzsák kara; Hunnia és a nők kara; honvédek, orosz katonák, nép.
 Színhely a segesvári-tér a csata alatt és után. — B. L.: Remény, emlé-
 kezet. Bp., 1902. 194—206. l.
 — P. Színpadi melodráma. Muzsikája Farkas Ödöntől. (v. ö.: P.-Almanach.
 Bp., 1922. 144 l.)
 BOKOR IMRE: P. otthon. Színmű 1 felvonásban. (P. «Egy estém otthon»...c.
 versének dramatizálása.) — Bp., 1922. 40. l.
 CHORIN GÉZA: P. búcsúja. Daljáték. Előadták a bpesti Intim Kabarében. V. ö.
 8 órai Ujság. 1922. 281 sz.
 DÓCZI LAJOS: Arany és P. («Irodalmi tanulmány. Egy felvonásban».) —
 D. L.: Beszélyek és vázlatok. B., 1890. I. 35—62. l.
 EGERVÁRI (POTEMKIN) ÖDÖN: P. Színmű 4 felvonásban. — Előadták a Budai
 Színkörben, és a vidéken. 1873-ban. — V. ö. Pesti Napló. 1873. aug. 20.
 — P. és Bem. Látványos színmű 4 képben, történeti csoportozatokkal. Zenéje
 Nikolics- és Allagától. — Budai Színkör. 1886. júl. 10. — V. ö. Pesti
 Napló. 1886. 190. sz. és Színnyei J.: Magyar Írók Élete.
 — P. élete és halála. Történeti színmű dalokkal és néma képletekkel. 4 sza-
 kaszban. Zenéjét szerző Erkel Sándor. — Említi a Pesti Napló. 1889.
 240 sz. — Színnyei J. Magyar Írókja szerint a Budai Színkörben is elő-
 adták 1891. szept. 2-án.
 HERCZEG FERENC: A költő és a halál. — Új Idők. 1923. évf. 1. sz. — Egy
 részlete Dichter und Tod címen németül is megjelent a Pester Lloyd. 1922.
 293. számban.
 HEVESI SÁNDOR és SAS EDE: P.-film. Bemutatták Budapesten, az Omnia-mozgó-
 színházban 1922. dec. 20-án. (Ismertetését l. Budapesti Hirlap. 1922. dec. 21.)
 KESERŐ BÉRCZI ILON: P. emlékezete. Alkalmi színarab. Előadták 1867. okt. 17-én,

¹ Pótlásul megemlíthető, hogy MIKSZÁTH KÁLMÁN 1863/4-ben, selmeci diák korá-
 ban önképzőkori munkálatképpen írt egy «Petőfi sirja» c. verset, amely azonban nem
 maradt ránk. (V. ö. Várdai Béla: Mikszáth K. Bp., 1910. 43. l.). — Továbbá Színnyei
 J.: Magyar Írók-ja (IV. 1151. l.) említi, hogy HORVÁTH BÖSKE (sz. 1847.) 13 éves
 korában írta első versét «Petőfi szelleméhez». Ez is elveszett. — Ugyancsak Színnyei
 munkájában olvasható, hogy SOMOGYI GYULA (sz. 1836.) írt a Napkelet-be, hol «Petőfi
 emlékezete» c. költeményével jutalmat nyert.

- mikor Főlegyházán emléktáblával jelölték meg azt a házat, melyben P. első éveit töltötte. (V. ö. Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. I. 38. l.)
- KOMPOLTHY KÁROLY: P. halála. Drámai monolog néma képletekben. — K. K.: Színi emlemlény. Miskolc, 1898. 7. l.
- E. KOVÁCS GYULA: P. ébredése. — Szinnyei J. Magyar Írókja szerint előadták Kolozsvárt. — V. ö. még: Benkő Kálmán: Magyar Színvilág. Bp., 1873. (Itt már említve van.) — A darab kézírata jelenleg a Petőfi-házban található. Kézirat és nyomtatványterem 119. sz.
- MÁTÉ LAJOS: P. Történeti színmű három fölvonásban. Bp., 1910.
- NÉVTELEN: P. a gyermekszobában. Színdarab. Előadatott a bpesti Intim Kabarében. V. ö. 8 órai újság. 1922. 281. sz.
- PAAL GYULA: P. Színmű egy fölvonásban. Előadták Rimaszombatban, 1899. júl. 30. — V. ö. Szinnyei J. Magyar Írók-ját.
- PÉTERFY TAMÁS: P. Székelyföldön. Színmű. — Említi Szinnyei J. a Magyar Írók Életében.
- PORKOLÁB ISTVÁN: P. képe előtt. Jelenet. — Előadták Vácott az ev. tanulók isk. ünnepén. L. Magyarság. 1923. 20. sz.
- RUDNYÁNSZKY GYULA: P. Színmű egy fölvonásban. Bp., 1899. 48. l.
- SAS EDE: Sárgapitykés közlegény. Színmű. Előadatott a bpesti Intim Kabarében. — V. ö. 8 órai Újság. 1922. 281. sz.
- SZABÓ LŐRINC: A szökevény. — Nyugat. 1923. 38—42. l.
- SZÁVAY GYULA és GÉCZY ISTVÁN: P. Ünnepi színjáték 10 képben (5 felvonásban), prológgal és epilóggal. Bp., 1923. 136 l. Először adatott a bpesti várszínházban. 1922. dec. 9-én. («Etelke» c. részletét l. P.-könyv. Bp., 1923. 65—80. l.
- «P.» (Dalműszöveg.) A P.-Társ. pályázatán díjat nyert munka. (Sajtó alatt. Szerző kiadásában.)
- Száz esztendő, az idő hogy eljár. Egyfelvonásos verses színdarab, prológgal, epilóggal. (Sajtó alatt; szerző kiadásában.)
- TURCHÁNYI ISTVÁN: P. — Színmű előjátékkal. Egy felvonásban. — Vasárnap. 1922. 41—44 sz.
- VERŐ GYÖRGY: P. halála. (Részlet az «1848» c. színműből, melyet 1898-ban a bpesti Népszínházban is előadtak.) — Új Idők. 1898. I. 233. l.¹
- ZILAHY LAJOS: Emlékezés a költőre c. egy felvonásos darabját előadták a Fészek-klubban. 1923. jan. 25. — (V. ö. Magyarság. 1923. 10. sz.)

¹ «Az ifjú magyar zeneszerző gárda egyik korán elvesztett tagja Radó Aladár írt P.-ről érdekes zenekari költeményt... Zichy Géza gróf is adott ki egy kantatét zenekari kísérettel «P. halála» címen. A jubiláris ünnepségekre Hubay Jenő írt egy nagyszabású, öt-száz közreműködők igénylő P.-szimfoniát, mely első kísérlet a teljes P.-dráma megzenésítésére. (L. Haraszti Emil: P. a zenében. P.-Almanach. Bp., 1922. 144 l.)

III.

Regények. Verses-életrajzok és apróságok a költő életéből.

- BÁNYÁSZ MÁRTON: Magyarok szibériai fogságban és P. Pest, 1870. (V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 68. l.)
- FARKAS EMÖD: P. élete. Regényes korrajz. Bp., 1904. 445. l. — Először a «Budapest» 1901. évf.-ban jelent meg.
- FÁY ILONA: P. és Mednyánszky Berta (novella). — Felolvasott a P.-Társaság 1923. jan. 21.-iki ülésén. (V. ö. Bpesti Hirlap. 1923. 17. sz.)
- HAMVAS JÓZSEF: P. Költői elbeszélés négy énekben. Bp., 1922. 47. l.
- JÓKAI MÓR: P. S.-ról. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Várdai Béla. Bp., 1902. 64 l. (Magyar könyvtár. 291. sz.) — E füzet idetartozó fejezetei: P. és a cenzor. — P. mint keresztapa. — Maguk ketten. — Az első asszony. — A varázsing. — P. jellemzéséhez.
- Egy magyar költő életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 111. sz. 64.) — A címben jelzetten kívül ott van még a füzetben a (47—61.l.) a nagy költő nász heteinek leírása: «P. Koltón».
- Esetek P. életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 171. sz. 64.l.) — Itt említhető fejezetek: A varázsing. — Szűcs János. — Maguk ketten. — P. iszákossága. — P. mint keresztapa. — P. és a cenzor. — A veszélyes ügyesség. — Az első arany. — Az utolsó vers és Az utolsó golyó.
- P. eszmecsirái és egyéb följegyzések. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai 212. sz. 64. l.) — Fejezetcímek: P. eszmecsirái. — P. mint színész. — P. és ellenségei. — P. jellemzéséhez.
- P. haláláról. (Próza és vers.) Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 222 sz. 64. l.) — Itt említhető fejezete: A P.-megjelenések rejtélyének megoldása. 13—16. l. (A kisebb verses darabokat l. fentebb.)
- KRÓNIKÁS: P., a szabadsághős. Elbeszélések P. S. életéből. Bp., 1904. 63 l. — A ponyvairodalmi jellegű képekkel díszített munka egyes részeinek címei: P. nyerte meg az ütközetet. — P. csodálatos védekezése. — P.-t megmenti az oláh leány. — P. S. álma. — P. megmenti a sereget. — P.-kép. — P. az őrtűz mellett. — P. S. végzete. — P. mint nemtő. (Krónikás=Buza Barna. V. ö. Székely Dávid: Magyar Írók álnevei. Bp., 1904.)
- P. S. jószívűsége. Érdekes történet a híres költő katonakorából. Bp., 1908. (Képekkel) 32. l.
- KRUDY GYULA: P.-s Jugend. — Neues Pester Journal. 1922. 293. sz. (Prózában.)
- LACZKÓ GEZA: A huszonnégycsillag. — Nyugat. 1923. 23—28. l.
- MAGYAR JÁNOS: P. S. Eredeti regény. (Képekkel.) Bp., é. n. 3 kötet. — Részletes ismertetését egyéb művek során l.: Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban c. könyvében. Bp., 1910. 14—63. l. (U. itt Baróti megemlékezik u. a szerző «Rózsa Sándor» c. regényes rajzáról, melyben szintén szerepel P.)

- MÁTRAY LAJOS: P. S. élete versekben. Nagyszombat, 1885. — Ötszázharminc-négy sor.
- MÓRICZ ZSIGMOND: Tavasz. (Tárcaszerű népprózai pillanatfelvétel P. és felesége életéből, debreceni tartózkodásuk idejéből.) — M. Zs.: Szerelmes levél. II. kiad. Bp., 1918. 185—201. l.
- NAGYENYEDI BENDE ALBERT: Új szózat 1848—49. évről. P. és Aradi vértanúk emlékszübraihoz. Marosvásárhely. — V. ö. Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 65—6. l.
- (NÉVTELEN): P. S. az ezermester. Elbeszélés a költő színész életéből. B., 1908. (Képekkel.) 64. l. [Rózsa K. Népkönyvtára. U. e. válalatban a boríték belső lapján olvasható felsorolás szerint megjelent (de nem láttam), a következő kiadvány: Mikor P. követjelölt volt. Elbeszéli ő maga.¹
- NYÁRY ANDOR: Egy karácsonyest a nagy magyar téiben. Karácsonyi játék.² Előadások a Vig- és a Renaissance-színházban. (V. ö. Pesti Hírlap. 1922. 293. sz.)
- PÉTERFY TAMÁS: Petőfi-regék. A Segesvárnál eltűnt nagy költőről szóló népmesék gyűjteménye. Marosvásárhely. 1899. 53. l. (Még két kiadása van. A Petőfi-könyvt. 22. számaként is megjelent.) Tartalma: P. a Kárpátok szel-leme. — P. Szibériában. I. főntebb és az első csoportban is. P. a rablók között. — Pásztorfiú a költőről. — A híres kukoricaföld. — A vén borvizes regéje. (Említve füzetek az I. csoportban.) — Az utolsó falat kenyér. — P. és a székely leány. — P. megmenti Magyarországot.
- RODICZKY JENŐ: Álomképek. P. életéből. Szeged, 1867. 30 l. (V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 59. l.)
- STELLA ADORJÁN: P. a nemzetgyűlésen. Karácsonyi álom. — Borszem Jankó. 1923. 1. sz.
- SZÉCSÉNYI SZABÓ MÓZES: A szabadság megváltó igazság emlékéül P. halálának 50-ik évfordulójára. 16 l. A benne közölt 23 foglalkozik P.-vel. Egyiknek címe: Az utolsó harcmező. — V. ö. Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 64—5. l.
- P. és a vaskéz. Magyar Kalász versfüzér. Kolozsvár, 1892. — V. ö. u. o. 65. l.
- SZINÉRI GYÖRGY: Mindent semmiért. P. ha nem hal meg. Két elbeszélés. Szeged, 1908.
- SZOKOLY VIKTOR: Regényes rajzok P. S. ifjúkori életéből. Pest, 1859. (Még két kiadása jelent meg.)
- VÁRADI ANTAL: P., a magyar nemzet büszkesége. Élete folyását a magyar nép számára versekben megírta. — Bp., 1886. (Jó könyvek. 49. sz.) — Hétszázhatvannégy sor.
- Elmúlt időkől. Cikk és rajzok. — Bp., 1917. 222 l. (Olcsó könyvtár 1856. sz.) Idetartozó fejezetek: Diákévek; Utolsó órák.

¹ A ponyvairodalmi művek ismertetését l. Baróti L.: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 1—78. l.

² «Amely az elhangzott kritika szerint — minthogy Petőfi szerepel benne — teljesen méltó Petőfi szelleméhez». L. Pesti Hírlap. 1922. 293. sz.

IV.

Oly verses és prózai formában írt szépirodalmi művek jegyzéke, melyek nem csupán Petőfiről szólnak, de amelyekben reá vonatkozó nyílt vagy burkolt célzás található.

- ÁBRÁNYI EMIL: Március tizenötödikén. (1888.) — Á. E.: Márciusi dalok. Bp., 1899. 3 l. (L. még u. e. költőnek hasonló című versét. 1897-ből u. o. 19 l. és 1900-ból való költeményét. Pestmegyei Hirlap. 1900.)
- Hódító nyelv. — Á. E.: Márciusi dalok. Bp., 1899. 54. l.
- Mind együtt vannak. (A P.-család síremlékének leleplezése alkalmából előadta a szerző a bpesti kerepesi-úti temetőben. 1911. okt. 29-én.) — 10×8. — Budapesti Hirlap. 1911. 258. sz.
- ARANY JÁNOS: A lantos. (1849.) — Emléklapok. (1850.) — A honvéd özvegye. (1850) — A dalnok búja. — Letésem a lantot. — Egressy Gábornak. — Összel. — Névnap gondolatok. — A. J.: összes munkái. Bp., 1885.
- ARANY LÁSZLÓ: Délibábok hőse. (1872.) — A. L.: Költeményei. Bp., 1899. 13, 55, 56 l.
- BALLA MIKLÓS: E. Kovács Gyula. — 5×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. augusztus 5.
- BARNA ISTVÁN: Lelki bánatom. — 6×4. — B. J.: Sokat szenvedtem. Versek az orosz fogságból. Bp., é. n. 11. l.
- BARTÓK LAJOS: A józsefvárosi temetőben. — 5×8. — B. L.: (=Don Pedrő.) Őrtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- Levél Koltóra (Teleki Sándorhoz.) — Don Pedrő. (=B. L.): Rugott csillagok. Bp., 1879. 12 l.
- A székelőföldről, — u. o. 18. l.
- P. kiadatlan költeményei, melyeket Szibériában írt. (Címeik: Kezemben a kormánypálca. — Jókai Mórhoz. — A hold fehér. — A kozák.) — B. L.: (=Don Pedrő.) Őrtüzek. Költemények. B., 1877.
- Poétai rugaszkodás. — 8×8. — Don Pedrő. (=B. L.): Rugott csillagok. Bp., 1879. 3–5. l.
- E. Kovács Gyula emlékezete. — 5×6. — Bp., L.: Remény, emlékezet. Bp., 1902. 192–3. l.
- BENEDEK ALADÁR: Az aradi «Petőfi-csárda» tulajdonosának. (Baráti megemlékezésül.) — 7×8. — B. A. költeményei. Pest, 1866. II. 13–15. l.
- BÉRI GYULA: Száz év. (Az aszódi ev. gimn. 100 éves fennállásának ünnepére.) B. Gy. Költemények. Bp., 1888. 111–114. l.
- BOROSTYÁNI NÁNDOR: Istenek és költők az Olympuson.¹ — Pesti Hirlap. 1892. 1. sz.
- BULCSÚ KÁROLY: Duna és Tisza. — 7×8. — B. K. költeményei. Kecskemét, 1868. 260–2. l.
- CSÁSZÁR JÓZSEF: 1848. március 15. — 16×4. — Cs. J.: Bárányfelhők. Sátoraljauhely, 1899. 51–55. l.

¹ Próza.

- CSATHÓ KÁLMÁN: Kérdő a Kappel házban. (Novella.) — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz. — P. könyv. Bp., 1923. 81—97. l.
- CSORVÁSSY ISTVÁN: A segesvári csata. (Regényes rajz.) — Szabadság. 1896. szept. hó. — V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 144. l.
- CZUDAR MIHÁLY: Versek. — Figyelő. 1883. 289. l. (A Márki Sándortól írt tájékoztató szerint a szerző egyszerű parasztlegény volt.)
- DÓCZI LAJOS: A tizedik muzsa. — Endrődi S.: A magyar költészet kincsháza. Bp., 1893.
- DÖMÖTÖR PÁL: A dal. — Endrődi S.: A magyar költészet kincsháza. Bp., 1893.
- ENDRŐDI SÁNDOR: Az élő költőkhöz. (A P.-szobor leleplezésére és Arany János temetése alkalmából.) — 6×8. — E. S.: összegyűjtött költeményei. Bp., 1898. III. 230—2. l.
- E. Kovács Gyula halálára. (Segesvár, 1899. aug. 1.) — 2×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz. — Budapesti Hirlap. 1899. — E. S.: Tarlóvirágok. Költemények. Bp., 1904. 108. l.
- FELEKI SÁNDOR: A koltói parkban. (1921. szeptember.) — 7×4. — P.-könyv. Bp., 1923. 121 l.
- FREUDHOFFER JÁNOS: Hasonlatok. — 9×4. — F. J.: Körösfalevelek. (Igy!) Költemények. Nagykörső, 1893. 18. l.
- GÁSFÁR IMRE: Merengés... 1873. (1874. január 1-ére.) — 11×8. — G. I. vegyes költeményei. Bp., 1876. 9—12. l.
- Hogy oszt... 1874. — U. o. 14—15. l.
- A «Pancsa tántra»... 1874. (Pajor István barátomnak.) — U. o. 165—175. l.
- HARSÁNYI KÁLMÁN: Szólott az Úr... — 4 sor. — H. K.: Új Versek. Bp., 1906. 125. l.
- HEDVIG (HIDVÉGI) JÓZSEF: Szalkszentmártonban. — 8×4. — H. (H.) J.: Hangulatok. Bp., 1914. 86—7. l.
- HEGEDÜS: Petőfiné naplója olvasásakor. — Hazánk. (Győr), 1847. II. 549. l.
- HOMONNAI ALBERT: Temetőben. (1903.) — H. A.: Kagylógyöngyök. Bp., 1904. 72—3. l.
- IGMÁNDI MIHÁLY: Inductio. — 3×4. — I. M.: Költemények. Bp., 1884. 17. l.
- ILLYÉS BÁLINT: Izsó Miklóshoz, midőn P.-t mintázta. — 9×4. I. B.: Költemények. Bp., é. n. (1876.)
- JAKAB ÖDÖN: Borjádi emlék. Költemény. Fölvastatott a Kisfaludy-Társ. 1923. febr. 11-i ülésén (L. Kisf.-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- JÁMBOR LAJOS: Március 15-ére. — P.-naptár. 1903. 19. l.
- JÓKAI MÓR: Március 15-én. (1848—1868.) — 41 sor. — J. M.: Költemények. Bp., 1898. II. 40. l.
- Holt költő szerelme. — 27×7. — Üstökös. 1874. 11. sz. (Jegyzet u. o.: «E költeményt, melyhez Liszt Ferenc zenekíséretet írt, Jókainé Laborfalvi Róza szavalta 1874. márc. 15-én a Magyar Írók és Művészek Társaságának estélyén, Liszt Ferenc zongorakiséréte mellett».) — E.-B.: 59. l.
- Az Új Földesúr. Regény. Pest, 1863. (Idegen nyelvekre is lefordították.)
- Politikai Divatok. Regény. Pest, 1863—4. 4 kötet. — (Németül, lengyelül, svédül is megjelent.)

- JÓKAI MÓR: Az utolsó eszménykép. — 30 sor. — Életképek. 1876. — Olcsó Jókai 222 sz. 33. l.
- KINRIM KÁROLY: Segesvárott. — 3×4. — Bolond Miska. 1874. 1.
- KOLMÁR JÓZSEF: A P.-nyárfa. — (Vers.) — Kézirata megvan a P.-ház gyűjteményében. (Kézirat és nyomtatványterem. 114 sz.)
- KOMÓCSY JÓZSEF: A nyeglék. — Endrődi Sándor: A Magyar Költészet Kincsháza. Bp., 1893.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Régi, titkos éj. — Nyugat, 1923. 4—7. l.
- KOZMA ANDOR: Március 15. (1904.) — 8×4. — Az Ujság. 1904. márc. 15.
- KRUDY GYULA: A százgalléros.¹ — Zoltán estéje. — K. Gy.: Zenélő óra. Bp., é. n. (Magyar Könyvtár, 806 sz.) 3—9., 10—17. l.
- Zoltánka. Szomorútjáték egy előképben és három felvonásban. Bp., 1913. 100. l. — Először a bpesti Magyar Színházban. 1913. nov. 15-én. (A prózában írt darab bírálatát l. az egykorú lapokban.)
- Palotai álmok. Bp., é. n. (10 elbeszélés, köztük három a Petőfi fiáról.)
- Ál-Petőfi. Lehullt csillagfénye. — Regény. Bp., 1923. I—VII. 188. l.
- LAMPÉRTH GÉZA: Emlékezés 1848-ra. — Vas. Ujság. 1848. 11. sz.
- LAUKA GUSZTÁV: E. Kovács Gyula. — 5×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz.
- LENKEI HENRIK: Arany János elegiája. (Ismeretlen kézirat után közli.) — 8×8. — Az Ujság. 1906. ápr. 8.
- LÉVAY JÓZSEF: Ők hárman. — 17×4. — Kisfaludy-Társ. Évlapjai. 1912. (XLVI. köt.) 72 l.
- LIPÓCZY GYÖRGY: Apoteozis. Drámai költemény. Bp., 1897. 63. l. (A 16 verses sorra terjedő vonatkozást l. a 33. lapon.)
- LISZNYAI KÁLMÁN: Piros tojások. — 10×4. — L. K.: Dalgongora. Pest, 1858. 227—9. l.
- MAKAI EMIL: P. Zoltán. (Töredék.) A verses mű személyei: P. Z., barátai, Szalontai Tamás, Lilla. — M. E. munkái. I. köt. Bp., é. n. 269—86. l.
- MÁRKOS GYULA: Dalok egy hétről. — 6×8. — M. Gy.: Kath. Örtüzek. Bp., V. köt. 1900. 76—8. l.
- MEZEI JÓZSEF: Bem álma. — 13×4. — M. J. költeményei. Pest, 1870.
- MÓRA FERENC: A koltói cigányleány. — 6×8. — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz. — P.-könyv. Bp., 1923. 98. l.
- MÓRICZ ZSIGMOND: P.-társaságában. (Tárca.). — Világ. 1912. 304. sz.
- NAGY IGNÁC: Tigrisköltészet (L.: Menny és pokol 5. füzet. Pest, 1845.) — 65. P. N.: 147—52. l.
- NÉVTELEN: Előfizetési kráglizengzet. — 9 sor. — Bolond Miska. 1874. jan. 24. — P.-nek és Aranynak lenni. — 6 sor. — U. o. 1882. 45. sz.
- A segesvári bál. — 5×9. — Kakas Márton. 1897. júl. 18.
- A segesvári ünnep. — 6×7. — U. o. 1897. aug. 1.
- E. Kovács Gyula. — 3×8. — Ellenzék. (Koloszvár.) 1899. 179. sz.
- A mi honvédeink. — 4×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz.
- P.-falva. — 2×4. — U. o.

¹ Novellisztikus rajzok. (Próza.)

- NÉVTELEN: P. Dániel. (Megtörtént.) — 5×4. — U. o. 1899. 33. sz.
 — Levél a szerkesztőhöz. (P.-ünnep.) — 104 sor. — Pápai Lapok. 1899. aug. 6.
 (Aláírás: Öreg Mihály. A másolat hitelül André.)
 — P. hőversei Bécsben egy palota külfala márványán. — 4×8. — (Névtelen.)
 Kedélyem Hangjai. Szombathely, 1884. 148—9. l.
- OLÁH GÁBOR: Forradalom (1918. október 31). — O. G.: Forradalmi versek.
 Debrecen, 1919. 16. l.
- PETŐFI ISTVÁN: Sokan kérdezték. (1845.) — 7×4. — P. I. versei. Bp., 1909.
 41—2. l.
- PÓSA LAJOS: A honvédek sírjánál. — 8 sor. — Szegedi Napló. 1896. 355. sz.
 — A székelyek. — 4×4. — Kakas Márton. 1897. aug. 15.
- RÉVÉSZ BÉLA: P. anyja. — Népszava. 1922. 293. sz.
- ROSENTHAL MÓR: Felelet: Mező Dániel Honfi Szózatára. — 8×8. —
 Debrecen — Nagyváradai Értesítő 1848. 19. sz. — P. N. 418—9. l.
- SAJÓ SÁNDOR: Ötven év. — Vas. Ujság. 1898. 11. sz.
- SAMARJAY KÁROLY: P.-néhez. I—III. — 64 sor. — Életképek. 1848. I. 161. l. —
 P. N.: 383—5. l.
 — Egy táblabíró keserve az ősi szabadság sorsán. — 7×4. — Pesti Divatlap.
 1848. 501. — P. N. 409. l. A feleletet e versre (7×4 sor.) l. id. h. 23. sz.
 és P. N. 430—1. l.
- SÁROSY GYULA: Arany Trombita. — S. Gy. Összes munkái. Bp., é. n. I.
- SCARRON (=Mikszáth Kálmán): P.-keresők. (Tréfás-gúnyos cikk Török Aurél
 antropológiai alapon tervezett kutatásairól. — V. ö. Ferenczi Zoltán: P.
 eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 105. l.
- SCHNEIDER JÓZSEF: A franciákhoz. — S. J. Költemények. Pozsony, 1890.
- SEBESI JÓB: Segesvárnál. — 12 sor. — S. J.: Harasztok. II. kiad. Kolozsvár,
 1885. 28—29. l.
- SERÉNY ALADÁR: A legszebb áldozat. — 6×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899.
 178. sz.
- SOMLYAI KÁROLY: Nyári menyasszony. (Kis tárcaszerű novella. P. sárospataki
 pihenőjének leírása — menyasszonyához utaztában.) — S. K.: Nyári meny-
 asszony. (Novellák.) Bp., 1918. 65—77. l.
- SZABÓ ENDRE: A hazafi. — Endrődi Sándor: A Magyar Költészet Kincsesháza.
 Bp., 1893. Debrecenben. (1884. július 15.) — 6×8. — Magyar Szalon. 1884. I.
 390. l.
- SZABÓ MÓZES: 1848. — 1848. március 15-ének emlékeztetere. P. és az Isten.
 Az ébredő meteor. Kolozsvár. (Költemények.)
- SZABOLCSKA MIHÁLY: Strófák. (Csokonai százados ünnepére.) — Budapesti
 Hirlap. 1905. máj. 31. — V. ö. Szinnyi J.: Magyar Írók. XII. 254. l.
 — Ádvent. — 6×5. — Pesti Hirlap. 1909. dec. 25.
 — P. nemzete. — Vers. — Felolvastatott a Kisfaludy-Társ. 1823. febr. 11-iki
 ülésén. (L. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- SZÁSZ KÁROLY: Óda a Bem-szobor leleplezése ünnepére. (Marosvásárhely, 1880.
 okt. 17-én előadta a szerző.) — 20×8. — Vas. Ujság. 1880. 687. l. —
 Sz. K. Kisebb költeményei. Bp., 1883. II. 359—65.

- SZÁSZ KÁROLY (legifj.): Az aszódi diákok. (Tárca. Mutatvány a szerzőnek P. életét belletrisztikus formában tárgyaló, készülőfélben levő ifjúsági munkájából.) Budapesti Hirlap. 1922.
- P. SZATHMÁRY KÁROLY: Emlékezés 1849-re. — Magyarország És A Nagyvilág. 1868. 2. l.
- Az ország sebei. Regény. 4 kötet. Bp., 1871. (A szabadságharc idejében játszik, P. is szerepel benne.)
- SZÁVAY GYULA: Március Idusa. — 84 sor. — Sz. Gy.: Költemények. Bp., 1892. 114—17. l.
- Március tizenötödike. Allegorikus színjáték. — U. o. 263—300. l.
- Örse néni. (Jászai Marinak.) — 5×8. Új Idők. 1911. I. 4. l. — Sz. Gy.: A két leánder és más újabb versek. Debrecen, 1913. 89—90. l. — (A vers Sas Erzsikéről, P. egykori eszményképéről szól.)
- SZECSKAY GYÖRGY: Március Idusán. — Zólyomvármegyei Hirlap. 1902. 10. sz.
- SZEMERE MIKLÓS: Esményi csárdás. — Sz. M. Összegyűjtött munkái. Bp., é. n. I. 348—381.
- A fülemléhez. — 6×5. — U. o. II. 195—6. l.
- SZEREDAI-GRUBER KÁROLY: Prolog. — 6×8. — Új Aurora. Bratislava. (=Pozsony.) 1923. 21—2. l.
- SZIKRA (Gr. Teleki Sándorné): A koltói kertben. — 56 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 119—20. l.
- TAKSONYI JÓZSEF: Pilvax. (Szavalta a szerző, mikor a bpesti koronaherceg-utcai egykori Pilvax-kávéház falát emléktáblával jelölték meg.) — Pesti Hirlap. 1900. nov. 5.
- TOMPA MIHÁLY: Barátim emlékezete. — 10×6. — T. M. Összes költeményei. Bp., 1885. I. 293—5. l.
- TORKOS LÁSZLÓ: Az ünneprontókhoz. — 6×10. — T. L. Jó És Rossz Napokból. Bp., 1898. 237—9. l. (A vers a szászok egykori közönyét kifogásolja.)
- TÓTH SÁNDOR: Szeretett az Isten téged. (E. Kovács Gyula halálára írt költemény.) — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. 181. sz.
- ÚJ KÁROLY: Egy szépreményű költőnc életéből. Életkép. — Pesti Divatlap. 1845. II. 618—25. l. — V. I.: P. N. 110. l. (Terjengős elbeszélés, vonatkozással P. «A naphoz» c. versére.)
- VERAY JÁNOS: Életrajzom. — V. I. U. a. cím. Bp., 1898. (?)
- VERESPATAKI SZÉKELY JÓZSEF: Gondolatok március 15-én. — 7×8. — V. Sz. J.: Költemények. Karcag, 1911. 80—82. l.
- ZALÁR JÓZSEF: «Feleségek felesége». — 4×8. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. I. 174—5. l.
- A szép vidéknek szépséges leányához. — 3×8. — U. o. 191—2. l.¹

¹ A lehető teljesség megközelítése céljából utalunk itt még néhány adatra, melyekből kitűnik, hogy a drámapályázatok névtelen szerzőit mennyire foglalkoztatta P. alakja.

A Kisfaludy-Társaság 1896. évi báró Bornemisza-féle színműpályázatára beérkezett egy, *Millenium* c. darab, melyben Attila, Leo pápa, Árpád, Kossuth és Petőfit egymást követő képtelen képben mondják el szószagyalékukat. (Kisfaludy-Társaság Evlapjai. XXXI. kötet. 30. l.)

- Z. L.: Felelet Rosenthal Mór védszózatára (melyben a szerző P.-nek a Királyok ellen írt versét veszi védelmébe.) Debrecen-Nagyvárad Értesítő. 1848. 23. sz. — Endrődi S.: P.-napjai. Bp., 1910. 430. l.

V.

Külföldi költők művei P.-ről.

a) *Németek*.¹

- ARNIM BETTINA: P. an den Sonnengott. — 80 sor. — Pester Lloyd. 1858. 78—82. sz. — Dichtungen von A. P. Aus dem ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Herausgegeben von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1858. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. P. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866.
- BRACHVOGEL UDO: P. — 72 sor. — Deutscher Dichtergarten. Frankfurt, 1865. 235 l. — Pet.-Muz. 1889. 179. l. — A német szöveget (70 sornyi terjedelemben) s Vikár Bélától való verses fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 21—25. l.
- DEMOCRITOS REDIVIVUS: P. Ein Memento an den 16. Juli 1849. — 8×3. — «Tutti-Frutti.» Illustriertes Feuilleton Bibliothek. Herausgegeben von Siegmey Berlin, 1877. Bichteler und Co. Hofbuchhandlung. Viertes Heft, p. 25. — V. ö. Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. 1880. III. 36. l.
- FASTENRATH JOHANN: P.-hez. — 6×6. — Magyar fordítását l. Luby Sándor: Tűnő percek. Költemények. Bp., 1885. 87—8. l.
- GOLDSCHMIDT J.: An P. — 10×4. — Gedichte von A. P. Aus dem ungarischen von dr. J. Goldschmidt. Leipzig, Reclam. 1883. 13. l. — Lampérth Gézától való magyar fordítását l. Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — A német szöveget és itt jelzett fordítását l. még B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 35—38. l.

Az 1898/9. évi gr. Karácsonyi-pályázatról szóló jelentés szerint a 7. számú pályamű: *A szerelem komédiája*. 20 részben írt drámai költemény. 251 folio lap. Benne víziókban eltűnnek a köztudat híres esetei, kezdve Sámsonon és végezve Petőfi szerelmi történetével. (Akadémiai Értesítő. 1900. 179. l.)

Az 1910. évi Teleki-pályázaton (verses formában írt szomorújátékok) szerepelt egy, «*Szárnyas lelkek*» c. romantikus színmű (prózában írott), melyben valamely műkedvelő költő Petőfi és Julia történetét dramatizálta. (Akadémiai Értesítő. 1911. 153. l.)

Az 1920. évi Koczán-pályázatról szóló jelentés szerint, a díjra többek közt pályázott egy, «*Kalinka vagy a székelő ágyúöntők*» c. 5 felvonásos tragédia. A mű szerint: «49. júniusában a nemzeti diadalok véget érnek: még egyszer fellobban a reménység. Gábor Áronék hathatós segítségével Bem győz és bevonul Petőfivel». (Akadémiai Értesítő. 1920. 217. l.)

A Petőfi-Társaság 1922. évi P.-szindarab pályázatára a megkoszorozott drámán (Szávay Gyula és Géczy István művén) kívül még számos kéziratban maradt mű érkezett be.

¹ Theodor Fontaine: Graf Petőfy (Dresden 1884.) c. regényét csak itt jegyzetben említjük, mert címén kívül egyéb köze nincs a nagy költőhöz.

- GOTTSCHALL RUDOLF: An P. — 10×6. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. — Ungarische Rundschau. 1912. 866—7. l. (Mindkét helyen közölte: Kohut Adolf dr.)
- GREIF MARTIN: P. — 2×4. — Magyarra fordította: Feleki Sándor. Pesti Napló. 1899. 209. sz. (A szerkesztői jegyzet szerint: «Németország legnagyobb élő lírikusa e verset, mely még eredetiben sem jelent meg, közvetlenül lapunk részére írta».)
- KOPPEL-ELLFELD FRANZ: An P. — 8×4. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. Közölte: Kohut Adolf dr.)
- ROLLET HERMANN: Alexander P. — 9×4. — Ausgewählte Gedichte von Hermann Rollet. Leipzig, 1865. 434. l. — Ungarn im Spiegel deutscher Dichtung. 1876. 187. l. — Heinrich Gusztáv: Német olvasókönyv II. köt. 9. kiad. Bp., 1896. 169. l. (V. ö. még Összehasonlító Irodalomtörténeti Füzetek. Bp., 1878. 20. l. — Pet. Múz. 1804. 79. l.). — Magyar fordítása Koblisegh L. Emiltől: Nyitramegyei Közlöny. 1888. 47. l. — A német szöveget és Vikár Bélától való magyar verses fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 27—30. l.
- SCHMIDT-CABANIS RICHARD: An P. — 5×4. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. — Ungarische Rundschau. 1912. 868. l. (Mindkét helyen közölte Kohut Adolf dr.)
- WALLING GÜNTHER: P. — 11×4. — Schoner's Monatshefte. 1893. (V. ö. Pet.-Múz. 1894. 132. l.). — Magyarra fordította: Feleki Sándor. Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — A német szöveget és Vikár Bélától való magyar fordítását l. még: B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 31—34.

b) *Franciák:*

- BERNARD THALES: A. Petőfi. — 70 sor. — Dichtungen von A. P. Aus dem ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Herausgegeben von K. M. Kerbeny. Leipzig, 1858. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kerbeny. Leipzig, 1866. — Pet.-Múz. 1891. Magyarra fordította Palóczy Lipót. Magyarország És A Nagyvilág. 1877. 25. sz. — (V. ö. Magyarország. 1899. szept. 20. Tárca.) — A teljesebb (76 sorra terjedő) francia szöveget és Vikár Bélától való magyar fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 3—8. l. (Címe itt: Au poète Hongrois Alexander Petőfi = Petőfi Sándor magyar költőhöz.)
- COPPÉE FRANÇOIS: P.-hez. — 5×4. — Magyarra fordította: Ábrányi Emil. Ország-Világ. 1885. 536. l. — Vas. Ujság. 1885. 529. l. és u. o. 1899. 31. sz. — Petőfi-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.). Bp., 1898. — Másik magyar fordítása Székely Józseftől. Vas. Ujság. 1885. 542. l. — B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 9—10. l. (Francia és magyar szöveg.)
- SAISSY AMADE: A csikós ábrándja. — 172 sor. — Magyarra fordította Zichy Géza gróf. Pesti Napló. 1877. 194. sz.

c) *Olaszok:*

- ALEARDI ALEARDO: Részlet az «I sette soldati» (1861.) c. hosszabb költeményből. — 49 sor. — Magyarra fordította: Radó Antal. Koszorú. 1883. 685. l. — Az egész mű fordítását A. Radó A.: *Olasz költőktől.* Bp., 1886. 121—8. l. (Ismertetését Radó A.: *Az olasz irod. tört.* Bp., II. kiad. 480—2. l.) Az olasz szöveg a magyar fordítással együtt újból megjelent: B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 13—16. l. c. művében.
- BOSI PIER EMILIO: P. S.-hoz. — 21×4. — Magyar fordítása Jókai Mórtól. *Magyar Hírlap.* 1898. dec. 11. és Jókai Mór: P. haláláról. (Próza és vers.) Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai 222. sz.) 56—59. l. — A magyar fordítás újabb kiadása «Jókai Mór—Vikár Béla» jelzéssel megjelent B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 17—20. l.
- GHINI ANTONIO: L'ultimo Giorno di Sándor Petőfi. — Színmű két felvonásban. Az olasz eredetiből az Ateneo Romagnolo c. folyóirat közölt részleteket (1881?), melynek magyar fordítását a Hon 1881-ben közölte. Innen vette át a fordítást a Színészeti Közlöny. 1881. 25. sz. U. e. részlet fordítása ismertető sorok kíséretében megjelent: Koszorú 1881. 166. l.
- TEZA EMILIO: P. — 25 sor. (1908. november. Padova.) — *Petőfi-Almanach.* 1909. 123. l.

d) *Angol:*

- BOWRING JOHN: P. — 5×4. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. — Magyarra fordította: Palóczy Lipót. *Magyarország És A Nagyvilág.* 1877. 390. l.¹ — Az angol szöveget és Vikár Bélától származó verses magyar fordítását l. B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 11—12.

BAROS GYULA.

¹ Az idegen költők Petőfire vonatkozó verseiből egy füzetre valót kiadott Vikár Béla: *Hommage à Petőfi* címmel Bp., 1923. (Th. BERNARD, F. COPPÉE, J. BOWRING, A. ALEARDI, P. E. BOSI, A. BRACHVOGEL, H. ROLLET, G. WALLING és J. GOLDSCHMIDT versei eredetiben és Vikár B., ÁBRÁNYI E., RADÓ A., JÓKAI M. és LAMPERTH G. fordításában. — V. ö. még: BAROS Gyula: *Külföldi költők Petőfiről.* Élet. 1923. évf. 1—2. szám. — Ide sorolható még BACON József százsz költő P. Segesvárt c. verse, l. az I. fejezetben.

A LEVÉLTÁRTAN TUDOMÁNYA ÉS A «LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK».

(Első közlemény.)

I.

A történettudomány mai magas fejlődési foka kétségtelen összefüggésben áll a történeti segédtudományok intenzív művelésével és fejlődésével. A modern történeti kritikának feladatait és teendőit a történeti segédtudományok által elért eredmények nagyban elősegítették és előmozdítják és így a modern historiográfia egyes fejlődési fokozatai párhuzamosan haladnak a történeti segédtudományok fejlődési fokaival és tudományos eredményeivel. Különösképen áll ez a történelem legfontosabb segédtudományáról, az *oklevéltan*-ról. Ott, ahol ez a segédtudomány összes disciplináival együtt magas, előrehaladott fokon van, a tudományos történetírás, a történeti kritika is aránytalanul magasabb fokot ért el, mint azokban az országokban, ahol a diplomatika összes disciplináival együtt alacsonyabb, vagy éppen csak kezdő fejlődési korszakát éli. A diplomatikának mint tudománynak a megalapításában Franciaországé és francia tudósoké az érdem; a diplomatika további fejlesztéséből s legmodernebb műveléséből pedig Németország és a német tudósok vették ki kiváló részüket. MABILLON János a «diplomatika atyja», MONTFAUCON Bernát, TASSIN és TOUSTAIN, mind kiváló és nagy tudású tagjai a francia congregatio S. Maurinak; DURAND, DANTINE, CLÉMENCET, SILVESTRE és WAILLY stb. valamennyien Franciaország fiai és a francia szellem büszkeségei. BESSEL Gottfried, HEUMANN János, GATTERER János Kristóf, SCHÖNEMANN Károly Traugott Gottlob, SICKEL Tivadar, WATTENBACH, BRESSLAU, FICKER stb. pedig a német szellem képviselői és kiválóságai. A francia és német tudomány dolgozott és alkotott a legtöbbet és legértékesebbet, a legkivá-

lőbbat és legbecsesebbét ezen a téren és nem vitatható az sem, hogy a német és francia historiográfia van felvértezve legjobban a modern kritika legélesebb és legtöbb fegyverével s így a német és francia történetírásban látható a legnagyobb fejlődés, úgy minőség, mint mennyiség szempontjából.

A történeti segédtudományoknak és főképen a diplomatikának s disciplínáinak ezen viszonylata a történetíráshoz természetesen más országokban, pl. Olaszországban, Belgiumban is kimutatható és épen így kimutatható nálunk is. Amíg azonban a nyugati országokban a tudomány ez ágazataiban elért eredmények igen nagyoknak és kedvezőknek mondhatók, minálunk — sajnos — még nagyon sok tennivaló van. Bizonyos, hogy egyik-másik történeti segédtudomány terén igen derék, szorgalmas, sőt mély és eredménydús munkálatok és előmunkálatok történtek. Egészen véve azonban a segédtudományok ugarán végzett munkálatok és tanulmányok eddig még nem hozhattak oly nagy eredményeket, hogy a magyar történettudomány ez ágait sokkal többnek tekinthetnők, mint úgynevezett *werdende Wissenschaft*-oknak. Nem szólva a diplomatikáról, paleografiáról és szfragisztikáról, melyekben még mindig csak szerényebb részletmunkálatokra és eredményekre hivatkozhatunk, sem a genealogiáról és heraldikáról, melyek fiatalságuk ellenére is tiszteletreméltó eredményekre mutathatnak rá, ki kell emelnünk a történeti segédtudományok közül egy oly disciplínát, melyet nálunk a szó betűszerinti értelmében is megillet a *werdende Wissenschaft* elnevezés. A *levéltártant* értjük.

Oklevelekkel, oklevelek kritikájával már nagyon régen foglalkoztak a historikusok, kik régi idők óta használnak fel okleveleket történeti munkáikhoz (minálunk pl. KÜKÜLLEI János, BONFINIUS, ISTVÁNFY, FORGÁCH Ferenc stb.). Diplomatikáról mint tudományról azonban még sem szólhatunk e korai időkben. Levéltárak, sőt rendezett levéltárak már a középkorban is voltak, de nem volt levéltári tudomány.

1681-ben jelent meg Párisban MABILLON János *De re diplomatica* c. munkája s ezzel szerzője megalapítójává lett az oklevéltan tudományának. 1707-ben MABILLON meghal, de az ő munkája

visszhangjaként még életében mások és máshol is az ő hazáján kívül tudományos művelés alá veszik az újonnan megalapított történeti segédtudományt, halála után pedig egymásután jelennek meg Franciaországban s a külföldön is, különösen Németországban újabb és újabb tanulmányok, melyek az új tudomány ugarán mind szélesebb, mélyebb és újabb barázdákat szántanak. Az oklevéltan rendszerében a dolog természete következtében különféle disziplinák foglalnak helyet s ezek sorában jelenik meg már a diplomatika történetének első századában mint külön tudomány a *levéltártan* (Archivwissenschaft).

A levéltártan tárgykörébe a levéltárak és az oklevelek tartoznak.

Oklevelekkel és levéltárakkal a tudósok már régen — MABILON előtt is¹ — foglalkoztak. Levéltártan mint tudomány még sem létezett. Bár RUDLOFF s előtte és utána mások is sok oly kérdéssel foglalkoztak, melyek a levéltártan tárgyköréhez tartoznak, az ő munkáik még sem tekinthetők többnek a levéltártani tudomány előfutárjainál. Ugyanaz a helyzet, mint a diplomatikánál, ahol és amely csak akkor válik tudománnyá, mikor az egyes kérdéseket rendszerbe foglalják.² A levéltártan terén pedig tudományos rendszerességgel nem dolgoztak és nem is dolgozhattak a diplomatikának tudománnyá alakulása előtt. Az impulzust, az okot erre épen a diplomatika fejlődése adta s ezzel együtt és párhuzamosan a történetírás új tudományos iránya és fejlődése. Ami ezen a téren azelőtt sporadikusan történt, a történeti vagy jogi tudományhoz tartozó részletmunkaként jelenik meg és nem mint a speciális levéltártani tudomány terméke. RUDLOFF mint közeli korú társai is³ efajta kérdésekkel foglalkozik: Mi az *archivum* s e

¹ RUDLOFF Frigyes: *De archivorum publicorum origine, usu atque auctoritate*. 1676. (28. lap.) Jac. RAMINGEN: *Von der Registratur und Renovatur*. Heidelberg, 1571. ENGELBRECHT György: *De iure archivorum*. Helmstadii, 1688. stb.

² Lásd FEJÉRPATAKY László: *A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan*. (A M. Tört. Társulat kongresszusának irományai. 55. l. Századok, 1885.)

³ RUDLOFF maga is hivatkozik hasonló természetű munkákra. 9. l. (Az 1747-iki lipcsei kiadásban.)

szó magyarázata? Kiknek voltak már legrégebbi idők óta archivumaik? Hogy volt ez a zsidóknál, egyiptomiaknál, phöníciaiaknál, rómaiaknál, germánoknál? Kifejti, hogy kétféle archivum van: *statarium* és *viatorium*: beszél a *ius archivale*-ről, vagyis kinek van joga archivumot tartani a német birodalomban; az imperator, rex, princeps és a független *respublica independenter* tarthatnak archivumot, mások meg csak *dependenter*. «*Obiectum archivi sunt literaria monumenta.*» «*Archivorum anima nihil aliud sit quam ordo.*» Az archivum felállításának rendjét a hely, tartalom és időszerinti beosztás és elrendezés biztosítja. Megfelelő épület szükséges tűz ellen, ellenség ellen, ki ellopja az okleveleket, és hamisítók ellen, kik az oklevelek sinceritását megrontják. Az ellopott oklevél bizonyító erejéről. Az archivumhoz *peritus ac fidelis custos* kell. (Természetes nem a tudományos diplomatika ismereteivel fölfegyverezve.) Mikor van az oklevélnek bizonyító ereje? pl. csak akkor, ha az *archivum publicum* tisztviselője igazolja, hogy az illető oklevél az archivum publicum-ból való és hogy ott az *authentica documenta* és nem a *privata documenta* között őriztetik.

Az itt felsorolt és hasonló kérdéseket RUDLOFF disszertációja és a többi úttörő művek elég primitív módon, az akkori tudományos színvonalnak s az akkori történettudományi álláspontnak megfelelően tárgyalják. A részletkérdések nagyon általánosan és kezdetlegesen vannak felemlítve és nem nagyon részletesen tárgyalva. A modern levéltártannak egyik feladata az ily természetű kérdéseknek részletes tisztázása és a tudományos szempontoknak megfelelő módon való fejtegetése.

A levéltári kérdések nagyobb mérvű, szélesebb és mélyebb alapon való fejtegetését és tanulmányozását csak a diplomatika művelése hozta magával, tette intenzívvé és természetessé és így a levéltártani problémák a XVIII. század közepétől tárgyai a tudományos kutatásoknak. Az első tudományos levéltártani művek egyike, LE MOINE lyoni levéltárnok *Diplomatique pratique ou traité de l'arrangement des archives et trésors des chartes* című, Metzben 1765-ben kiadott munkája, mely az elméleti diplomatika

kérdéseinek felhasználásával a «praktikus diplomatika» ilyen természetű kérdéseivel foglalkozik: a levéltárnok tulajdonságai, milyen legyen egy levéltáros, mit tudjon egy levéltáros stb., hol, milyen helyiségben és hogyan kell őrizni és biztonságban tartani az okleveleket tűz, betörés és egyéb veszedelmeket szem előtt tartva? Ezzel kapcsolatban a levéltárosnak mily óvintézkedéseket kell tennie egészsége fenntartása és biztosítása érdekében? Hogyan és milyen terv szerint kell rendezni, felállítani és őrizni az okleveleket? Hogyan rendezett MABILLON egy levéltárt? Hat mívelet leírása, melyeket a levéltárak felállításánál és rendezésénél követni célszerű: 1. az oklevelek általános beosztásáról és elhelyezéséről a szekrényekben; 2. a fasciculusok nagyságáról, jelzetéről, osztályozásáról; 3. tekercs vagy más formában kell-e az okleveleket a szekrényekben elhelyezni, hogy kell datálni az okleveleket? 4. hogyan kell kivonatolni, regesztázni az okleveleket és inventáriumokat készíteni? micsoda diplomatikai ismeretekkel rendelkezék a levéltáros, hogy ezt a munkát el tudja végezni a diplomatika belső és külső kritériumai szerint? 5. hogyan kell szépen és tisztán megírni e kivonatokat, a fasciculusok végén pedig üres helyet hagyni az újabb szaporulat elhelyezhetése végett? 6. hogyan kell az inventáriumot betűrendes regiszterrel befejezni? stb.

Egy sereg fontos kérdés megoldásának kísérlete, minek megismerése végett e művet hamarosan németre is lefordították (Nürnberg, 1776). Mindmegannyi kérdés, mely e munka megjelenésétől fogva a mai napig állandóan foglalkoztatja a külföldi, különösen a francia és német érdekelt tudományos köröket és amelyek úgy Franciaországban, mint Németországban (később máshol is) egész nagy irodalmat szültek, megteremtették a levéltári tudományt, a levéltártani irodalmat.

E kérdések tudományos fejtegetése természetesen a tulajdonképeni diplomatikával kapcsolatban, az oklevéltani tudomány keretében történt s az oklevéltan rendszerezésében az *Archivwissenschaft* mint e tudomány különálló diszciplínája szerepelt.¹

¹ Így pl. SCHÖNEMANN a *Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen, besonders älteren Diplomatiek* (Hamburg, 1801—2) c. munkájának I. köte-

A XIX. és XX. században a levéltártan már nagyon széles mederben fejlődik tovább; igen részletes és alapos művekben és cikkekben fejtegeti és tárja elő a felölelt anyag legminuciózusabb kérdéseit.

Franciaországban, ahol a levéltártan szülője, a diplomatika¹ megszületett és ahol oly sokat és nagyot alkottak e téren, a levéltártan tudománya is igen előrehaladott és magas fejlődési fokra emelkedett annál is inkább, mert Franciaországban egy ily fejlődésnek összes előfeltételei sokkal nagyobb mértékben megvoltak, mint bárhol másutt. Franciaországban az 1789-iki forradalom előtt körülbelül tízezer levéltár volt.² Levéltári kérdésekkel nemcsak a tudósok és érdekeltek foglalkoztak, hanem maga az állam, a francia kormány is állandóan szíven viselte a francia levéltárügyet. Ezenkívül Franciaországnak az az előnye is megvolt más országokkal, pl. Olaszországgal és Németországgal szemben, amelyekben szintén nagyon sok levéltár volt és van s ahol a levéltárügy szintén előhaladott stádiumban van, — hogy egységes, hatalmas nagy birodalom volt s nem volt felaprózva apró kis államocskákra, mint Olasz- és Németország, melyek csak 60—70 év óta váltak egységes hatalmas országokká. Így Franciaországban az állami hatalom, tekintély sokkal könnyebben és hathatósabban fordíthatta figyelmét és gazdasági forrásait ebbe az irányba. Francia-

tében (XV. lap) felállítva az ő diplomatikai rendszerét, az erről szóló művét három főrészeire osztja: I. Bevezetés, II. Teoretikus rész, III. Praktikus rész. A harmadik részben ily címen szándékozott rendszerének egyik disciplináját feldolgozni: *Behandlung eines Urkundenvorraths. Archivwissenschaft.*

¹ A diplomatika és levéltártan történeti fejlődéséből azt látjuk, hogy a levéltártan mint tudomány szigorúan összefügg a diplomatika fejlődésével, hogy a levéltártan mint külön tudományág éppen a diplomatika fejlődése kapcsán születik meg és hogy a levéltártant mint a diplomatika külön disciplináját fogták fel és tárgyalták már a diplomatika fejlődési időszakának első felében, pedig más szempontból fogva fel a dolgot, most a levéltártannak külön tudománnyá fejlődése után inkább lehetne a diplomatikát a levéltártan külön disciplinájának tartani, mint megfordítva. (Lásd *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte*. Hamburg, 1833. 12. l.)

² CH. V. LANGLOIS és H. STEIN, *Les archives de l'histoire de France*. Páris, 1891. Bevezetés IV. l.

ország hatalmának tetőpontján maga az államfő, NAPOLEON foglalkozott azzal a nagyszabású, igazán napoleoni tervvel, hogy Párisban a Szajna balpartján oly nagy palotát építtet, amelybe egyesíteni és összehalmozni fogja nemcsak az összes francia levéltárakat, hanem az általa legyőzött államoknak a levéltárait is. A levéltári anyag egyesítése és halmozása meg is kezdődött; a vatikáni, németországi, spanyol, hollandiai levéltárak át is szállítottak Párisba.¹ A vatikáni levéltárból 3139 láda oklevelet vittek Párisba 1810. és 1813. évek között; az így átvitt iratok több mint 400 ezer kilogrammot nyomtak 102.435 kötetben. Maga a szállítás 600 ezer frankba került.² Így ha a császárság hosszabb-életű lett volna, Franciaország történetének összes levéltári anyaga és forrásai, valamint sok más európai ország levéltárai egy helyen koncentrálva találtak volna elhelyezést. Ugyancsak NAPOLEON fejében fogamzott meg az az eszme, hogy egy oly *école spéciale d'histoire*-t alapítson, amelyben 30 tanszékre felosztva az egész civilizáció történetét előadták volna külön és részletes forráskritikai és bibliográfiai kurzusokkal. Ez a terv sem jutott megvalósításra, de ennek a tervnek a folytatása volt az 1821-ben DE GÉRANDO báró ösztönzésére felállított «École des Chartes», amelyben a diplomatikai tudományok összes ágait (toutes les branches des études diplomatiques) akarták tanítani.³ Hogy ez immár több mint százéves főiskolának, mely mintául szolgált úgy a bécsi történeti intézetnek, mint a velencei, madridi, flórenci, római, vatikáni, liverpooli és hollandi paleográfiai, diplomatikai és levéltári szakiskolák felállításánál, mily határtalan jelentősége és mily hatalmas, maradandó és kitörülhetetlen tudományos eredményei vannak növendékeinek, az archiviste-paléographe-oknak munkássága által, legjobban bizonyítják a következő adatok: Az *archives départementales, communales et hospitalières*-eknek az 1861 és 1920 között kiadott 813 kötet inventáriumának közel kétharmad

¹ LANGLOIS-STEIN. U. o. V. l.

² Lásd FEJÉRPATAKY László: *A pápai levéltárak*. Századok; 1884. 70. l.

³ Lásd HOLUB József ismertetését az *École nationale des chartes. Livre du centenaire (1821—1921)* c. műről. Levéltári Közlemények. I. évf. 1—2. sz. 197. l.

része, továbbá a francia nemzeti és vidéki könyvtárak kézirat-katalógusainak eddig kiadott 72 kötete majdnem kivétel nélkül az École des chartes-ból kikerült archiviste-paléographe-oknak tudományos szakmunkásságát hirdetik és dicsérik.¹ Ezeknek oly sokoldalú és óriási mérvű tudományos tevékenységét, mely egyben a francia levéltártani irodalom és tudomány mai helyzetét is visszatükrözi, az École des chartes jelenlegi igazgatója, M. PROU méltatta az iskola százéves jubileuma alkalmával kiadott és előbb idézett műben.

Hogy mily kedvező, szerencsés és irigylésreméltó viszonyok között fejlődött és fejlődhetett Franciaországban a levéltártani tudományos munkásság már a diplomatika és levéltártan első századában is, kiderül még a következőkből is. Napoleon terve a levéltári anyag Párisban való egyesítéséről már félszázaddal előbb is megvolt, bár természetesen más formában. A gondolatot, hogy Párisban kell centralizálni nem az összes eredeti okleveleket, melyek Franciaország történetére vonatkoznak, hanem az összes ide vonatkozó levéltárak darabjainak a másolatait, MOREAU francia historiográfus vetette fel BERTIN miniszterhez 1762-ben benyújtott emlékiratában. Ez emlékiratban így szól: «il nous faut une collection de copies fidèles des titres et chartes (de tous les dépôts particuliers) à laquelle les sçavants puissent recourir comme aux originaux, soit en attendant qu'elles soient imprimées, soit après leur impression».² A Szent Mór kongregáció tudós tagjai, kiknek oly elévülhetetlen érdemeik vannak a tudomány és a diplomatika terén, bizattak meg ezzel a nehéz és a cél nagyszerűsége mellett

¹ Lásd HOLUB József. U. o. 199—200. II. Ennek a tudományos munkás-ságnak jelentőségét a HOLUB által ismertetett könyv a következő szavakkal jellemzi: «C'est là une oeuvre considérable, tant par la somme de travail qu'elle a exigée que par les résultats, imposante par l'uniformité et telle qu'aucun autre pays n'en peut présenter de semblable. Elle est la réfutation de l'opinion courante que l'érudition française est incapable d'instituer et de poursuivre des oeuvres collectives. Dès 1867, l'oeuvre était assez avancée pour que SICKEL reconnût que la France pouvait, à bon droit, en être fière».

(I. kötet. LXXXVII. lap.)

² LANGLOIS. I. m. VI. 1.

sem mindig kellemes másolási munkával. A munkálatok folyamata közben a nagy tervek még szélesebb alapot nyernek, mert MOREAU és BERTIN arra a meggyőződésre és megállapodásra jutnak, hogy a «Cabinet des chartes» részére nemcsak a Franciaországban lévő anyag másolatait kell összegyűjteni, hanem a külföldi levéltárakban lévőket is. Így 1764-ben BRÉQUIGNY azt a megbízást kapja, hogy Londonban másolja le az ottani levéltárakban található francia vonatkozású anyagot, később BERTHOD Németalföldön végzi ugyanezt a munkát, COLLOZ pedig Luxemburgban. 1776-ban LAPORTE DU THEIL a Rómában vezetendő ily kutatási munkára való megbízást nyer. 1780-ban MOREAU számítása szerint a 29 levéltárban addig befejezett munkálat eredménye már több mint 25 ezer oklevélmásolat.¹ Ime NAPOLEON nagy terve első kiadásában!

De épúgy mint NAPOLEONÉ, MOREAU és BERTIN terve is chimerikusnak, lehetetlennek bizonyult az emberi erő részére. Maga MOREAU 1762-ben, bár meg van győződve a terv kivitelének nagy hasznáról és jelentőségéről, minden vonatkozásban való kivitelét lehetetlennek tartja és már ekkor oly irányba korrigálja eredeti tervét, hogy csak a legfontosabb okleveleket kell lemásolni. Csakhogy ennek a felfogásnak is megvannak a maga hátrányai. Ki és hogyan fogja mindig helyesen és tökéletesen megállapítani, melyek a fontos és melyek a kevésbé fontos oklevelek? Ennek a distingválása sohasem lehet kielégítő és tökéletes. Ezért már 1774-ben az egész ügyről való nézetét oda módosítja, hogy miután egy helyen összegyűjteni az összes Franciaországra vonatkozó okleveleket lehetetlen, pontos kimutatást kell készíteni az okleveleket tartalmazó összes helyekről, dépôt-kről, egy pontos nomenclaturát az összes belföldi és külföldi levéltárakról, melyekben francia vonatkozású oklevelek vannak; pontos kimutatást mindezen levéltárak jelenlegi állapotáról, az itt végzett kutatások jelenlegi eredményéről, be kell szerezni a levéltárakban lévő legfontosabb darabok másolatait és pontos inven-

¹ LANGLOIS. U. o. VII—VIII. II.

tárium készítendő mindazon darabokról, melyek nincsenek lemásolva. Ha ezt így meg lehetne csinálni és már megvolna, akkor a munkát megkezdtük az összes tövisek legyőzése, elhárítása által, mondja MOREAU.¹

BERTIN miniszter ugyan nem nézte nagyon jó szemmel MOREAU nézetváltozását, mert ő ragaszkodott a teljes másolási rendszer eredeti koncepciójához, de a helyzet és körülmények még arra sem voltak alkalmasak, hogy MOREAU szűkebb tervét és javaslatát végre lehessen hajtani, mert ehhez is egy egész hadsereg kiváló, jól és egyformán képzett, vasszorgalmú, buzgó másoló levéltárosra lett volna szükség, mint amilyeneket egy századdal később az *École des chartes* adott a francia levéltáraknak és tudománynak. A forradalmi időszak sem volt alkalmas, hogy MOREAU tervét közelebb vigye a megvalósulás felé.

MOREAU koncepciójának nagyszerű voltát és nagy jelentőségét semmi sem bizonyítja inkább annál a ténynél, hogy száz évvel e terv megszületése után sem vesztette el aktualitását, sőt a megvalósulás igazi stádiumába csak ekkor lépett. Ma már Franciaországban majdnem legtöbb részletében végre van hajtva és utánzásra talált Angliában, Svájcban, Kanadában és Braziliában is.² Franciaországban természetesen nagy erővel és apparátussal sokkal előbb fogtak hozzá végrehajtásához, mint a többi említett országban. Már a XIX. század harmincas éveitől kezdve dolgozik az a modern fegyverzetű és felkészültségű másoló hadsereg, mely befejezéshez akarja vinni MOREAU mély és eszes koncepcióját. Az bizonyos, hogy egy európai állam sem tett annyit levéltárainak ismertetése érdekében, mint épen Franciaország. S ha ma még Franciaországban sem tudják egy helyen egyesítve megtalálni az összes francia érdekű okleveleket BERTIN és NAPOLEON tervei szerint, a francia történet kutatója mégis abban a kedvező helyzetben van, hogy MOREAU intenciói szerint megismerheti a francia oklevelek igen nagy részének tartalmát és tudomást szerezhet őrzési helyükről.

¹ LANGLOIS. U. o. X. I.

² LANGLOIS. U. o. XII—XIII. II.

Még mielőtt MOREAU «dépôt général»-ja, illetőleg «magasin»-je megtelt volna az ő általa kontemplált munkálat összes eredményeivel, már 1891—1892-ben megjelent LANGLOIS és STEIN, *Les Archives de l'histoire de France* c. három kötetes monumentális munkája, a francia levéltárak leltári jegyzékeinek összesített inventáriuma.¹ Ebben a műben fel vannak sorolva az összes dépôt-k, amelyekben a francia vonatkozású levéltárak el vannak helyezve, mindegyiknek a tárgyalásánál külön fejezetekben le van írva az illető intézet alakulásának története, a benne levő anyag természete és az időszak, melyre az oklevelek vonatkoznak. Külön fel vannak sorolva a katalogusok és minden oly munkálat, repertorium, mely a kutatást megkönnyíti, és nem felejtkezve meg a levéltár azon részeiről sem, melyekre vonatkozólag a feldolgozás és útbaigazítás hiányzik.

Ez a levéltári kérdés fejlődése és mai állása Franciaországban, nem is szólva a francia levéltári irodalom, levéltártani tudomány egyéb fontos termékeiről, az idevágó gazdag szakirodalomról és folyóiratokról (Le Cabinet Historique, Bulletin des Bibliothèques et des Archives, Bibliothèque de l'École des Chartes, Archives des Missions, Nouvelles Archives des Missions, Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées, Le Bibliographe Moderne) stb., melyek a francia levéltártani tudomány magas fejlődési fokát jelölik.

LANGLOIS magas színvonalú munkájának jelentőségét nagyban fokozza, hogy mintaképül és ösztönzésül szolgált idegen országokban hasonló természetű tudományos vállalatoknak. Belgiumban az *Annuaire des Archives de Belgique* igyekszik az egyes évfolyamaiban a LANGLOIS-STEIN munkája által megtestesült gondolatnak a belga levéltárakra vonatkozólag is életet adni. Olaszországban pedig Giuseppe MAZZATINTI indítja meg 1899-ben a *Gli Archivi della Storia d'Italia* című sorozatos kiadványt, melynek szerkesztését az illusztris alapító halála után 1907-ben az V-ik kötettel Giustino DEGLI AZZI veszi át és folytatja hosszú éveken keresztül a

¹ LANGLOIS. U. o. XVII. l.

legújabb időkg. MAZZATINTI az előszavát egyenesen azzal kezdi, hogy LANGLOIS és STEIN kiváló művének hatása, buzdítása és javaslata következtében, mely azt kívánja, hogy az olasz levéltáraknak a franciákhoz hasonló természetű feldolgozását olasz szakemberek vegyék a kezükbe, alapítja és kezdi meg művét. Kiemeli továbbá, hogy az ő feladata elég nehéz, nehezebb mint a mintaképül választott francia tudósoké, mert a rengeteg sok olasz levéltár feldolgozásának előmunkálatai sokkal soványabbak és gyengébbek, mint a francia levéltáraké. Sok olasz levéltárnak nincs meg az inventáriuma, vagy amennyiben megvan, nincs kinyomtatva vagy nincs helyesen összeállítva, tehát az ily természetű munkákat pótolnia kell. Rá akarva mutatni az olasz történetnek a levéltárakban lévő forrásaira, művében le óhajtja írni, mit és mennyit tartalmaznak az állami, községi, egyesületi, egyházi, lelkészi, magán stb. levéltárak. Mindent, a legújabb időkből való anyagot is jelezni fogja. Épúgy mint LANGLOIS történeti visszapillantást fog adni, a levéltárak multját le fogja írni és a szükséges bibliografikus indikációkat is mindig hozzá fogja csatolni arról, hogy az anyag ki van-e adva vagy nem és hol? Minden kötethez megfelelő indexet is ígér.¹

Az olasz levéltárügy részletes fejlődésének leírását mellőzve, elég lesz emlékeztünkben felfrissíteni, hogy Olaszországban mily sok, hírneves, elsőrendű anyaggal rendelkező, kitűnő történeti fontossággal bíró levéltár van. A levéltárügy és irodalom fejlesztésére sokat tettek magánosok és az állam is. Több a francia *École des Chartes* mintájára felállított szakiskola is van Itáliában. A levéltárügy fontosságának felismerését már a XIX. század közepe óta tapasztaljuk, mikor a francia eszmék és gondolatok itt is visszhangra találtak. Megvalósulásuk természetesen nem haladhatott oly gyorsasággal, mint Franciaországban, de már az a tény, hogy LANGLOIS munkája olasz utánzásának megteremtéséhez MAZZATINTI és DEGLI AZZI — ha nehézségekkel is, de szorgalommal és kitartással hozzáfoghattak a mult század végén és

¹ G. MAZZATINTI, *Gli Archivi della Storia d'Italia*. I. köt. 5—6. ll.

a jelen század elején, eléggé bizonyítja az olasz levéltártan fejlettségi fokát.¹

Végül még Németországról kívánunk egy pár szót szólani. Ott, ahol a diplomatika terén oly sokat és oly kiváló eredményel dolgoztak, a levéltártan kérdése sem maradhatott elhanyagolt állapotban. Aki képet akar magának alkotni arról, hogy itt a levéltári ügyekkel és kérdésekkel mennyit foglalkoztak, elég ha végigtekint a DAHLMANN—WAITZ bibliográfiában *Archivkunde* cím alatt öt nagy sűrűn nyomtatott lapon felsorolt újabb irodalmon.² A levéltártan fejlődésére a német tartományokban sem hiányoztak a kedvező előfeltételek.

Levéltári és levéltártani kérdésekkel a németek már a levéltártan fejlődésének legrégibb korszakában foglalkoztak. A diplomatika keretében a levéltártannal mint külön disciplinával foglalkoznak és azt mint az École des chartes-ban a német főiskolákon is külön órákban külön szaktárgyként adják elő. Némely főiskolán már régebben külön tanszéke is volt a levéltári tudománynak, így a mainzi főtanodában.³ Azt a szerepet, amit a francia diplomatika és levéltártan fejlődésében és művelésében az École des chartes, Ausztriában az annak mintájára felállított bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung* tölti be. Az állami hatalom a német birodalom tartományaiban is megfelelő erkölcsi és anyagi támogatással vitte előbbre a levéltárügyet. De a német levéltárügy és tudomány fejlesztéséhez nem kisebb mértékben járult a német provinciákban és városokban megalakult számos tudományos társulat. E társulatok különösen a XIX. század közepe óta a mai napig német hangyaszorgalommal, lankadatlan odaadással és fáradhatatlan buzgósággal dolgoznak a német történet forrásainak felkutatásán és kiadásán. Munkálkodásukra vonatkozó jelentéseik és egyéb rendszeres tudományos kiadványaik beszédesen illusztrálják

¹ Az olasz levéltárügy fejlődésének XIX. századbeli részletes előzményeinek leírását adja DEGLI AZZI a *Gli Archivi della Stora d'Italia* V. kötetének előszavában V—XVIII. ll.

² *Quellenkunde der deutschen Geschichte.* 27—31. ll.

³ JAKAB Elek, *A levéltárakról.* Budapest, 1877. 131. l.

kiváló helyüket a német történettudomány művelésében. Ezek a társulatok, egyesületek és bizottságok (Gesellschaft, Verein, Kommission für Landesgeschichte) rendesen a honi történet művelésére és ismertetésére alakulnak. Természetesen szűkebb hazájuk történetének felderítését akarják elsősorban előmozdítani és e célból szívesen lépnek érintkezésbe a központi levéltári igazgatósággal s karöltve ápolják és művelik a szűkebb hazájukbeli levéltárügyet. Működésükről külön jelentésekben referálnak. Ezek a társulatok bejárják a működési körükhöz tartozó egész területet, kikutatják az összes levéltárakat, rendszeres leltározást végeznek és az eredményeket ki is adják. E tevékenységük nemcsak az illető tartomány saját szűkebb területén található levéltárak kiaknázására szorítkozik, hanem a külföldi ide vonatkozó anyag felkutatására is. Viszont másrésről, miután a nagyobb állami, országos levéltárak kibányászása nem mindig szorul rá a társulatok tudományos közreműködésére, e társulatok és bizottságok a kebelükből külön kiválasztott «levéltári bizottságokat» (Archivkommission) főképen arra használják fel, hogy a kisebb egyházi, testületi, nemesi és egyéb magánlevéltárakat fedezzék fel, ássák ki és tudományos módszerrel leltározva, ismertessék az illető levéltár keletkezését, multját, fejlődését, az anyag provenienciáját, gyarapodását, sorsát, tartalmát, rendezését, eddigi repertoriumait stb. Midőn pedig egy társulat kicsinek, kevésnek, gyengének bizonyul a vállalt és kitűzött szép és nagy cél végrehajtására, kezét fog több más hasonló természetű társulattal és így végzi el programjának feladatait. Így pl. 1876-ban a «Verein für Geschichte des Herzogthums und Erbstifts Magdeburg» és a «Harzverein für Geschichte und Alterthumskunde» vezetése alatt hét történeti társulat egyesült «Historische Kommission» név alatt Szászország történeti forrásainak kikutatására és kiadására.¹

Mindebből kiderül, hogy a német nép által lakott összes területeken lázasan folyt a munka nemcsak a nagy országos, állami

¹ Dr. Reinhold KOSER, *Über den gegenwärtigen Stand der archivalischen Forschung in Preussen*. Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung. Heft I. Leipzig, 1900. 16—17. ll.

levéltárak kikutatására, ismertetésére, leltározására, hanem lehetőleg minden egyes kisebb levéltárra vonatkozólag is. És ezt a lázas munkát, aminek eredményeképpen igen nagy, elsőrendű történeti anyag gyűlt már össze, vállalva végzi az állam, az egyes tudósok, archivariusok, az egyesületek, társulatok és bizottságok. Mindenkinnek a közreműködésére szükség volt, mert Németországban rengeteg levéltár volt a múltban és van még ma is, a területi tagoltság következményeképpen.¹

A német levéltárak a múltban nagyon sokat szenvedtek, nagy pusztításoknak voltak kitéve különösen a reformáció és a francia forradalom idejében. A régebbi időkben a német városok virágzása emelte ki a levéltárakat szegénységükből és rendetlenségükből. Igazi haladás, nagy fejlődés azonban csak 1815 óta, tehát száz év óta észlelhető. A XIX. század első felében a fejlődés aránylag még nagyon lassú. Egyes levéltárak egyesülnek és kicserélődnek s a történeti tudomány megkezdí a levéltárügy modern fejlesztését. A XIX. század második felében az egész német nép hathatósan részt vesz az állami életben, létrejön a német egység, melyet betetőz 1871-ben a franciák nagy veresége. Mindezen tények visszhangjaképpen az egész népben nagyra nő a nemzeti büszkeség és nemzeti érzés, tudományos és művelt körökben ez nemcsak a nemzeti dicsőséges múlt iránti nagy érdeklődésben, a nemzeti történet és történeti források tanulmányozása és kutatásában mutatkozik s fejeződik ki, hanem a levéltárügy céltudatos fejlesztésében is. A felébredt és nagyra nőtt nemzeti öntudat következményeképpen barátságosabb szemmel, több értelemmel nyúlnak ehhez a kérdéshez, akár a levéltárak építkezését, akár a levéltári irodalmat vesszük tekintetbe. A második ok az állami berendezés változása. Az új jelszó: általános jogok és általános kötelességek. Minden polgár szolgál az államnak és részesül az állam jótéteményeiben, javaiban. Tehát a levéltárak sem tarthatják meg tovább különállásukat és zárkózottságukat. A levéltárak karakterének azért is változnia kellett, hogy számos kisebb levéltár egyesült és nagyobb

¹ Olaszországban is hasonló a helyzet.

egységes, tartományi, országos levéltárakat alkottak. Régebben minden kis levéltárnak megvolt a maga külön tulajdonosa, gazdája, vezetője; most az új helyzetben a Landesarchiv-ok is az állam más intézeteinek sorsában részesültek. Nyilvános jelleget kaptak és az országos könyvtárakéhoz hasonló helyzetbe jutottak. A nagy levéltáraknak állami levéltárakká való átalakulása azonban változásokat hozott az elhelyezés, használat és az adminisztráció tekintetében is. A nemzeti érzés fellendülésén és a levéltáraknak nyilvános intézetekké való alakulásán kívül sokat lendített a levéltárügy fejlődésén az az erős törekvés is, hogy az egész nép történetét széles alapokon kell felépíteni RANKE iskolájának elvei szerint, minek következtében a levéltárak tudományos értékének és használatának növekedésével tartalmukat rostálni, rendezni és nagyobbítani kellett. Ki kellett selejtezni az értéktelen anyagot, külön válogatni és megfelelő helyre (könyvtárakba) áttenni a nem oda való darabokat. De a levéltárak anyaga szaporodik is: az állam törvényhozása és a közintézmények gondoskodnak róla, hogy újabb akták keletkezzenek és kerüljenek a levéltárakba. Egy másik feladat volt a szétszórt levéltárak egyesítése, helyreállítása; továbbá az anyag kicserélése az egyes tartományok között, de a külföldi viszonylatban is. A magánlevéltáraknak a megsemmisülés elleni biztosítása érdekében állami felügyeletet kellett rendszeresíteni. Szükségessé vált a levéltárak leírása tudományos elvek szerint készített repertoriumokban és regestákban. Ez a fejlődés és mind e kérdések felvetődése visszatükröződött a gazdag levéltártani irodalomban.¹

A levéltártani irodalom terén Németország nemcsak egyes könyveket és értekezéseket produkált, hanem épúgy, mint Franciaország vagy Olaszország nagyszabású sorozatos kiadványokat és szakfolyóiratokat is. Már 1833-ban megjelenik Hamburgban az első külön szakfolyóirat, a *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte*, herausgegeben von L. F. HOEFER, dr. H. A. ERHARD

¹ Franz LÖHER, *Geschichte des Archivwesens in Deutschland*. Archivalische Zeitschrift 1888. 189–198. II.

und Fr. L. B. von MEDEM. Ez azonban 1836-ban megszűnt. Egy másik ily folyóirat: *Zeitschrift für die Archive Deutschlands*, herausgegeben von F. F. FRIEDEMANN. Gotha, 1846—1853. Végre 1877-ben megindul Stuttgartban dr. Franz LÖHER, a nagytudású levéltárigazgató és egyetemi tanár vezetése alatt az *Archivalische Zeitschrift*, mely ma is él. A német levéltártan legújabb fejlődésében ennek a folyóiratnak döntő és vezető szerep jutott. Épen ezért nem lesz fölösleges e folyóirattal egy kissé bővebben foglalkoznunk. LÖHER, e folyóirat megalapítója, hosszú ideig szerkesztője és igen buzgó, lelkes, termékeny és széles látókörű vezetője a beköszöntőben következőket mondja: Hosszú ideje hallatszik a panasz, hogy a levéltárügy Németországban a jelen követelményei mögött maradt, mert az állami szolgálatnak nincs egy ága sem, amellyel szemben a magasabb körökben oly kevés megértés és érdeklődés mutatkoznék, mint a levéltárüggyel szemben. Hangsúlyozva azután egy szakorgánum szükségességét minden szempontra kiterjeszkedve, folyóiratának programját következőkben jelöli meg: 1. A nagyobb németországi levéltárak organizációjának és vezetésének, a levéltárak történetének, az érdemesebb levéltárosok életrajzáinak, a levéltárakban észlelhető fontosabb ténykedéseknek, haladásnak és előmenetelnek ismertetése. Tehát tisztázni és megoldani törekszik a levéltárak vezetésére, rendezésére, használhatóságára, a levéltári épületek berendezésére vonatkozó kérdéseket: mily feladatok várnak ránk a mai tudomány követelése alapján? hogyan fog megtörténni az aktáknak a hivatalos registratúrákból a levéltárakba való elhelyezése? Az egyesületek, testületek, egyházi és családi levéltárak kapcsolatbahozása az országos levéltárakkal; a levéltárosok és levéltári érdekek, kívánalmak istápolása. 2. A levéltárak tartalmának ismertetése: a kivonatok, repertoriumok és regestagyűjtemények kérdése; a levéltár fontosabb csoportjainak, értékesebb okleveleinek, esetleg kodexeinek és egyéb aktáinak leírása. És mindezt nemcsak a nyilvános nagy levéltárakban óhajtja megtenni, hanem a szétszórt kisebb levéltárakkal kapcsolatban is, amelyeknek létezéséről és kincseiről alig tudunk valamit. «Wie weit sind uns die Franzosen darin voraus, die von allen ihren

Archiven, kaum das geheime Reichsarchiv ausgenommen, die Verzeichnisse veröffentlichen.» 3. Magától értetődik, hogy a paleografiai, diplomatikai, címertani és pecsétani kérdések tudományos tárgyalása megfelelő helyet fog kapni és kellő értékelésben részesül. 4. Birálatok és ismertetések a bel- és külföldi levéltári irodalomról.¹

Programmpontok, melyek a levéltártan majdnem egész munkakörét többé-kevésbé felölelik, kérdések, melyek egyformán foglalkoztatják azokat a német tudósokat, kik ezt a szaktudományt ezen folyóirat keretein belül művelik és azokat, kik a folyóirat szűkebb körén kívül esnek. És ha megfigyeljük, hogy vajjon e folyóirat hosszú életén keresztül megindulásától a mai napig megfelelő kitérőt céljának, feladatainak, programjának, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb mértékben teljesítette kötelességét és hajtotta végre vállalt programját.

A német levéltártani irodalmat s főleg az «Archivalische Zeitschrift» munkatársait — hasonlóan a franciához és olaszhoz — e fajta kérdések foglalkoztatják: Milyen tudományos képzettsége legyen egy levéltárosnak? Mit kívánnak ily tekintetben az archivariustól Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában? Mily egységes készségük és képzettségük legyen a levéltárosoknak Németországban? Milyenek legyenek a levéltártani kézikönyvek, melyek a növendéket, a jövőő archivariust ezen tudomány titkaiba bevezetik? Egy levéltár anyagát hogyan kell feldolgozni? Hogyan kell leírni az egyes levéltári darabokat és hogyan kell elkészíteni az inventáriumokat? Hogyan kell rendezni egy levéltárt és mily jelzésekkel, számozással ellátni az egyes darabokat? Jó regestát hogy kell szerkeszteni? Hogyan kellene egy végleges és egységes terminológiát honosítani és megállapítani a levéltári tudományban? Mily rendezési elvek követetnek más országokban? Mit lehet kiselejtezni egy levéltárból és mit kell megtartani? Mily elvek szerint lehet revideálni a levéltári anyagot? Hogyan kell a nem állami levéltárak anyagát elkal-

¹ Archivalische Zeitschrift. I. 1876. 1—3 ll.

lódás, megsemmisülés ellen biztosítani, rendezni, megismertetni? Mit tettek ezen a téren Németország és más országok? Mily felügyelet alá kell helyezni a nem állami levéltárakat és mily törvényes oltalom alá kell azokat helyezni? Hogyan kell inventarizálni ezeket a kisebb levéltárakat és mi módon lehet használhatókká tenni a tudomány részére? Mit végeztek ezen a téren Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Franciaországban, Dánia-, Svédország és Norvégiában? Mi a teendő a családi levéltárakkal? A városi levéltárak fontossága, vezetése és rendezése. Mily követelményeket kell szem előtt tartani egy modern levéltári épület felépítésénél? Mily technikai, mechanikai, kémiai, fizikai eszközökkel kell megvédeni egy levéltárt tűz, vízveszedelem, por, férgek, a temperatura rossz hatásai és egyéb ellenségek ellen? Hogyan kell és lehet konzerválni az okleveleket? Az Amerikában felfedezett «zapon» nevű szer használata, impregnálása az iratok megmentése, konzerválása érdekében. A fényképezés, fotográfia nagy szerepe és jelentősége ebben a vonatkozásban, az archivális praxisban. Az iratok, oklevelek és pecsétek reprodukciója. A levéltárak szerepe, használata a családtörténet, genealógia és heraldikában. Az összes levéltárról felvett általános register jelentősége. Gazdaságtörténeti vonatkozású levéltárak felállításának jelentősége és szüksége. A levéltárak jelentősége művészettörténeti szempontból. Külföldi tanulmányutak fontossága a levéltári kérdésekkel kapcsolatban; külföldi levéltárak tanulmányozása: organizáció, rendezés, vezetés, elhelyezés, építés stb. szempontjaiból. Annak a kérdésnek a felvetése, hogy Németországban tulajdonképpen hiányoznak még azok a munkálatok, melyek hivatvák a fentebb ismertetett LANGLOIS-STEIN-féle francia munka és ennek mintájára és ösztökélésére MAZZATINTI által megindított «Gli Archivi della Storia d'Italia» c. kiadvány céljait és eredményeit Németországban is teljesen megcsinálni és pótolni. Az előmunkálatok és kísérletek ezen a téren BURCKHARDT, *Hand- und Adressbuch der deutschen Archive* (II. kiadás 1887) és H. OESTERLEY, *Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen* (Berlin, 1885—86. 2 kötet) c. munkákkal már megtörténtek ugyan. Ezeknek pótlására és kiegészítés-

sére törekvő tanulmányok. Az egyes német tartományokra vonatkozó külön levéltári kérdések. A fentebb felsorolt kérdések külön tárgyalása az egyes német tartományokkal kapcsolatban is. Levéltári kiállítások, ezeknek leírása, katalógusai. A legspeciálisabb intézetek levéltárai, pl. nemzeti színházak, kórházak, templomok stb. levéltárai stb. stb.

Igen szép és kiváló levéltártani tanulmányokkal gyarapította a német szakirodalmat a Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung c. kiadvány is, mely 1900-ban indult meg s eddig több mint 20 kötete jelent meg. Programm szerint: «Die Mittheilungen sind theils zur Aufnahme von Übersichten über die Bestände der Staatsarchive bestimmt, theils zur Sammlung von fachwissenschaftlichen Beiträgen, Erörterungen über Fragen der Verwaltung und Archivtechnik, Berichten über archivalische Forschungsreisen und wissenschaftliche Unternehmungen, Darstellungen der Geschichte der einzelnen Archive und Beschreibungen ihrer Unterkunftsstätten.»¹

Hasonló szakkérdésekkel e szorosán vett levéltártani kiadványokon kívül más német történeti folyóiratok és kiadványok is foglalkoznak.

A nyugati országok levéltártani irodalmának e rövid ismertetésével csupán e tudomány fejlődésének néhány jelentős mozzanatát igyekeztünk kiemelni, magukat a fejlődési fokokat egy-egy ily mozzanat előtérbe állításával, a korjellemező művek bővebb tartalmi ismertetésével jellemezve, anélkül, hogy az egész idevágó irodalom bibliografikus vagy kritikai ismertetésére kiterjeszkedtünk volna.

Célunk csupán a levéltártan terén külföldön tapasztalható fejlődés főbb lépései és e tudomány jelenlegi állásának rövid ismertetése volt, hogy ezúton a szegényes magyar levéltártani irodalom kritikai ismertetéséhez összehasonlítható anyagot s a most megindult *Levéltári Közlemények* jelentőségének méltatásához kritikai mértéket nyerjünk.

SULICA SZILÁRD.

¹ Heft 1. Vormerkung 5. l.

ADATTÁR.

Egy elveszettnek hitt valószínű Korvin-kódexről.

Ismeretes, hogy a Korvina kétségtelen görögnyelvű kéziratai csupán a budai műhelyben készült kötésükön alkalmazott címerről ismerhetők fel. Ha tehát valamely görög kézirat használható kötésben került MÁTYÁSHOZ, akkor a kódexnek a Korvinába tartozása ma már csakis a többé-kevébbé valószínű hagyományok alapján dönthető el. Ez az eset áll fenn pl. az egykori müncheni Hof- u. Staatsbibliothek C. gr. 157. jelzetű POLYBIUS-kéziratánál, melyről Henry SIMONSFELD nagy valószínűséggel kimutatta, hogy az eredetileg a Korvina része volt s KÁZMÉR brandenburgi választófejedelem katonái közvetítésével került Budáról OBSOPOEUS Vince birtokába.¹

Az a kézirat, melyről az alábbiakban szó lesz, szintén kötve került MÁTYÁS király budai gyűjteményébe s így semmi kétségtelen bizonyítékunk sincs a Korvinába tartozása mellett. Csupán régi hagyomány hozza a budai könyvtárral kapcsolatba, aminek azonban különös súlyt kölcsönöz az a körülmény, hogy kéziratunk a XVI. század folyamán BRASSICANUS tulajdonában volt, aki több kétségtelen Korvin-kódexet is magáénak mondhatott. A kéziratot azután WEINBERGER szerint² 1739-ben a bécsi szervita-kolostor könyvtárosa szerezte meg a zsidvásáron s F. C. ALTER az Allgem. Liter. Anzeiger 1797. évfolyamában, mint a szervita-kolostor tulajdonát, tüzetesebben leírta. E leírás szerint a díszes kisfolió hártyakézirat JAMBLICHUS *De philosophia Pythagor.* c. művét tartalmazta s a következő kolofonnal volt ellátva: «αὐτὴ ἡ βιβλος ὑπάρχει ἰωάννου θετταλοῦ τοῦ σκουταριώτου» μετέγραψεν δὲ ἐν φλωρεντία.» WEINBERGER az eredetileg 7. sz. a. őrzött kódexet 1907-ben hiába kereste a szerviták bécsi rendházában. Mint írja «mir wurde am 16. Juli 1907 nach wiederholten, von mehreren Konventualen in der liebenswürdigsten Weise vorge-

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle. 1908. évf. 193—94. 1.

² Beiträge zur Handschriftenkunde I. Wien, Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. CLIX: 6. sz. 66. 1.

nommenen Nachforschungen mitgeteilt, dass sich die Hs. seit langer Zeit nicht mehr im Servitenkloster finde.»¹ WEINBERGER beérte ennivel s nem vette észre, hogy az áltata a bécsi szervitáknál hiába keresett kódex azonos a British Museum *Addit. Ms. 21165*. jelzetű kéziratával, melyet pedig műve egy korábbi jegyzetében² maga is emleget. Pedig ha elolvasta volna e kódex rövid leírását a British Museum *Catalogue of additions to the Manuscripts in the British Museum, 1854—60. Additional MSS 19.720—24.026*. című Londonban 1875-ben megjelent kiadványában, úgy okvetlenül rá kellett volna jönnie, hogy az általa keresett kézirat jelenleg Londonban van. E katalogusban u. i. a 21.165. sz. kéziratról ez áll: «Ἰαμβλίχου χαλκιδέως λόγος περὶ τῆς πυθαγορικῆς αἰρεσέως» at the end is written: «αὕτη ἡ βιβλος ὑπάρχει Ἰωάννου θειαλοῦ τοῦ σκουταριώτου» μετέγραψεν δὲ ἐν φλωρεντία.» Vellum; XV th cent; in the original binding of stamped leather. •

Noha a bécsi szervita-kolostorból eltűnt s a British Museumban meglévő JAMBlichus-kódex teljesen azonos kolofonja már egymagában is döntő bizonyíték amellet, hogy az *Addit. Ms. 21.165*. jelzetű kézirat nem lehet más, mint a BRASSICANUS tulajdonában volt kézirat, mégis szerettem volna bővebb leírást kapni a kódexről. Minthogy a mai nehéz viszonyok között arról nem lehetett szó, hogy a helyszínére utazzam, kénytelen voltam levélbeli felvilágosítást kérni Julius P. GILSON úrtól, a British Museum kéziratosztálya vezetőjétől, aki valóban lekötelező szolgálatkésztséggel bocsájtotta rendelkezésemre 1923. júl. 12-én kelt levele kapcsán a szükséges adatokat. Szívességeért itt is hálás köszönetet mondok. A tőle nyert felvilágosítások azután mindenben igazolták föltevésemet. A kódex első födelének belső oldalán u. i. az előző tulajdonosokra vonatkozó következő két följegyzés olvasható: «Jo: Fridericus Brassicanus Ap^o 1635» és «Liber est Johannis Alexandri Brassicani Philosophi ac Juriconsulti.»

A 28×19 cm nagyságú finom fehér hártyára, jó min^{us}cula irással másolt, nagyrészt jókarban lévő kéziratot az értekezés címlapján álló festett kezdőbetű diszíti. A címfelírások s egykorú marginális-jegyzetek piros tintával vannak írva. A másolat, mint a kolofonból kitetszik, Firenzében készült. Másolója a XV. század egyik legszorgalmasabb scriptora volt, akitől az 1442 májusától 1494 októberig terjedő

¹ U. o.

² I. m. 58. l. 1. jegyzet.

időből számos Firenzében másolt kéziratot ismerünk. Ez a Joannes Tettalos (Skoutariotes) főleg V. MIKLÓS pápa számára dolgozott, aki könyvek beszerzése céljából utazásokra is küldötte. A MEDICIEKKEL is állandó összeköttetésben állott.¹ Tekintettel arra, hogy úgy VITÉZ János, mint MÁTYÁS király épen Firenzéből igen sok kéziratot vásárolt, kódexünk másolójának tartózkodási helye csak megerősíti azt a föltevést, hogy e kódex akár közvetlenül, akár VITÉZ könyvtárán keresztül jutott a budai királyi gyűjteménybe. Eredeti bőrkötése GILSON úr szíves közlése szerint kifogástalan állapotban maradt fenn. A rendelkezésemre bocsátott vázlat szerint a bekötés a felső-olaszországi és a Korvin-kötésekről egyaránt jól ismert aranygyöngyökkel és paszomántfonadékból alakított mintázattal van díszítve; a hármaskeretének közbülsőjén alkalmazott virággyaljas bélyegzője pedig mintha azonos volna azzal a bélyegzővel, mely a British Museum *Add. MS. 23925.* jelzetű kódexének kötésén is előfordul s valószínűleg Velencében készült 1475 táján. E bélyegző hasonmása látható az *Early stamped Bindings in the British Museum* (1922) c. kiadvány IX. táblájának 9. ábráján.

Minthogy GILES úr vörös marginális-jegyzeteket is említ, nem lehetetlen, hogy e kódex egykor VITÉZ János birtokában volt, aki tudvalevően piros tintával szokta volt emendálni könyveit. Ezt azonban csakis a helyszínen dönthetné el VITÉZ kézírásának valamely ismerője.

Hogyan s mikor került az 1796-ban még a bécsi szervitáknál volt kódex a londoni világhírű gyűjteménybe, oly kérdés, melyre a M. N. Múzeum kéziratára adja meg a feleletet. Losonczy FARKAS Lajos kiváló bibliofilünknek a *Qu. hung. 2079.* jelzet alatt őrzött jegyzetei között olvassuk ugyanis, hogy Farkas kéziratunkat már 1837-ben BEARZI apát, a nápolyi király bécsi ügyvivőjének gyűjteményében látta s meg is szerezhette volna, ha a gyöngye termés következtében ép akkor nem kellett volna megszorítania kiadásait. Így a BEARZI-féle gyűjtemény 1854-ben 42.000 frankon TROSS Edwin párisi könyvkereskedő birtokába jutott, akitől aztán a JAMBlichus-kódexet 1855-ben 800 frankon váltotta magához a British Museum. GULYÁS PÁL.

¹ VOGEL u. GARDTHAUSEN: *Die griechischen Schreiber des Mittelalters u. der Renaissance.* (Beihefte zum Zentralbl. f. Bibliothekswesen. XXXIII.) Leipzig, 1909. 297. l.

A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései.

VARJÚ Elemér 1904. évi tanulmányúti jelentésében a *Bécsi Képes Krónikáról* szerzett tapasztalatait közölve, említi, hogy a kéziratban egy török bejegyzés is van és fölveti a kérdést, vajjon e lapszéli török jegyzet alapján nem volna-e lehetséges annak megállapítása, hogy a codex egy ideig török kézen is volt. Az év elején huzamosabb ideig Bécsben időzve, felhasználtam az alkalmat, hogy a Krónika török bejegyzését megvizsgáljam és ha lehet, vallomásra bírjam. Hamarosan megtaláltam a 25. lapon, azonban sajnos semmi tanulságot nem nyújtott. Az arab írással készült jegyzet ugyanazt a célt szolgálta — ha ugyan nem pillanatnyi szeszély hirtelen ötlete hagyta ott a pergamenen —, amit a többi különböző korokban beírt latin betűs glossák. A codexben ugyanis mintegy 17 latin betűs lapszéli jegyzet található legalább is 4—5-féle írással, amelyek a szövegben előforduló valamely szóval, rendszerint tulajdonnévvel egy magasságban állva, annak könnyebb olvasására szolgáltak. Így pl. a 16. lapon a szövegnek «Nam sabarie latini longobardi videlicet inhabitabant» megfelelőleg a lapszálen olvashatóan «Sabaria» áll.

Az arab betűs jegyzet **چغقور** (Csákvár) a következő szövegrész magyarázására szolgált: «*Secundus capitaneus* Zoboleh vero alius capitaneus, unde chak oritur generacio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi chakuara nunc iacet desolata... a lapszéli jegyzés tehát Csákvárát értelmezi.

A codex tüzetesebb átnézése után még két török bejegyzésre lettem figyelmes. Azonban mindkettő ki volt vakarva és annyira elmosódott volt, hogy szabad szemmel olvasni nem lehetett. Kénytelen voltam a Nationalbibliothek Kögel-féle kvarc-fényű remek photographiai apparátusával róla fényképet készíttetni, mely az olvashatatlanná vált írást ismét láthatóan hozta elő a képen.¹

A két újabban észlelt bejegyzés egyike a 24. lapon található a következő szövegrész mellett: Arpad uero cum suis de aqua danuby cornu inplens et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis

¹ Dr. SMITAL Ottokár úrnak, a Nationalbibliothek kéziratára vezetőjének kedves figyelmét itt köszönöm meg, amiért az egyik photographiát a saját költségére előzőkeny szíveséggel elkészítette és vele megajándékozott.

dei cleméntiam rogauit ut dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis his uerbis omnes hungari clamauerunt: deus deus deus... A szövegben a hármass deus alá van húzva, az aláhúzásnak megfelelőleg két sorban diacriticus jelekkel ellátva áll a bejegyzés:

نُوتِع دِلِيْعَنْتَر

يَكُونُ نَعِ أَزَنْت

Azaz: Nota diligenter

Jegyezd meg ezeket.

★

A másik, helyesebben a harmadik bejegyzés a codex címlapján olvasható. A címlapon a codex első képe fölött kivakarva, szabad szemmel alig fölismerhetően áll az arab írás:

تورُوج يانُوش قُرُونِيقايع azaz

Turóds János krónikája.

A török bejegyzés tehát a kézirat címét világosította meg valaki számára. Teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy közvetlenül a török írás alatt és fölött latin betűs följegyzés is van. A könyvtári jelzetet és a könyv címét adja ez a följegyzés, amely jóval óvatosabb a könyv szerzőjének megállapításában, mint az arab betűk gazdája, aki Turóczit teszi meg szerzőnek. Egyszerűen ennyit jelez:

No 456. Hist. lat.

Hungariae Chronicon Manuscriptum.

A latin bejegyzés betűi elfedik itt-ott a török írás tükrét, nyilvánvalóvá téve, hogy a török írás a régibb a pergamenen. Különben a latin írás gazdája könnyen fölismerhető. Ott van a keze nyoma sok codexen: TENG Nagel Sebestyén, a császári könyvtár nagybuzgalmú könyvtárosa 1608—1636 között, akitől egy katalógus is maradt ránk, amelyben a 456. sz. alatt a latin nyelvű történeti művek között codexünk a címlapon olvasott megjelöléssel csakugyan megtalálható.¹

¹ A TENG Nagel-féle katalógus megtalálható a kéziratok közt, l. Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum 9531. sz. alatt. Nationalbibliothek.

Ez az első katalógus az udvari könyvtár kéziratairól, amelyben krónikánk előfordul. Ennél a katalógusnál csak egy van korábbi, amely egyúttal a császári könyvtár legrégibb, fennmaradt teljes katalógusa, a BLOTIUS-féle, melyet a könyvtár nagyhírű vezetője 1597-ben készített.¹ A BLOTIUS-féle jegyzékben krónikánk még nem fordul elő.² Ebből azt a következtetést lehetne levonni, hogy krónikánk 1597 és 1608 között került a császári könyvtárba, ha ez a BLOTIUS-féle jegyzék a császári könyvtár minden darabját magában foglalná. Tudjuk azonban, hogy voltak könyvek, amelyek belőle gondosság hiányából kimaradtak. Egyet mindazáltal bizonyosan megállapíthatunk: hogy a török bejegyzések 1608-nál nem későbbiek.

Több híján ez a kevés is elég. Mert amit még mondani akarunk, nagyon könnyen összemarkolható. Így, hogy a szöveg magyar volta följogosíthat arra a föltevésre, hogy a bejegyző török írásban nem közönségesen gyakorlott magyar ember lehetett; mindez újabb föltevéseknek és lehetőségeknek szolgálhat alapul, de egyelőre nem sok reményt ad aziránt, hogy krónikánk vándorlásának történetét föl fogja világosítani, sőt azt sem igazolja, hogy krónikánk török tulajdonban is volt.

Ha azzal zárom ismertetésemet, hogy a glossariusban törökül igen jól tudó magyar embert sejtek, ezzel egy másik föltevés is önként egyúttjár: hogy miután codexünk magyar szülőházájából a XIV. században útnak indulva, megjárta Franciaországot, Brankovics deszpota udvarát, újra visszakért szülőföldjére, mielőtt mostani helyére, Bécsbe jutott volna.³ De talán már ez is több egy kevéssel, mint amennyit az oknyomozás szigora megenged.

ZSINKA FERENC.

¹ Ez a katalógus a Staatsarchiv könyvtárában található Hs. Suppl. 504. sz. alatt.

² SMITAL dr. úr közlése, akinél a Blotius-jegyzék jelenleg használatra ki van kölcsönözve.

³ Hogy a Krónika csakugyan volt Magyarországon, igen határozott bizonyítéka, hogy az akadémia Teleki-féle másolatát 1462-ben itt Magyarországon készítették róla.

XIV. Lajos és I. Apafi Mihály 1677. július 10-iki szerződés- levelének francia eredetije.

Ismeretes, hogy XIV. LAJOS császárellenes külpolitikája a maga érdekkörébe akarta vonni a birodalom összes ellenségeit, köztük annak keleti szomszédjait. Így Lengyelországot, Erdélyt, sőt a LIPÓT uralmával elégedetlen magyarokat is. Ez a politika eredményezte 1677-ben Lajos szerződését I. APAFI Mihállyal és a magyar rendekkel. Az APAFI-val és a «szövetkezett magyar rendekkel» folytatott tárgyalások — melyeket Béthune marquis Lengyelországban, a III. János királlyal való tárgyalásokkal kapcsolatosan vezetett — aktái, sőt magának a Varsóban, 1677. május 27-én kötött szerződésnek szövege is ismert, kiadott anyag. (Történelmi Tár 1890. 517. kk. II., Török-magyar Történeti Emlékek, VII. 313. kk. II.) Tudomásunk volt arról is, hogy XIV. Lajos a szerződést ratifikálta. Az eredeti ratifikált szerződési okmányt azonban a kiadott anyag közt nem találom, sőt az irodalomban még említését sem. Az orsz. Széchényi-könyvtár levéltárának külföldi iratai között megvan a francia királyi kancellária által 2 példányban kiállított eredeti, ratifikált szerződéslevél egyike: 1677. július 10-ről, Versaillesból. A mondtak után ennek a politikai történet szempontjából úgyszólván semmi jelentősége, s mindössze levéltári érdekessége van. A szerződéslevél a múzeum birtokába a SZÉCHÉNYI grófok könyvtárával került, előbbi sorsáról mit sem tudok. (Pergamenre, könyvalakban, kék selyemszalaggal összefűzött 10 lapra írva, rányomott papírfelzettel ellátott piros viaszpecséttel; a bevezetés és befejezés franciául, az első sor hosszított írással, a szerződés szövege latinul írva, francia gótikus kurzívával, Lajos sajátkezű aláírásával; kancelláriai jegyzetek: par le roy Arnauld, és duplicata.)

BARTONIEK EMMA.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

ADALÉKOK SZABÓ KÁROLY REGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK

I. ÉS II. KÖTETÉHEZ.

Az I. kötethez.¹

I.

Nagyszombat, 1679 (kiegészítés Szabó K. RMK. I. 1241-hez).

AZ KERESZTYÉN | *Igaz* | VITEZEKNEK, | *Hires Nagy* | VEZERJE, | GENE-
RALLYA, | *Az Az* | PRAEDIKATIO | *Mellyet* | *Dicsőséges Prothomartyr* | Sz.
ISTVAN | *Napjan* | *Nagy-Szombati Szent Miklos* | Püfpök Templomában
praedikállot, | SZILI ANDRAS, | Scopiai Püfpök, Földvári Apátur, Császfár, | és
Koronás Király Urük ő Főlsége Tanátssa. | Nyomtatott Nagy-Szom-
batban az Academiai bőttükkal. | M.DC.LXXIX. Eftendőben. ||

Rövid címét SÁNDOR István után (M. Könyvesház 54. l.) közli SZABÓ K.
RMK. I. 1241. sz. a. — SZTRIPSKY, valamint az újabb szakirodalom nem
ismeri. — A 8-r. 7 számozatlan és 23 számozott lapra terjedő nyomtatvány
A 2—4. lapjain a szerző latin nyelvű ajánlása gróf Eszterházy Pálhoz, az 1—23.
lapokon a klasszikusokból és a Szentírásból, valamint az egyházatyákból vett idé-
zetekben bővelkedő karácsonymásodnapi Szentbeszéd olvasható. A most
előkerült szép példány LOVÁNYI Gyula (Bpest) birtokában van.

TÓTH LÁSZLÓ.

2.

Kolozsvár, 1686 (kiegészítés Szabó K. RMK. I. 1352-hez).

SZABÓ K. a fenti szám alatt írja le HEGYESI István: Kegyessegnek Nagy
Titka c. munkáját, amelynek több példányát ismeri. Leírása szerint a mű
8-r. 8 sztan levél + 855 lap + nyomdahibák 3 lap terjedelmű. E mű-
nek most egy olyan példánya került elő, amely eltér a Szabó K. által leírot-
taktól. Tartalmában, nyomdai kivitelében azonos, azonban a sajtóhibák itt nem
is egészen egy lapra terjednek. A két példány sajtóhibáinak összevetéséből
kiderül, hogy a most előkerült példányban a Szabó K. által leírt példány
hibái legnagyobbbrészt ki vannak javítva, helyükbe azonban néhány más
nyomdahiba került. Nyilvánvaló, hogy itt egy átnézett új levonattal van dol-

¹ Az utolsó számozott adalék [524.] folyóiratunk 1917. évfolyamának
98. lapján szerepel.

gunk, amit a mostani példány gondos tipografiai kivitele is (pl. a hibás nyomású őrszavak kijavítása a 13. sztlan és a 165. lapon) bizonyítani látszik. A szépen megmaradt példány, amelynek egykorú bekötési tábláján kívül S*N*A*1686. felirat, belül pedig «Ex libris Stephani Nobilis Almasi 1686» feljegyzés olvasható, jelenleg LOVÁNYI Gyula (Bpest) birtokában van. TÓTH LÁSZLÓ.

A II. kötethez.¹

I.

[285] Lőcse, 1667.

Ein neue | *Erfindung* | einer allgemeinen | Arithmetischen |
Practik. | Julii Caesaris | von Padua: | Welche an allen Or- | ten /
im Kauffen / verkauffen / und verhandeln aller- | [ley:] Kauffmans Wahren / |
[so w:]ol in groffen als kleinen / in | [all:]erhand Sorte Münz / auch | [d:]ie
kleine Münze / in groffe | [un:]d die groffe in kleine zu | verwandeln / dienst- |
lich ist. | Jetzt wiederumb auffß | new mit fleiß Corri- | girt und
gebes- | fert. | Gedruet zur Teutschau / | bey Samuel Crevern / | 1667.

Ennek a számoló könyvecskének a XVII—XVIII. századból eddig tizenkét magyar és két német kiadása volt ismeretes. A most előkerült példány, amely a legrégebb a német előszóval ellátott kiadások közül, 8-r. A—O5=14 iv=112 sztlan levél. Az utolsó levél hiányzik, a címlap pedig a kötés által némileg rongált. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának tulajdonában van. TÓTH LÁSZLÓ.

2.

[286.] Nagyszombat. [H. é. ny. n.] [1707. körül.]

Bossani Wolff. PHILOSOPHICUM | A. B. C. | *Sive* | Sacculus Distinctio-
num in Phi- | los. usitatissimarum in ufum DD. | Neo-Baccalaureorum
Tyrnaviensium fuc- | cinctæ explicatarum oblatus Honoribus Eorundem. |
Dum sub | R. P. PAULO SOMALOVICS | è Soc. Jesu, AA. LL. Phil. &
SS. | Theol. Doct. nec non Inclytæ Facult. | Phil. Decano Spectabili. |
Per | R. P. WOLFF. BOSSANI | Ex eadem So. JESU, AA. LL. & | Phil.
Doctorem, ejusdemque Professore | Ordinarium in Alma Archi-Episc.
Univ. | Tyrnav. recens crearentur, Ordine, | quo sequuntur. | (NB. Itt
következnek a nevek: három a címlapon s a többiek a 2. és 3. lapon.

¹ Az utolsó számozott adalék [284.] sz. a. az 1918. évf. 85. lapján szerepel.

[Tyrnaviae, Typis academicis, 1707 tájt.] 12-r. Elöl 2 sztan lev. 48 l. Végül ez áll: Reliquum amice Lector dabimus brevi.

Budapest, Egyetemi Könyvtár.

[NB. E mű nem más, mint BOSSANI Sacculus etc. c. művének első 48 lapja, az elől álló két sztan levél s itt a 48. lapon jelzett megjegyzés nélkül. Ebből az következtethető, hogy ez korábbi, mint az 1707-iki kiadás. A nyomás is egyébként azonos. Azok a nevek, melyek a Szabó K. RMK. II. 2289. és 2338., valamint a most leírt változatban mint baccalaureusok előfordulnak, mint Franc. Barbacsi, Andr. Rocsak, Petrus Zigo, ennek hosszú névsorában is olvashatók. Ez is mutatja, hogy ez a változat az 1707. vagy inkább az 1708-ik évből való. SOMMERVOGEL: Bibliothèque de la Comp. de Jésus nem ismeri. I. 1854. has.]

FERENCZI ZOLTÁN.

3.

[287.] Nagy-Szombat, 1708.

Bossani Wolff. SACCULUS | DISTINCTIONUM. | Continens ordine alphabeti- | co digestos terminos, quibus inter | disputandū ex univērfa Philosophia | uti Solennus | Quem Sub Gloriosis Auspicijs. | Adm. Reverendī Domini Domini | GEORGII | BANOCZI. | Ecclesiae Bogdanoczenfis Plebani Ze- | lantissimi &c. Domini Patroni fui gratio- | sissimi. | Publicè proposuit. | Occasione disputationis ex univērfa Philosophia factae | Nol. ac Eruditus Dominus | D. PETRUS ZIGO. | Ungarus Longovillensis ex Comit. | Pofon. AA. LL. & Phil. Baccal. nec non | pro suprema ejusdem laurea candidatus. | Praefide | R. P. Wolff. BOSSANI. | è Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. ejusdemq; | Prof. Ord. nec non Facult. Phil. p. t. Seniore.

Tyrnaviae, Typis Academicis. 1708. 12-r. Elöl 2 sztan levél. (Petrus Zigo ajánlása) 168 l., 2 sztl. lev. (Theses ex universa philosophia.)

Budapest, Egyetemi Könyvtár.

[NB. A két első levelen kívül ugyanaz, melyet Szabó K. leír RMK. II. 2289. és 2338. sz. a. SOMMERVOGEL: Biliothèque de la Comp. de Jésus nem ismeri. I. 1854. has.]

FERENCZI ZOLTÁN.

TÁRCA.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVFORGALMI ÉS BIBLIOGRAFIAI KÖZPONT IGAZGATÓJÁNAK JELENTÉSE NÉMETORSZÁGI KIKÜLDETÉSÉRŐL.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr folyó évi február hó 27-én 823/1923. eln. szám alatt megbízott, hogy a könyv- és folyóiratcserének a német tudományos intézetekkel és társulatokkal leendő lebonyolításához szükséges tárgyalásokat közvetlenül a helyszínén vegyem fel, továbbá, hogy a könyvkereskedői könyvkivitel szervezésére és állami ellenőrzésére nézve a leipzigi Aussenhandelnebenstelle-vel a viszonyosság elve alapján megállapodást létesítsek.

Megbízatásomnak megfelelően, folyó évi március hó 28-tól április hó 25-ig Németországban tartózkodtam és ez utam eredményéről jelentésemet, valamint az ottani tudományos intézetek és társulatok vezetőivel folytatott megbeszéléseim alatt nyert fölvilágosítások alapján javaslataimat az alábbiakban tettem meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a németországi szakköröknél úgy az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, mint pedig az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szervezete nagy érdeklődésre talált; az előbbi magyarázatát részben abban a körülményben találja, hogy Németországban a könyvtári személyzet statusbeli egyesítése iránt már több éve határozott törekvés mutatkozik és e kérdés a könyvtári kongresszusoknak ismételtén tárgyalási anyagát képezte, az utóbbi pedig abban leli magyarázatát, hogy az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ, a külföldi tudományos könyvanyag beszerzésére hivatván, ezzel azt a fontos és égető kérdést igyekszik megoldani, mely a német gyűjteményeknek is régóta vajdó problémája. Ki kell emelnem a Központra vonatkozó nézetek közül a berlini Staatsbibliothek főigazgatójának, Fritz MILKAU-nak véleményét, mely szerint a külföldi irodalomnak ily központosított beszerzése a mai viszonyok között e kérdésnek egyedüli gyakorlati megoldása, melyet — szerinte — Németországnak is meg kellene valósítania. Ugyanő felszólított, hogy a Központ szer-

vezetét és ügykörét ismertessem a «Zentralblatt für Bibliothekswesen»-ben. MILKAU-éhoz hasonló véleményt nyilvánított a hamburgi Staats- und Universitätsbibliothek igazgatója, dr. WAHL is, ki a külföldi irodalom beszerzésének ezen központosítását a hamburgi tudományos intézeteknél már két évvel ezelőtt megvalósította, nemkülönben MINDE-POUET, a leipzig-i Deutsche Bücherei igazgatója is.

A cserére vonatkozó javaslataimat a német tudományos intézetek és társulatok általában megértéssel fogadták — a külföldi irodalomnak csere útján való beszerzése ugyanis Németországban, főleg a háború óta, nagy elterjedtségnek örvend. Ez magyarázza, hogy úgyszólván minden intézet, illetőleg tudományos társulat, melyhez csereviszony létesítése iránt javaslattal fordultam, azt el is fogadta; kivételt csakis azok a tudományos társulatok képeztek, melyek könyvtárral nem bírnak s így számukra a részünkről felajánlott csereanyag értékkel nem bír. Azonban ezeknél a társulatoknál is sikerült elérnem azt, hogy hajlandóknak nyilatkoztak a Központ által ajánlott bármely magyar tudományos intézetet ugyanolyan díj-feltételek mellett tagul felvenni, mintha németek lennének.

Különösen ki kell emelnem azt a nagy jóindulatot és megértést, melyre hazánk közgyűjteményeinek állapota és törekvéseink a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft-nál, főleg pedig annak elnökénél, SCHMIDT-OTT ő excellenciájánál találtak, valamint nem hallgathatom el azt a szíves támogatást, amelyben a Notgemeinschaft könyvtári bizottságának vezetője, dr. JÜRGENS részesített. Ennek nagy jelentőséget az ad, hogy a Notgemeinschaft a rendelkezésére álló hatalmas anyagi eszközök révén — az 1923. évben 4'5 milliárd márka állami támogatást élvez — úgyszólván az összes német tudományos intézetek és társulatok működését támogatja és irányítja, s így a Notgemeinschaft-tal létesült csereviszony révén számos tudományos intézeti és társulati kiadványhoz, valamint az általa anyagilag támogatott folyóiratokhoz jutunk. Úgy a Notgemeinschaft, mint pedig a német társulatok a csereviszony létesítésének alapfeltételéül azt kívánták, hogy a cserébe adandó tudományos kiadványaink — valamely nyugateurópai nyelven (főleg német, francia vagy angol) írott összefoglalásokkal legyenek ellátva, hogy így azokat tudományosan ők is felhasználhassák. Kiadványainknak idegen nyelvű összefoglalásokkal való ellátását azonban nem csupán a németországi csere indokolja — szükséges ez más országok intézeteivel és társulataival létesítendő csereviszonyoknál is. Eddigi tapasztala-

taink azt mutatják (a Victoria and Albert Museum és a londoni School of Economics-al létesült csereviszony), hogy a külföldi intézetek a részünkről felajánlott csere-anyagból kizárólag azokat a műveket veszik igénybe, amelyek valamely nyugateurópai nyelven jelentek meg, vagy pedig idegen nyelvű összefoglalásokkal vannak ellátva. De kívánatossá teszi az idegen nyelvű kivonatot a csereviszony megvalósításán kívül egy még fontosabb, egyetemes tudományos, sőt magyar nemzeti érdekünk is, nevezetesen az, hogy a kizárólag magyar nyelven művelt tudományról a külföld tudomást nem vesz, már pedig mai viszonyaink között legfőbb érdekünk, hogy a külföld megismerje és értékelje tudományos munkásságunkat is. E cél elérésére, a nyugati népek kultúr-munkájába való bekapcsolódásra — ez idegen nyelvű összefoglalások a legalkalmasabb eszközül kínálkoznak.

A létesített németországi csereviszonyok közül mindenekelőtt kiemelem azokat, amelyek révén értékes bibliografiai anyaghoz jutnak könyvtáraink:

1. a berlini Staatsbibliothek rendelkezésünkre bocsátja 2 példányban a Gesamt-Zeitschriften-Verzeichnis és a Berliner Titel-Drucke című kiadványát. Az előbbi mintegy 300 németországi könyvtár folyóiratanyagát tartalmazza és belőle eddig 1914-ben és 1921-ben 1—1 kötet jelent meg, a 3. kötet pedig előkészítés alatt áll. A Berliner Titel-Drucke pedig mindazoknak a műveknek címeit tartalmazza, melyek a 10 porosz egyetemi könyvtár és a berlini Staatsbibliothek állományába folytatólagosan beérkeznek. Ez utóbbinak különös nagy jelentősége a mi könyvtáraink szempontjából az, hogy jelenleg külföldi bibliográfiával nem bírván és külföldi könyveket megtekintésre nem kapván, a Berliner Titel-Drucke-ből állandóan tájékozódást és útbaigazítást nyernek a külföldi tudományos irodalomról. Mindkét kiadvánnyal szemben a budapesti Tudomány-Egyetem évi gyarapodási jegyzékét, esetleges egyéb kiadványait és a Nemzeti Múzeum könyvtárának kiadványait kell a berlini Staatsbibliothek-nak megküldenünk.

2. A német könyvkiadók egyesületének, a Börsenverein-nak könyvtárával, a leipzig-i Deutsche Bücherei-el létesített csere értelmében ez rendelkezésünkre bocsátja 7 példányban a «Wöchentliches», illetve «Monatliches Verzeichnis» című kiadványát s így közgyűjteményeink minden anyagi áldozat nélkül fogják megkapni a német bibliografiát. Ezzel szemben bennünket az a kötelezettség terhel, hogy közöljük a Deutsche Bücherei-el mindazoknak a magyarországi kiadványoknak

cimeit, amelyek németnyelvű szöveget tartalmaznak. A Deutsche Bücherei-nek továbbá azt az ajánlatot tettem, hogy a Központ megküldi mindazokat a magyarországi kiadványokat számukra, melyek német szöveggel bírnak, ha ezzel szemben ők ugyanolyan terjedelemben a német könyvkiadók folyóirat- vagy könyvkiadványait cserébe megküldik.

3. A tudományos intézetekkel létesített csereviszonyok közül kiemelem továbbá a Notgemeinschaft-tal létesített cserét, mely nekünk egyelőre az alábbi folyóiratokat

1. Zentralblatt für Bibliothekswesen.	29. Iherings Jahrbücher.
2. Der neue Orient.	30. Verwaltungsarchiv.
3. Ungarische Jahrbücher.	31. Allgemeines Statistisches Archiv.
4. Zeitschrift für Psychologie I. & II. Abteilung.	32. Vierteljahrsschrift für Sozialwissenschaft.
5. Pädagogische Blätter.	33. Annalen des Deutschen Reiches.
6. Zeitschrift für angewandte Psychologie.	34. Archiv für katholisches Kirchenrecht.
7. Pädagogisches Zentralblatt. [logie.	35. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.
8. Zeitschrift für Geschichte der Erziehung & des Unterrichts.	36. Rheinische Zeitschrift für Zivil- und Prozessrecht.
9. Archiv für Musikwissenschaft.	37. Zeitschrift der Savigny-Stiftung.
10. « « Philosophie.	38. « für Bergrecht.
11. Monatsschrift für Gottesdienst und christliche Kultur.	39. « « das gesamte Handelsrecht.
12. Theologische Quartalsschrift.	40. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.
13. Theologisches Literaturblatt.	41. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft.
14. Theologische Studien & Kritiken.	42. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum.
15. « Literaturzeitung.	43. Hermes.
16. Archiv für Religionswissenschaft.	44. Historische Vierteljahrsschrift.
17. Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.	45. Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.
18. Zeitschrift für Kirchengeschichte.	46. Archiv für Papyrusforschung.
19. « « die neutestamentliche Wissenschaft.	47. Byzantinische Zeitschrift.
20. Jahrbuch für Nationalökonomie & Statistik.	48. Zeitschrift für deutsches Altertum & deutsche Literatur.
21. Weltwirtschaftliches Archiv.	49. Historische Zeitschrift.
22. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft.	50. Klio.
23. Zeitschrift für Völkerrecht.	51. Philologische Wochenschrift.
24. « « Politik.	52. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache.
25. Deutsche Juristenzeitung.	
26. Deutsches Statistisches Zentralblatt.	
27. Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung & Rechtswissenschaft.	
28. Der Gerichtssaal.	

53. Literaturblatt für germanische & romanische Philologie.	75. Flora.
54. Die neueren Sprachen.	76. Zeitschrift für Botanik.
55. Philologus.	77. Botanisches Zentralblatt.
56. Anglia.	78. Botanisches Jahrbuch für Systematik.
57. Deutsche Literaturzeitung.	79. Zoologischer Anzeiger.
58. Indogermanische Forschungen.	80. Physikalische Berichte.
59. Zeitschrift für keltische Philologie.	81. Chemisches Zentralblatt.
60. " der deutschen Morgenländischen Gesellschaft.	82. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie.
61. Zeitschrift für deutsche Mundarten.	83. Mathematische Zeitschrift. Series A.
62. " " romanische Philologie.	84. Beiträge zur Physik der freien Atmosphäre.
63. Archiv für Anthropologie.	85. Annalen der Physik.
64. " " Hydrobiologie.	86. Zeitschrift für Physik.
65. Zeitschrift für Biologie.	87. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde.
66. " " Morphologie.	88. Meteorologische Zeitschrift.
67. " " physikalische & diätetische Therapie.	89. Petermanns Mitteilungen.
68. Biologisches Zentralblatt.	90. Wissenschaftliche Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition.
69. Zeitschrift für Anatomie.	91. Jahrbuch für Radioaktivität.
70. Pflügers Archiv für die gesamte Anatomie.	92. Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung.
71. Virchows Archiv für pathologische Anatomie.	93. Neues Jahrbuch für Mineralogie.
72. Deutsche medizin. Wochenschrift.	94. Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft,
73. Deutsche Zeitschrift für Chirurgie.	
74. Zeitschrift für Geburtshilfe.	

mely folyóiratok tudományos intézeteink eddigi anyagának folytatásául szolgálnak és mintegy 100 könyvet juttat. E tekintélyes és értékes anyag ellenében a Központ 43 magyar folyóiratot és egyes akadémiai kiadványt bocsát a Notgemeinschaft rendelkezésére.

4. A bajorországi tudományos társulatokkal való cserénket a müncheni Staatsbibliothek révén sikerült megoldanom, illetve összpontosítanom — e könyvtár kötelezettséget vállalt, hogy minden számára megküldendő könyv vagy folyóirat ellenében megszerzi számunkra a viszonzás elve alapján bármely bajor tudományos társulat folyóirat- vagy könyvkiadványait; e megállapodás révén egész bajorországi cserénk a müncheni Staatsbibliothek által lesz lebonyolítható.

5. Értékes anyaghoz jutottunk a breslaui Osteuropa Institut-tal létesített csereviszony révén; ez intézetnek 28 műből álló kiadványát a Földrajzi Közlemények, a Századok, a Magyar Jogi Szemle, a Magyar

Gazdák Szemléje és a Földrajzi Közlemények folytatólagos megküldése ellenében fogjuk megkapni.

6. A hamburgi Staats- und Universitätsbibliothek értékes kiadványait az Akadémiai Almanach, az Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből és az Értekezések a Filozófiai és Társadalomtudományok köréből című kiadványok ellenében küldi.

7. A berlini Staatliche Museen főigazgatója, von FALKE, a «Berichte aus den preussischen Kunstsammlungen» című kiadványt a «Magyar Iparművészet» ellenében adja.

8. A Bibliothek des Kunstgewerbe-Museums igazgatója, JESSEN, kötelezettséget vállalt a «Magyar Iparművészet» és az Orsz. Iparművészeti Múzeum, valamint az Orsz. Szépművészeti Múzeum kiadványaiért cseréül hasonló értékű német irodalom megküldésére.

9. A hamburgi Museum für Kunst und Gewerbe «Führer durch die Schausammlungen des Erdgeschosses», «Alt-Babylonien und Alt-Egypten», valamint «Merovingisches Kunstgewerbe» című kiadványait az Iparművészeti Múzeum kiadványai ellenében bocsátotta rendelkezésünkre.

10. A berlini Reichsgesundheitsamt «Arbeiten aus dem Reichsgesundheitsamt», «Veröffentlichungen aus dem Reichsgesundheitsamt» és «Mitteilungen aus dem Reichsgesundheitsamt» című kiadványait kedvezményes áron fogja rendelkezésünkre bocsátani.

Mindezekon kívül a következő tudományos társulatokkal létesítettem végleges megállapodást a cserére vonatkozólag:

11. Deutsche Geologische Gesellschaft,
12. Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft,
13. Gesellschaft für Erdkunde,
14. Deutsche Gesellschaft für die Geschichte der Medizin,
15. Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte,
16. Freunde der deutschen Bücherei,
17. Morgenländische Gesellschaft,
18. Medizinisch-Naturwissenschaftliche Gesellschaft (Jena),
19. Deutsche Mineralogische Gesellschaft.

20. Ugyancsak a csereviszony létesítésére vonatkozólag javaslatot tettem a következő társulatoknak:

21. Deutsche Botanische Gesellschaft,
22. Comenius-Gesellschaft,
23. Verein Herold,
24. Historische Gesellschaft (Berlin),
25. Allgemeiner Deutscher Sprachverein,

26. Geographische Gesellschaft,

27. Archäologisches Institut (Berlin),

azonban tőlük ezideig javaslatom sorsát illetőleg értesítést nem kaptam.

Kedvezményes tagságot biztosítottak a magyarországi tudományos intézetek számára

1. Gesellschaft für deutsche Philologie,

2. A hamburgi Institut für allgemeine Botanik.

Megbízatásom értelmében a leipzigi Aussenhandelnbenstelle-vel megállapodást létesítettem, melynek lényege az, hogy a német kiadványokat Magyarország a jövőben minden valutafelártól mentesen, vagyis eredeti németországi áron kapja. Ezt a nagy előnyt a német könyvkiadók részéről csakis Magyarország élvezi és ez egyrészt nagy kultúrnyereséget jelent számunkra, de egyben gazdasági előny is, főleg a magyar könyvkereskedelem szempontjából. A német könyveknek, főleg a valutafelár következtében beállott nagy megdrágulása mellett, azoknak vásárlóközönsége hazánkban nagyon megcsappant, amit súlyosan érzett a magyar könyvkereskedelem is. Alapos reményünk lehet azonban arra, hogy a valutafelár elengedése következtében beálló olcsóbbodása a német könyveknek vissza fogja szerezni hazánkban régi piacait s ezzel könyvkereskedelmünknek ismét tekintélyes jövedelmet fog juttatni.¹

A Gyűjteményegyetem Tanácsának felszólítására 1922. december 30-án a Központ megszervezésére vonatkozólag tett javaslatomban rámutattam a létesítés egyik legfőbb indokaképpen arra a nagy előnyre, amely a közgyűjteményeink részére szükséges külföldi irodalom központi vásárlása révén biztosítható, nevezetesen, hogy ezzel megszüntethetők az egyes intézetek vásárlásainak kölcsönös nemismeréséből származó visszasságok ú. m. egy és ugyanazon műnek a szükségesnél nagyobb példányszámban való megvétele, mely a mai magas árak mellett nagy összeget jelent. A Központ ügykörét és hivatását ily irányban ismertetvén a német szakkörök előtt — mint már kiemelttem — egyetemes helyeslésre találtam. Az ő szíves útmutatásuk alapján e gondolatnak legcélravezetőbb és gazdaságilag leghelyesebb kiépítéseként az mutatkozott, hogy a Központ németországi könyvvásárlásait németországi könyvkereskedők útján bonyolítsa le. Ez lévén egyrészt a központosításnak logikus kiépítése, másrészt viszont gazdaságilag azért előnyös, mivel az

¹ E megállapodásom az Aussenhandelnbenstelle szeptemberben történt megszüntével jelenleg már nem aktuális.

így előálló nagymennyiségű vásárlások mellett inkább nyílik lehetőség arra, hogy a könyvkereskedők előnyöket nyújtsanak. A németországi könyvkereskedőkkel folytatott tárgyalásaim alapján oly meg egyezésre jutottam, mely lehetővé teszi, hogy a Központ a német könyveket 40⁰/o-kal olcsóbban tudja beszerezni.

Közgyűjteményeink külföldi könyvszükségletének központosított és közvetlen beszerzését más általánosabb szempontok is indokoltá teszik. Állami pénzügyeink mai leromlottsága idején nem tarthat igényt, a hazai könyvkereskedelmi arra a támogatásra, melyet a külföldi anyagnak általa való beszerzése számára biztosított, különösen nem, ha ez közgyűjteményeink rovására történik és még kevésbé, minthogy a mai gazdasági viszonyok mellett a magánvállalkozás amúgy is sokkal gyümölcsözőbb, mint volt régen. Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy épen a közelmúltban a magyar könyvkereskedők és könyvkiadók anyagi érdekeinek védelmére az állam az eladási ár szempontjából is ellenőrzése alá vonta a hazai könyvkivitel és ezzel úgy a könyvkiadóknak, mint a könyvkereskedőknek tekintélyes jövedelemszaporulatot biztosított. És így ha közgyűjteményeink külföldi vásárlásai a magyar könyvkereskedelem kizárása mellett történik, úgy ezen anyagi károsodásért épen a könyvkivitel állami ellenőrzése s ezzel a külföldre valutafélon való eladás biztosítása által a magyar könyvkereskedelem kellő anyagi kárpótlást nyer. Ugyancsak utalnom kell arra, hogy a régi eljárást, vagyis a külföldi könyveknek a hazai könyvkereskedelem útján való beszerzését részben indokolta az, hogy könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat, azt közgyűjteményeinknek megtekintésül rendelkezésre bocsátották s ezzel a külföldi anyagban való tájékozódásukat megkönnyítették. Ezen funkciójuk jelenleg azonban teljesen megszűnt, mivel külföldi anyagot bizományba nem kapnak s így a külföldi anyagnak általuk való beszerzése jelenleg közgyűjteményeink részéről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.

Mindezekután közgyűjteményeink külföldi cseréjére, külföldi könyv- és folyóiratbeszerzésére és a külföldi anyag központi nyilvántartására nézve a következő javaslataimat terjesztettem a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr elé:

1. Javasoltam, hogy a legfőbb tudományos társulatainknál a szükséges lépéseket megtegye aziránt, hogy úgy folyóirat-, mint könyvkiadványaikat német, esetleg francia vagy angol nyelvű összefoglalásokkal ellássák;

2. hogy a külföldi csere lebonyolítására kiadványaikat a cseréhez szükséges példányszámban a Központ rendelkezésére bocsássák.

3. Javasoltam, hogy a külföldről csereképen kapandó anyagban elsősorban a következő intézetek részesíttessenek:

Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó intézetek,
a budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem könyvtára,
a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetem könyvtára,
a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem könyvtára,
a pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem könyvtára,
a m. kir. József műegyetem könyvtára.

4. A cserében kapandó külföldi folyóiratok és könyvek szétosztására nézve javasoltam, hogy a Központ felhatalmaztassék, miszerint a folyóiratokat és folytatásos műveket azoknak az intézeteknek, illetőleg könyvtáraknak juttassa, amelyekben az illető folyóiratok előző évfolyamai, illetőleg a folytatólagos művek előző kötetei már megvannak, a felosztásnak ez a módja felelve meg kizárólag úgy a könyvtárak, mint pedig az olvasóközönség érdekeinek. Azon anyag felosztása pedig, mely önálló könyveket, vagy pedig a fenti intézetekben vagy könyvtárakban még meg nem lévő gyűjteményes munkákat vagy folyóiratokat tartalmaz, bizottságra bizassék, amely bizottság a fenti intézetek egy-egy és a felső Oktatásügyi Egyesület egy képviselőjéből, valamint a Központ igazgatójából álljon.

5. A külföldi könyvek és folyóiratok beszerzésére és központi nyilvántartására nézve pedig az alábbi rendelettervezetet dolgoztam ki.

A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek 1923. évi sz. rendelete a külföldi könyvek és folyóiratok beszerzése és nyilvántartása tárgyában.

I.

Az 1923. évi 394. eln. sz. rendeletem 6. §. a) pontja szerint az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ hatáskörébe tartozik:

«Az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más közgyűjtemények külföldi könyvbeszerzési és csere-ügyeinek központi adminisztrációja.»

II.

Ugyanezen rendeletem 6. §. d) pontja értelmében az O. K. B. K. hatáskörébe tartozik:

«A közkönyvtárak 1920. évi jan. 1-től beszerzett és beszerzendő könyv- és folyóirat-anyagának szakszerű bibliografiai nyilvántartása és központi katalógusoknak előkészítése.»

1.

Ennek értelmében az O. K. B. K. intézi és bonyolítja le az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint a m. kir. vall.- és közokt. minisztérium fennhatósága alatt álló, vagy általa anyagilag támogatott könyvtárak, intézmények és gyűjtemények külföldi könyv- és folyóirat cseréjét, kivéve a fenti intézetek és a külföld között már fennálló csereviszonyt.

2.

Az O. K. B. K. eszközi az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó intéze ek és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt álló következő tudományos közkönyvtárak: Kir. m. Pázmány Péter tud. egyetemi könyvtár, M. kir. Ferenc József tud. egyetemi könyvtár (Szeged), M. kir. Tisza István tud. egyetemi könyvtár (Debrecen), M. kir. Erzsébet tud. egyetemi könyvtár (Pécs), M. kir. József műegyetemi könyvtár, külföldi könyv- és folyóirat vásárlásait, kivéve az antiquár jellegű művek vásárlását, melyeket a fenti intézetek saját hatáskörükben intézhetnek el.

Ugyancsak az O. K. B. K. útján szerezhetik be külföldi szükségleteiket mindazok a könyvtárak, intézetek és gyűjtemények, melyek a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt állanak, vagy általa anyagi támogatásban részesülnek.

3.

A számvevőség 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek és könyvtárak számadásainak szigorlata alkalmával azok közt külföldi könyvekről és folyóiratokról szóló számlákat csak abban az esetben fog kellőleg igazoltnak tekinteni, ha a számlák az O. K. B. K. által láttamozva vannak.

4.

Az O. K. B. K. útján történő vásárlásoknál az intézetek tartoznak számlákat a szállítmány kézhezvétele után azonnal kiegyenlíteni.

5.

A II. értelemben a 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek tartoznak az 1920. jan. 1-től állományokba érkezett külföldi könyv- és folyóiratanyaguk (kivéve az egyetemi és iskolai iratokat, iskolai tankönyveket, orientália-t) bibliografiai adatait az O. K. B. K.-val közölni. Az 1923. jan. 1-től állományukba érkezett külföldi anyag bibliografiai adatai jelen rendeletemtől számított 2 hónapon belül az O. K. B. K.-val közlendők. A jövőben állományukba közvetlenül (antiquár jellegű vásárlás, csere, ajándékozás útján) érkező külföldi anyag bibliografiai adatai a beérkezéstől számított 1 héten belül az O. K. B. K.-nál bejelentendők.

6.

Bejelentendők a következő bibliografiai adatok:

- a) önálló műveknél: cím, megjelenési hely, év, nyomda;
- b) gyűjteményes, folytatásos műveknél: a külön címlappal bíró részek

címe, megjelenési helye, éve, nyomdája és az egész gyűjteményben való helyzete (kötetszám);

c) folyóiratoknál: cím, füzetszám, megjelenési hely, idő, nyomda

7.

Az O. K. B. K. a 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek külföldi könyv- és folyóirat-anyagának gyarapodásáról negyedévenként nyomtatott címjegyzéket ad ki.

Indokolás.

Ad 1. Az O. K. B. K.-nak a külföldi csere intézésére és lebonyolítására vonatkozó hatásköréből a már fennálló csereviszonyok kivételét az teszi kívánatosná, hogy ezek intézésének és lebonyolításának már kialakult módozatai vannak, melyeket csak zavarna, ha ezek a cserék is az O. K. B. K. hatáskörébe vonatnának.

Ad 2. A felsorolt intézeteknek külföldi vásárlásait az O. K. B. K. útján lebonyolítani kívánatos, mivel ezzel egyrészt ki tudjuk zárni azt, hogy közgyűjteményeink ugyanazokat a folyóiratokat és könyveket — egymás vásárlásairól nem tudván — szükségtelenül több példányszámban vegyék, másrészt mivel a nagyobb tömegben való vásárlások révén oly kedvezményeket érhetünk el, — mint ezt a német könyvkereskedőkkel való érintkezésünkben tapasztaltuk —, melyeket az egyes intézetek külön vásárlásaiknál nem remélhetnek elérni. Nem feledkezhetni meg arról sem, hogy mily jelentős tehermentesítést jelent az egyes intézetekre nézve, ha a vásárlás mai nagy körülményességeitől szabadulnak. Az O. K. B. K. a külföldi anyagot az illető országok egy-egy könyvkereskedőjétől közvetlenül fogja beszerezni s ezzel kikapcsolván a közvetítő könyvkereskedelmet — olcsóbban fog vásárolni, mintha a hazai könyvkereskedelem közvetítésével szerezné be a külföldi anyagot. Állami pénzügyeink mai leromlottsága idején a hazai könyvkereskedelem nem tarthat igényt arra a támogatásra, melyet a külföldi anyagnak általa való beszerzése számára biztosított, különösen nem, ha ez közgyűjteményeink rovására történik és még kevésbé indokolt lenne, minthogy a mai gazdasági viszonyok között a magánvállalkozás sokkal gyümölcsözőbb, mint volt régen. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy éppen a közelmúltban a magyar könyvkereskedők és kiadók anyagi érdekeinek védelmére az állam az eladási ár szempontjából is ellenőrzése alá vonta a könyvkivitelt és ezzel biztosította a magyar könyveknek külföldre valutafeláron való eladását, mely a magyar könyvkereskedőknek és kiadóknak tekintélyes jövedelemszaporulatot jelent. Egyben utalnom kell arra, hogy közgyűjteményeinknek külföldi szükségleteik beszerzésénél gyakorlatban volt régi eljárását, vagyis azoknak a hazai könyvkereskedelem útján való beszerzését nagyrészt indokolta az, hogy könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat — azt közgyűjteményeinknek megtekintésül megküldötték és ezzel azoknak a külföldi irodalomban való tájékozódást lehetségessé tették. Ezen funkciójuk jelenleg teljesen megszűnt, minthogy külföldi irodalmat bizományba nem kapnak. A külföldi anyagnak általuk való beszerzése részünkről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.

Az antiquár jellegű könyvek vásárlásának kivételét az O. K. B. K. hatásköréből az indokolja, hogy ezeknél egyrészt kedvezményes árak elérésére nem számíthatnánk, másrészt, hogy ilyenmű vásárlásoknál már eleve meghatározott külföldi cégek hivatottak, továbbá, hogy az egyes intézeteknek ilyen vásárlásaik lebonyolítására máris többnyire előnyös kapcsolataik vannak.

Nem látszik indokoltnak, hogy az O. K. B. K. hatáskörébe az összes könyvtárak és intézetek külföldi vásárlásai imperative befoglaltassanak, mint-hogy részben ezek vásárlásai nem oly számosak, hogy azoknak az O. K. B. K. útján való lebonyolítása tekintélyes anyagi előnyt jelentene, továbbá, mert ezek külföldi anyagának az O. K. B. K.-nál nem fog nyilvántartani és mint-hogy a hazai könyvkereskedelemnek teljes kikapcsolása az állami intézetek külföldi vásárlásaiból — mit pedig ily imperatív intézkedés magában foglalna — nem kívánatos.

Ad 3. A számlának az O. K. B. K. által való láttamozását az teszi szükségessé, mert ezzel biztosíthatjuk a rendelet intézkedéseinek megvalósítását. Igaz ugyan, hogy az intézetek antiquárius jellegű vásárlásai nem tartoznak az O. K. B. K. hatáskörébe, mégis szükséges az összes külföldi számlának a Központ részéről való láttamozását feltételül megállapítani, minthogy a számvévdőség nem lehet hivatott annak elbírálására, vajjon valamely vétel antiquárius jellegű-e vagy sem.

Ad 4. A számlák azonnali kifizetését szükséges kimondani azért, mivel a kereskedők részéről kedvezményes elbírálásra csak ebben az esetben számíthatunk.

Ad 5. Egyelőre csakis a külföldi anyag nyilvántartására kell szorítkozni, minthogy az arról való tájékozódás jelenleg a legsürgősebb és legfontosabb szükség. Ennek megvalósítása után fogja a Központ a fenti intézetek egyetem-es címjegyzékét felállítani.

Ad 6. A legfontosabb bibliográfiai adatokra nézve állapíttatik meg a bejelentési kötelezettség, melyekből az illető mű felismerhető. Nem ajánlatos az egyes munkák könyvtári jelzetét is nyilvántartani, minthogy az egyes könyvtáraknál a jelzetekben történő esetleges változtatások zavarokra vezethetnek.

A bibliográfiai adatok bejelentési módjára nézve az O. K. B. K. az intézetekkel külön fog megállapodni.

Az O. K. B. K. útján akár cserevásárlás vagy ajándékozás által az intézetekhez érkező anyag katalógizálását az O. K. B. K. végzi és a nyomtatott címeit az egyes műveknek az intézetek katalógusai részére a művel együtt megküldi.

Budapest, 1923. május 22.

PASTEINER IVÁN.

SZAKIRODALOM.

Akantisz Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. (A M. N. Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VII.)* Budapest, 1922. Stephaneum ny. 8-r. XVI, 117, (2) l., 10 melléklettel.

A M. N. Múzeum Könyvtárának címjegyzéke c. vállalat kötetei közül úgy tartalmánál, mint fényes kiállításánál fogva kimagaslik s külön méltatást igényel ez a könyv, melyet az V. lapon olvasható ajánlás szerint «felejtethetlen ura emlékének szentelt és bocsátott közre özv. TODORESZKU Gyuláné, szül. HORVÁTH Aranka». Beszámoló ez arról a nagyszabású adományról, mely Múzeumunkat épen a nemzeti katasztrófa legválságosabb óráiban érte, érte pedig egy olyan férfitól részéről, aki egy olyan nemzetiségű családból származik, amely nemzetiség hazánk ellenségei és koncéhes szomszédaink ráfogása szerint a magyar nemzeti állameszmével nem hogy összeforrni, de még csak megbarátkozni sem tudott. Mint a rendkívül melegséggel megírt életrajzi vázlatban olvassuk, nagy bibliofilünk atyja, TODORESZKU Pál, aki csak 13 éves korában szakadt közibénk, már maga is oly lelkes magyarrá vált, hogy az abszolútizmus idejében magyar ruhába öltözött s ettől hosszú ideig ezután sem akart megválni, amikor a nemzetre virradt jobb napokkal a demonstrálásnak ez a külső eszköze a divatja mult relikviák közé került. A fiú, aki 1866. aug. 16-án született Budapesten, az apai házból beléoltott tüzes magyarságot mindvégig csorbitatlan tisztaságban őrizte meg s inkább belepusztult a gyöngye szervezetét s aláásott idegeit felörlő vörös uralom megpróbáltatásaiba, semhogy, akárcsak látszatra is megtagadva nemzetét, az idők jobbrafordultáig megszállott területen fekvő birtokain legyen csöndes szemlélője a pesti eseményeknek. Végig kitarzott közöttünk, reszketve nemcsak — mint mások — életéért és a megélhetés lehetőségéért, hanem szívéhez nőtt kedves könyveiért is, melyeket ideig-óráig megmentett ugyan, de nem úgy, hogy ne gyötörte volna éjjel-nappal az az aggodalom, vajjon egy hirtelen intézkedés — s az ilyesmi a jogtalanság ama szörnyű napjaiban szinte napirenden volt — el nem ragadja-e tőle s a szélrózsa minden irányában szét nem szórja-e azt, amit egy emberöltőn keresztül nagy anyagi áldo-

zatokkal és ki nem fogyó lelkesedéssel egybehordott, hogy majdan teljes egészében mint élete ércnél maradandóbb emlékét hagyja nemzetére. Nemes szándékát az előkelő lelkek szokott igénytelenségével nem kürtölte világgá s így történt, hogy a nemzeti kormány szinte az utolsó pillanatban vett róla tudomást s nevezte őt ki a könyvtár tiszteletbeli igazgatójává, szerény elismerésül azon páratlan nagylelkűségéért, mely őt a Széchényiek és Telekiek soraiba emelte. Így esett meg, hogy a nemes szív már ott pihent a kerepesi temetőben, amikor a kinevezésről szóló dekrétum a hivatalos lapban megjelent.

A katasztrófa, mely a csendes pihenőhöz vezetett, oly orvul támadt reá, hogy ideje sem volt írásba foglalnia a meghittek legszűkebb körében hangoztatott intencióit. Szerencsére erre nem is volt szükség. Élettársában, HORVÁTH Arankában, aki könyvgyűjtő munkájában is lelkes, megértő amanuensise volt, oly fenkölt gondolkodású, áldozatra kész honleányt tisztelhetünk, aki nem törődve azzal, hogy egy reális nagy vagyont ad ki ezzel a kezéből, minden habozás nélkül följánlotta a nemzetnek a páratlan gazdagságú könyvtárát, csupán azt kötve ki magának — hogy tovább is gyarapíthassa a maga költségére. Ő ma is éltető lelke, nemtője a régi magyar szellemi élet e páratlan kincsesházának, melyet AKANTISZ Viktorral ő maga rendezett el megkapó művészi érzékkel a Nemzeti Múzeumnak abban a két földszinti termében, mely e könyvtár ideiglenes helyiségéül szolgál. Ha csak teheti, nap-nap után megjelenik itt, személyesen tárgyal a könyvkereskedőkkel és könyvművészekkel s kifogyhatatlan kedvességgel kalauzolja mindazokat, legyenek azok bár tudós kutatók, kongeniális amatőrök, vagy egyszerű kíváncsiak, akik fölkeresik az immár nemzeti tulajdonná és fogalomná vált TODORESZKU-HORVÁTH-gyűjteményt.

Hogy mi mindent rejtenek magukban a csinos amerikai könyvszekrények üveges rekesztékei, arról hűségesen, habár talán kissé túl röviden számol be AKANTISZ nagy gondnal megszerkesztett katalógusa. Dr. TODORESZKU Gyula elsősorban, habár nem is kizárólag, azon könyvanyag felgyűjtésére szeltelte nem csekély anyagi erőit, melyek SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtár* c. bibliografiai munkájában vannak felsorolva. Páratlan áldozatkészsége s nem kisebb mértékben vasenergiája és széleskörű tudása lehetővé tette, hogy erről a sokak által letarolt mezőről oly nagy és illatos csokrokkal térjen meg, minőkkel újabb bibliofiljeink sorában még a hungarika-gyűjtőkre jóval kedvezőbb korban élt ÁGOSTON József és RÁTH György sem dicsekedhetett. E csok-

rokban, mint a bibliofil szemében különösen értékes virágszálak, nem egy unikum is akad. Közülök tizenegynek erősen kicsinyített hasonmásában is gyönyörködhetünk a kötet mellékletei során. A SZABÓ könyve első kötetébe tartozó művek száma 635, a II. kötetébe tartozóké 535, a III. kötetébe tartozóké pedig 81, jelölül annak, hogy dr. TODORESZKUT a régi magyar nyomtatványok közül is kiváltképpen a magyar nyelvűek érdekelték. Mint a gör. kel. egyház hű fiát a régi cyrill-betűs nyomtatványok is vonzották, nyolcvanhármat sikerült neki belőlük összegyűjteni. A becses sorozat élén az 1494-iki cettinjei *Oktoib* áll. A külföldi ősnymtatványok száma mindössze 44, a kéziratoké pedig 26. Elsőrangú ritkaság ezek sorában nem igen akad. Látszik, hogy gyűjtjük nem sokat törődött velük s valószínűleg inkább csak akkor szerezte meg őket, ha a véletlen sodorta elébe. Minden anyagi erejét, amint említők, a régi magyar könyvek meritették ki, melyek sorában egész sereg irodalomtörténeti vagy könyvipartörténeti szempontból kiváló ritkaság díszlik. Még pedig többnyire a szemet is megvesztegető állapotban. A példányok külső szépsége azonban nincs minden kokettéria nélkül. Papirosuk selymes tömörsége, vakító fehérsége óvatos, nagy költséggel s még több pepecseléssel járó restaurátori munka eredménye. Domborított, cizellált vagy zománcozott ezüst-, préselt s aranyozott bőr- és művészi tollal festett pergamen-kötéseik pedig igen gyakran modern iparművészeknek a régi kor hangulatát tükröző alkotásai. Mindez szerencsésen fokozza a könyvek esztétikai hatását s hű kifejezője egykori tulajdonosuk izzig-vérig bibliofil lelkületének. E restaurátori és díszítő munkában külföldi mesterek mellett hazaiak is derekasán kivették a részüket, utóbbiak sorában elsősorban AKANTISZ Viktor, aki éveken át bizalmas tanácsadója volt dr. TODORESZKU Gyulának. AKANTISZ, a jeles könyvbarátnak szép és megható emléket állított e műben avatott tollával, melynek özv. dr. TODORESZKU Gyuláné HORVÁTH Aranka úrnő, a férj törekvéseinek megértő osztályosa, a mai nehéz időkben oly pazar köntöst juttatott. GULYÁS PÁL.

Bibliographia Hungariae. I. Historica. Verzeichnis der 1861—1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache. Zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin und Leipzig, 1923. Walter de Gruyter & Co. 8° XII, 318S.

Hivatásához méltó feladat megoldásához fogott a berlini egyetem magyar intézete, amidőn KERTEBENY Károly és KONT Ignác munkáinak

fyoltatása- és kiegészítéseképen összeállította az 1861—1921. években önállóan megjelent magyar vonatkozású történeti művek bibliográfiáját. Kellő előmunkálatok híján a feladat tökéletes megoldása alig elérhető, érezte ezt az intézet érdemes vezetője, GRAGGER Róbert is, aki a műhöz írott előszavában kifejti, hogy a bibliográfia jelen alakjában mintegy előtanulmánynak tekintendő egy későbbi, a szükséges pótlásokkal időközben kiegészített bibliográfiához. Megjelenésére azonban így is szükség van, egyrészt mert a külföldi egyetemek magyar kollégiumainál nélkülözhetetlen segédeszköz a hallgatóság számára, másrészt pedig, hasonló természetű újabb munkálatok híján, jelen, nem tökéletesen kiforrott alakjában is hézagpótlónak mondható. Az összeállításnál érvényesülő elveket GRAGGER az előszóban fejti ki. Ezek szerint teljesen figyelmen kívül hagyja a hírlapokban és különböző folyóiratokban megjelent magyar vonatkozású cikkeket s ezzel a szelekcióval tetemesen csökkentette a felveendő anyag mennyiségét. Elvben nem gyűjtötte össze a szláv nyelveken megjelent hungarikákat, egynehány azonban, amely a gyűjtők kezei közé jutott, mégis belekerült a műbe. A «*Monumenta Hungariae Historica*» sorozataiból felvették azokat a köteteket, amelyek nem csupán magyar vonatkozású anyagot tartalmaznak. Azt hisszük, ezen elv felállításával és gyakorlati keresztülvitelével a gyűjtők nem egészen helyesen jártak el, mert ha felveendőnek tartották az Akadémia Monumentáit és a veszprémi püspökség római oklevéltárát, ugyanakkor helyesen nem mellőzhetik pl. az Egyháztörténelmi Emlékek köteteit vagy egynémely város vagy vármegye (Sopron város és megye, Zala stb.) diplomatariátumát sem, mert hiszen ezekben is bőségesen található külföldi vonatkozás.

A beosztás szempontjából az egész két főrészre oszlik. Az első 1914-ig terjed, a második a világháború és a békekötésre vonatkozó műveket öleli fel. Mindegyik külön-külön egy általános és egy külön részre oszlik. Az első főrész általános része a bibliográfiai irodalom felsorolása után a volt monarchia, majd külön Magyarország történetét összefoglalóan tárgyaló művek bibliográfiáját adja. Ezután a magyarországi nemzetiségek és a helytörténeti művek, valamint a hazai és külföldi kapcsolatok bibliográfiája következik. Az általános részt a Habsburg-ház, az osztrák-magyar hadtörténelem, végül a segédtudományok bibliográfiája zárja be. A különös részben a szokásos történeti korfelosztás szerint csoportosítja anyagát. Mindenütt külön vannak felsorolva a források, a forrástanulmányok, végül a feldolgozások. A világháborút összefoglaló főrészben az általános rész a világháború keletkezését, álta-

lános irodalmát és a monarchiának a világháborúhoz való viszonyait tárgyaló művek beosztását tartalmazza. Ezután következik az egyes államokkal (oroszl, olasz, szerb és román) viselt háború, valamint a tengeri hadjárat történeti bibliográfiája, végül az egész művet a páris-környéki békekötések és azok előzményei, valamint Magyarországnak az utódállamokhoz való viszonyát tárgyaló művek bibliográfiája zárja be.

A felosztás helyessége ellen általában bajos különösebb kifogást tenni. Legfeljebb némelyek túlzottnak fogják találni a világháború ilyen mértékű kiemelését és előtérbehelyezését, különösen akkor, amidőn éppen a magyar vonatkozású háborús irodalomnak már egy igen jó bibliográfiája jelent meg a Magyar Mars 1921. évfolyamában dr. PANITV Vukoszava összeállításában. Ebben a szövetséges államok területén megjelent háborús vonatkozású történeti művek nagy körültekintéssel vannak egybegyűjtve, a jelen mű összeállítóinak tehát elsősorban az ellenséges államok hasonló természetű kiadványai bibliográfiájának összeállítására kellett volna törekednie. Sajnos, hogy ezt csak igen kis mértékben tették, ez a rész a bibliográfia tervezett végleges kiadásánál feltétlenül átdolgozásra szorul.

Az első főrészl anyagát az aprólékos beosztás itt-ott annyira feldarabolja, hogy már az áttekinthetőség rovására megy. Az elmélethez való ragaszkodást több helyütt a helyes gyakorlati kivitel elé helyezték a gyűjtők. Egyenetlenségekkel is találkozunk itt-ott, pl. amidőn az általános magyar történelem forrásai közt a helyi vonatkozású művek közül egyedül MAGDICS István ráckevei oklevéltárát közli. Általában itt-ott érezhető, hogy az egész művet nem nézte át magyar *historikus*, akinek figyelmes keze elsimíthatta volna az itt-ott található egyenetlenségeket és irányítást adhatott volna némely hézag kipótlására.

Mindezek a megjegyzések azonban korántsem akarják lerontani az összeállítás kétségtelen értékét. GRAGGER professzor nagy hálára kötelezte ezzel a művel úgy a hazai és külföldi tudományosságot, mint különösen a külföldi egyetemek magyar tanárait, akik számára ez nélkülözhetetlen segédeszköz lesz a szemináriumi gyakorlatoknál. A berlini magyar intézet derekas munkát végzett s ezek után már csak kettős óhajunk lehet. Az egyik, hogy a bibliográfiai munkálatokat a többi szakra is kiterjessze, másrészt pedig, hogy a most közzétett történeti bibliográfiának az előszóban ígért bővített kiadása is mielőbb napvilágot lásson.

T. L.

Erdősi Károly: *A hetvenötéves Szent-István-Társulat*. Budapest, 1923. Szent-István-Társulat. 8-r. 174 l. I—V. táblázat.

A Szent-István-Társulat hetvenötésztendő jubileuma alkalmából békeidőkre emlékeztető szép kiállítású könyvvvel lepte meg a magyar könyvpiacot. Erdősi Károly, a Társulat vezérigazgatója nagy műgonddal írta meg a könyvet, melynek első részében érdekesítő módon ismerteti a Társulat keletkezését és fejlődését, míg második részében a Társulat irodalmi munkásságát ismerteti nagy pontossággal. Az első ötven esztendő történetét NOTTER Antal műve nyomán ismerteti, mire a bevezetésben maga föl hívja a figyelmet. A Társulat kezdeményezője FOGARASY Mihály nagyváradi kanonok volt, kinek vallásos lelkében 1842 karácsony éjszakáján az éjféli mise alatt fogant meg a gondolat, hogy «jó és olcsó könyvkiadó társulat» volna szükséges a katolikus hivek szellemi életének irányítására. Hosszas tanácskozások eredménye gyanánt 1848-ban meg is alakult a Társulat, melynek alapszabályait már a felelős független magyar miniszterium hagyta helyben. Noha FOGARASY a Társulatot eredetileg kizárólag egyházinak tervezte, a megalakuláskor már világiak is résztvettek benne, elnöke gr. KÁROLYI István, alelnök-igazgatója pedig maga FOGARASY lett. A szabadságharc és a nyomában bekövetkezett katasztrófa ugyan súlyos megrázkódtatást hozott a Társulatra, de FOGARASY energiája győzött minden anyagi nehézségen s a Társulat ülései a magyar szellemi élet középpontjává váltak az elnyomatás nehéz éveiben. A Társulat csak az adakozók filléreiből tartotta fenn magát s ennek dacára 1851—53-ban új kiadványainak száma elérte a negyvenhetet. Imakönyvek, hitbuzgalmi, tudományos és népies művek, melyek — híven FOGARASY programjához — a nép lelki üdülését, az ifjúság nevelését s a nagy közönségnek a kath. eszmék számára való meggyerését vannak hivatva előmozdítani. FOGARASY távozása után utóda, DANIELIK János egri kanonok nagy vállalkozásokba viszi a Társulatot. Kiadják CANTU Caesar *Világtörténetét*, megkezdik a *Szentek életét* és a *Katolikus Encyklopaédiát*, bérbe veszik az egri lyceumi könyvnyomdát és ami mindennél fontosabb, megszerzik a hazai népiskolai hittankönyvek kiadási jogát. E vállalkozások megbontották a Társulat pénzügyi egyensúlyát, azonban DANIELIK utódainak okszerű gazdálkodással sikerült azt helyreállítani. IPOLYI Arnold és TÁRKÁNYI Béla alelnöksége alatt szerzik meg a Társulat Lövész-utcai házát, fejlesztik a tankönyvkiadást, szervezik a *Házi könyvtár* sorozatát, KÁROLYI Sándor gróf alelnök-

sége pedig a *Katolikus Szemle* megteremtésével hagy maradandó emléket.

A Társulat működésének második félszázada gróf ZICHY Nándor és munkatársainak vezetése alatt kezdődik. A Társulat fejlődésének egyes állomásai ez időben a mai palota fölépítése (1897—98), a nagy, modern nyomda föllállítása (1899), a Kecskeméti-utcai könyvkereskedés megnyitása (1904), majd a Rózsa Kálmán és neje ny.-vállalat megvásárlása (1912). Noha a Társulat egyrészt a szépirodalom felkarolásával (*Családi Regénytár*), másrészt a középiskolai tankönyvek kiadásával új, sikeres vállalkozásokba bocsátkozott, mégis 1903—04-ben válságos gazdasági helyzetbe jutott, amelyből a kivezető utat ZICHY Nándor gróf jelölte meg, azt ajánlva, hogy a Társulat nyomdai és kiadói üzemeit fektessék részvénytársasági alapra. E javaslat, melyet eleinte sokan idegenkedve fogadtak, fényesen bevált s a Társulat a háború előestéjén a legjobb úton volt, hogy a legvirágzóbb vállalatok sorába lépjen.

A történeti rész utolsó három fejezete a közelmúlt eseményeivel foglalkozik s a Társulat mai szervezetét ismerteti. Különös érdeklődésre tarthat itt számot a Társulat története a Tanácsköztársaság idején, mikor a szovjet felelőtlenek a Társulat egész könyvállományát meg akarták semmisíteni, ami — sajnos — nagyrésztben sikerült is nekik.

A könyv második része a Társulat kiadványainak gondos munkával összeállított jegyzékét tartalmazza, csoportosítva hitbuzgalmi kiadványok és imakönyvek, tudományos és ismeretterjesztő művek, népies irodalom, ifjúsági és szépirodalom és tankönyvek, szakmák szerint. (Ugyanerről adnak statisztikai összeállítást és szemléltető grafikont a könyvhöz mellékelte táblázatok is.) Eszerint az összes kiadott művek száma 5198, ebből újkiadás 2370, ismételt kiadás 2828, eredeti 4340, fordítás 858 darab. S ha e kiadványok jegyzékét végigtanulmányoztuk, akkor áll csak előttünk tisztán az a hatalmas nevelő- és kultúr munka, melyet ez a katolikus társulat háromnegyed évszázad alatt végzett s amelynek legmagasabb elismerése gyanánt XI. Pius pápa megadta azt a kitüntetést, hogy a Társulat a jövőben az *apostoli szentszék könyvkiadója* címet viselje.

GREXA GYULA.

Teleki Paul: *The Evolution of Hungary and its place in European History*. New-York, 1923, The Macmillan Company XXVI, 312 l. 1 térk. mellékl. c. mű függeléke: *Bibliography*. (245—312 l.)

A Magyarországra vonatkozó külföldi irodalom összegyűjtése régóta aktuális, de különösen sürgőssé vált a világháború gyászos befejezése óta, mikor hirtelenül nyilvánvaló lett a külföld megdöbbentő tájékoztatatlansága Magyarország felől, főként ott, ahol Magyarország sorsáról döntöttek. A magyar vonatkozású régibb német és francia bibliografiák (KERTBENY, KONT, LEVAL) nem csoportosították anyagukat szakok szerint, nem voltak áttekinthetők s keveset segítettek a tájékoztatás céljainak megfelelő művek összeválogatásában. Szakcímjegyzékre volt szükség s ilyen csak szépirodalmunk lefordított műveiről volt (GULVÁS Pál), az ismertető művekről azonban nem volt — pedig ebben az esetben ez lett volna a fontosabb. A Fővárosi Könyvtár szakkatalógusai ugyan sok idevágó munkát csoportosítottak, de csupán a Fővárosi Könyvtár gyarapodásaira szorítkoztak s nem lehettek teljesekek.

A Területvédő Liga már 1918-ban fogott hozzá a Magyarországról szóló könyvek összegyűjtéséhez, de mikor becsapott a tanácskörtársaság bombája, félbenmaradt ez a terv is. Azután, a béketárgyalások előtt, már nem volt idő ehhez a munkához. A békekonferencia diktátorai Magyarország felől a legsötétebb tudatlanságban tanácskoztak s ez meg is látszik a ránk diktált békeszerződésen. A békeszerződés mindennél világosabban beszélt a külföld, elsősorban a Népszövetség felvilágosításának szükségéről s e felvilágosítás egyik égetően sürgős előmunkálata a bibliografia megcsinálása.

Ennek a belátásnak eredményei most kezdenek mutatkozni. A *Külügyi Társaság* 1923 tavaszán adott ki egyfüzetnyi bibliografiát, tudunk róla, hogy a berlini egyetem magyar intézetében is készül — egy teljességre törekvő! — magyar vonatkozású bibliografia GRAGGER Róbert szerkesztésében s ugyancsak a tavasszal jelent meg Amerikában gróf TELEKI Pál bibliografiája is.

TELEKI Pál könyve az amerikaiak felvilágosítására jelent meg s a könyvéhez csatolt bibliografia is elsősorban Amerika érdeklődésének szolgál. Csak válogatott munkák jegyzéke, elsősorban angol könyvcímeket tartalmaz, aztán természetesen sok németet és latint (Monumentákat, Codex diplomaticusokat, krónikákat stb.), kevesebb franciát

hat olaszt, hat román, egy hollandit, egy horvátot s végül röviden megemlíti a magyar bibliográfiákat is. Csak a fontos és lényeges munkákat válogatta, pártatlanul (nehogy a magyar elfogultság vádja érje), magyarbarát könyveket épűgy, mint SCOTUS VIATOR, HODŽA, STŰR, gróf THUN Leó és JORGA írásait. Zárójelek közt néha ajánl is művet, például MAZÈRE: Karta Etnografica Transilvaniei (Jassy, 1909)-jét a mai román statisztikákkal való összehasonlítás kedvéért. Néha meg a művek tartalmát jelzi egy-két szóval zárójelek közt.

Az anyagot szakok szerint osztotta fel igen ügyes csoportosításban s itt is az amerikai szempont vezette. Ezért közli például külön szakként az Amerikai Egyesült Államok s Canada magyarjairól szóló irodalmat. A különféle szakcsoportok közül legrészletesebb a korszakok szerint rendezett történeti bibliográfia s a faji kérdések irodalma, mely ismét nemzetiségek szerint tagozódik alszakokra. A történelmi csoportban leggazdagabb a magyar őstörténet, a Rákóczi-kor, a szabadságharc, a Széchenyi- és Kossuth-irodalom anyaga. Az útleírásoknak csak legjobbjait említi. Nyelvtudományi könyvek csupán az Ethnographia csoportjában találtak helyet, a szépirodalmat és az irodalom- és művészettörténetet csak néhány «standardmű» képviseli a «kulturális haladást» tükröző művek jegyzékében, a nyelvtanító könyveket pedig, meg a szótárakat egészen mellőzte.

Céltudatos, mértékettartó összeállítás ez így, hasznos útmutató azoknak az amerikaiaknak, kik Magyarországról s a magyarságról tájékozódni akarnak. És ügyes minta azoknak, kik becsületes propagandisztikus célból valamely nép számára külön magyar vonatkozású bibliográfiát akarnak csinálni.

TELEKINEK a bibliográfia összeállításában FELEKY Károly segített, kinek kitűnő működése Amerikában a magyar kultúráért a «Magyar Könyvszemle» előtt ismeretes. Kisebb mértékben segítségére volt továbbá Miss Florence S. HELLMANT, a Library of Congress tisztviselője. F. J.

Végh Gyula: *Budai könyvtárak jelvényei 1488—1525. Magyarázószöveggel ellátta.* — Budapest, 1923. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása. 4° 32 lap.

Könyvészeti irodalmunk egyik eddig meglehetősen elhanyagolt mezején végzett Végh Gyula érdemes munkát, amidőn összegyűjtötte és a Magyar Bibliophil Társaság segítségével, mint a «Régi magyar könyvkiadó és nyomdász jelvények» című sorozatos

mű első füzetét, kiadta a mohácsi vész előtti budai könyvtárak jelvényeit.

A legrégebb budai nyomtatvány, a Hess András nyomdájában készült krónika még szűkölködik ebben a könyvnyomtatás első idejében oly általános kedveltségnek örvendő tipografiai megkülönböztető jelvény használatában. A következő évtizedtől kezdve azonban a budai könyvtárak külföldön készült kiadványain már sűrűn találkozunk ilyen jelvényekkel. Tizenhat budai könyvtárnak huszonhat jelvényét közli VÉGH Gyula jól sikerült másolatban, azonfelül még néhánynak a leírását adja, amelyeknek eredetije jelenleg lappang, vagy pedig a mai viszonyok között közlésre nem volt megszerezhető. VÉGH maga említi, hogy a szűkre szabott terjedelem megakadályozta a közölt anyag szakszerű bibliografiai feldolgozásában. Ez annál sajnálatosabb, mert így csak rövid néhány szóval mutathat rá pl. ezeknek a könyvjelvényeknek jellemző vonásaira. Így csak általánosságban érinti azt a kérdést, hogy a jelvények készítői «túlnyomó részben olasz rajzoló és fametszők» voltak. A jelvényeken látható ábrázolások azonban igen sokszor annyira magukon viselik e kor heraldikai stílusának jellemző sajátosságait, egyik-másik figura szinte teljesen a heraldikai stilizáció szabályai szerint készült, hogy mesterét nyilván vagy a Jagellók udvarának, vagy valamelyik észak-olasz fejedelmi udvar címerfestői között kell keresni. Az idevonatkozó részletesebb kutatások, azt hisszük, kellő eredménnyel járnának és beigazolnák a VÉGH Gyula által is röviden említett feltűnő rokonságot.

VÉGH Gyula munkája mindenképen értékes gyarapodását jelenti szakirodalmunknak.

T. L.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezések a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában.
A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. évi szeptember hó 7-én kelt legfelsőbb elhatározásával a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. GULYÁS Pál egyetemi magántanárt, a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége előadóját az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VI. fizetési osztályba főkönyvtárossá nevezte ki. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő Nagyméltósága EPERJESSY János okl. polgáriskolai tanárt az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem műszaki és tudományos segédszemélyzet létszámába I. oszt. könyvtári segédtté a X. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni.

Bajza József ez év júniusában távozott könyvtárunktól. Egyetemi nyilvános rendes tanárrá történt kinevezése a budapesti Pázmány Péter Tudomány-Egyetem horvát nyelvi és irodalmi tanszékére egyik legkedvesebb társunkat, könyvtárunk egyik legrégebb és legkiválóbb tisztviselőjét szolgáltatta el közlünk. Könyvtárosi működését 1906-ban kezdette. Előbb a nyomtatványi osztályban, majd a kéziratárban, végül pedig a hirlaptárban teljesített szolgálatot. Ez utóbbi osztálynak 1920 őszétől vezetője lett. Ebben a minőségében indította meg a hirlaptár bekötetlen anyagának feldolgozását és az 1848/49-es hirlapanyagunk végleges rendezését. E munkák közül az előbbi a hirlaptár használhatósága szempontjából különösen nagy jelentőségű.

Ügyszeretete, széleskörű szakismeretei, közismert tapintata egyaránt kivívták feljebbvalói és tisztviselőtársai becsülését, elismerését és szeretetét. Igazgatói — ép e tulajdonságainál fogva — értékes támaszt találtak benne s különösen az utóbbi években nem volt jelentékenyebb ügy, melyben megkérdezése nélkül döntöttek volna. Bár a könyvtár igazgatásában való részvétel s könyvtári teendői nagyon is igénybevették, Bajza mindig talált időt, hogy tisztviselőtársainak tanáccsal és tettel hivatali, sőt gyakran magánügyeiben is segítségére legyen.

Valamennyiünk osztatlan öröme kísérte a tudományos ambícióinak jobban megfelelő egyetemi kathedrára, mégis nagyon nehezen búcsúztunk tőle. Tudjuk, érezzük, hogy távozása érzékeny vesztesége mind könyvtárunknak, mind nekünk, barátainak és társainak.

G. A.

Holub József. A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. szept. 22-én kelt magas elhatározásával dr. HOLUB József m. nemz. múzeumi főkönyvtárnokot a M. kir. Erzsébet Tudományegyetem bölcsészettudományi karán megüresedett magyar történeti tanszékre nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki. Ez a kinevezés — a benne megnyilvánuló elismerés ellenére is — az elválás szomorúságát kelti az Orsz. Széchényi Könyvtár tisztviselői karában, amelynek HOLUB József

tizenöt éven át ernyedetlen buzgalmú, hivatását szerető és szeretetreméltó egyéniségű tagja volt. Könyvtári szolgálatát 1909. január 1-én kezdte meg s előbb levéltári osztályunkban végzett értékes munkát, amely mellett a világ-háború kitörésekor könyvtárunk háborús gyűjteményének megszervezésével is ő bízott meg. Szolgálatá utolsó éveit pedig kézirati osztályunkban töltötte, amelynek munkáját nagy rátermettséggel vezette és irányította. Távozó kiváló kartársunkat igaz szerencsekívánatunk kíséri tudományos pályája fordulóján. R. T.

Adalék a Korvina történetéhez. CSONTOSI János a *Könyvszemle* 1891. évfolyamában közli az 1844-iki országgyűlés irataiból a Korvin-kódexek visszaszerzésére megindított tárgyalásokra vonatkozó adatokat (232—263. l.). Az általa közlotekből kimaradt a főrendek július 14-iki ülésének leírása, amely a kérdéssel tulajdonképen érdemlegesen foglalkozott.

A gyűlésen jelenlevő NÉMETH Péter országgyűlési írnok jelentése szerint Borsod vármegye indítványa a gróf RÁDAY-család könyvtárának és KOVACHICH Márton gyűjteményének megvételére, továbbá I. MÁTYÁS király könyvtára maradványainak a császári és más könyvtárakból való visszaszerzésére vonatkozott.

Gróf Andrássy Károly erre szóba hozta a DREVENYÁK-féle ásványgyűjtemény megszerzését a Múzeum részére, amire nézve a nádort a megkezdett tárgyalások befejezésére kérték fel.

Lonovics József csanádi püspök megjegyezte, hogy többszörösen megállapították már, hogy a Korvinák maradványai nincsenek Konstantinápolyban, de több van Bolognában, amire nézve a pápát kellene illő alakban megkeresni.

A nádor a főrendeknek bejelentette, hogy ő a braunschweigi könyvtárban levő kötetek miatt már levelezett az ottani követtel, s úgy látja, csere útján ezeket meg lehet szerezni a Múzeum számára. A nádor július 25-iki jelentésében — amelyet CSONTOSI közöl — viszont nem a braunschweigi, hanem a wolfenbütteli Korvinákról van szó. Az augusztus 2-iki főrendi átirat a rendekhez nyilván LONOVICS említett felszólalása alapján vette fel a konstantinápolyi könyvtár helyébe a bolognait.¹

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

Szilády Áron hagyatéka Kecskemétre került. Kecskemét város könyvtára szeptember hó első napjaiban értékes tudományos anyaggal szaporodott. Ekkor szállították át hatalmas teherautón Kiskunhalasról Kecskemétre SZILÁDY Áron gyűjteményét. F. évi július havi közgyűlésén határozta el a város közönsége, hogy SZILÁDY Áron hagyatékát húsz hold első minőségű pusztaszeri földért és 600 ezer korona készpénzért megvásárolja az örökösöktől. Kecskemét városának könyvtárgyárapítási programja határozott és céltudatos. Huszonöt évvel ezelőtt a város könyvkészlete alig volt könyvtárnak nevezhető. De nemsokára PESTY Frigyes könyveinek megvásárlása által nagyot emelkedett belső értékben; ma a könyvtár állománya a SZILÁDY-gyűjtemény beolvasztása után bizton eléri a húszezret. Sok gondot fog még a városnak okozni

¹ NÉMETH Péter jelentései az országgyűlésről (56 drb) a gr. ZICHY-család szélyi levéltárában, ZICHY Ferraris-rész 7402. sz.

a könyvtár méltó elhelyezése (a jelenlegi helyiségben nem fér el az egész állomány, olvasóhelyiség sincsen), de hisszük, hogy a városi tanács úgy mint eddig, továbbra is ismerni fogja kultúrfeladatának fontosságát.

A napi sajtóban egy év óta több ízben szóba került SZILÁDY Áron gyűjteménye, anélkül, hogy tartalmáról közelebbi tájékozás lett volna szerethető. Felhasználjuk ez alkalmat az anyag vázlatos ismertetésére.

A gyűjtemény nagyobb részét természetesen a nyomtatványi rész teszi: Hatodfélezernél több szerzőtől mintegy tízezer kötetnyi könyv. Ez az anyag felöleli a magyar történelem, irodalomtörténet, a magyar nyelvészet s a hittudomány különféle ágait. Vannak benne arab, perzsa és török nyelvű nyomtatványok is. Gazdag sorozatos munkákban. Megtalálhatók a Századok, Történelmi Tár, Magy. Tört. Tár. 1—12., Egyet. Phil. Közlöny, Magyar Gazdaságtört. Szemle, Erdélyi Múzeum, Nyelvtud. Közlemények, Budapesti Szemle (nem teljes), Magyar Nyelvőr, Abafi: Hazánk 1—11., Prot. Egyh. és Iskolai Lapok, Kisfaludy-Társ. Évlapjai, Arany: Koszorú és Szépirod. Figyelő, Irodalomtört. Közlemények, Magyar Könyvszemle, Abafi: Figyelő, Zeitschrift für ägyptische Sprache 1—39. k., Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft 12—56., Litterar. Zentralblatt 1870—84, Luther's sämtliche Werke 1—12. k., Coccejus munkái, Nagy Iván: Magyarország családai, Turul, Ujabb Nemzeti Könyvtár, Drewes: Historiae rhythimicae stb. Van ezeken kívül egy sereg okmánytár, néhány hasznos szótár, így Bianchi-Kieffer török-francia, Zenker török-arab-perzsa, Budagov tatár-orosz, Zolotnickij csuvas-orosz, Parthey kopt-latin, Redhouse angol-török, Castren szamojed, Gesenius héber-khálád szótára.

1711 előtt nyomtatott régi magyar könyvből mintegy 120—130 darab van a gyűjteményben, köztük egy-két unicum, de a legtöbbje a régi könyveknek a Nemzeti Múzeum és az Akadémia könyvtárából kiselejtezett és eladott másodpéldányokból került ki.

Ösnyomtatvány egy darab van. Címe: Aurelii Augustini Hipponensis episcopi opuscula et vita à Possidonio conscripta. Inpensis et opera Bertochi de Bolonia. Venetiae MCCCCXCI die XXVI. Marty.

A török nyomtatványok közül NĀIMA, RĀSID, VĀSZYF, SZOLARZĀDE, IZZI, KARACSELIBIZĀDE ABD-UL-AZIZ történeti munkái, HAIRET efendi és FERIDUN bey Mūnsaat-ja érdemelnek említést.

Keleti kézirat 23 drb. van:

Kitāb sakāik-i-nū'mānīje. TASKÖPRÜZĀDE munkája. Bizonyos Medsdi fordította arabról. V. ö. FLÜGEL. II. 384/85.

Khoszrev és Sirin története.

Díszes kiállítású korán. Leírva 1250-ben (a Hidsre szerint).

Khodsa tārikhi. KÜCSÜK HODSA tārikhi. Leírva 1235 (Hidsre).

Lugat-i-Halimi. Perzsa-török szótár. Valószínűleg XVI. sz. kézirat. Halimi

I. Szelim szultán tanítója volt.

Lugat-i-Khalidi, perzsa-török szótár XVI. sz. 44 levél.

Latifi: Kitāb-i-tezkeret el su'ara. Tālik. 19 soros. 8°. 140 levél.

Kanun nāme-i-dsedid. Rendszabályok gyűjteménye. XIX. sz. 103 levél, rik'a írással. Tükre 17 sor. 8°.

Fuzûli: Leila és Medsnun története. Kék papíron, tálík írással, két columnában 14—15 soros. 1234-ben íratott le.

Tevârih-i-âl-i-oszmân. Kúcsük Nisandsi írta. Szulejman korával kezdődik. Azonkívül adja rövid összefoglalásban a világ történetét. 22 soros. 119. levél. XVI—XVII. századi.

Târih-i-Tabari: Török fordítása Tabari: «Királyok és Isten küldöttjei történetének rajza» c. arab munkának. V. ö. FLÜGEL II. 103. 24 soros. Rik'a. 475 levél. XVII. sz.

Kitâb-i-Sâhidi. Ujabbkori kézirat. 40 lap, szótanulásra szánt munka. Használatból kiment régi török szók találhatók benne.

Szalihzâde Ali cselebi. Humâjun nâme. Fordítás perzsából 327 levél, 2°, 23 soros, rik'a. (XVI. sz.?)

Târih-i-Szâmi. Díszes kézirat. XIX. sz. 31 soros, 2° 196 lap, tálík jellegű,

Târih-i-Sâkir. Díszes, aranyos szegélyű kézirat. XIX. sz. 200 levél. 31 sor. 2°.

Lehdset-ül-lugat. Török-arab-perzsa szótár. Sok benne az elavult török szó. Tálík jellegű kézirat. A török szók piros tintával vannak írva. 31 soros. 2° 596 levél. Sok helyen eltörlődött, homályos írás.

Török meséskönyv. Az eleje és vége hiányzik. 17 soros. 316 lap.

Arab nyelvű kézirat 1261-ből. 15 soros, 8° 354 levél.

Kitâb-i-sziat el askin. Perzsa elbeszélések. Tálík, két columnában. 12 sor, 118 levél.

A Sâhnâme-ből. Simsir khâni. 246 levél. 17 soros. Tálík.

Arab-török magyarázatos szótár. 9 soros, tálík, 159 levél.

Divan-i-Haszan pehlevi, perzsa nyelvű kézirat. 159 levél. Tálík.

Ismeretlen diván. Versgyűjtemény. XVIII—XIX. sz. kézirat.

Található továbbá a gyűjteményben 153 drb *török nyelvű oklevél*.

Néhány csomagot foglalnak el SZILÁDY *kéziratai* is. Nagyobb részben kiadott anyag, de találkozik köztük kiadatlan is. A kéziratok tartalma a következő:

Rövid tatár nyelvtan TROJANSZKI Sándor után, aki a nyelvtant 1824-ben írta. 12 levél folio füzet.

Latin oklevélfordítások és másolatok. 1 csomó.

Török oklevélfordítások és defter-töredékek. 1 nagyobb csomó.

10 doboz *jegyzet* a defterekben előforduló helynevekről.

FIRDÚSZI fordítások. Az egyes fejezetek címei:

Zâl találkozása Rudábéval.

Szijavus és Rudábé.

Gundrew Zohhák meghitt embere Feridun elől elszalad s hírt ad Zohhábnak.

Zâlt a mobedek próbára teszik.

Szohráb.

Iszfendiár két kalandja.

Egy teljesen befejezett dráma Szent István korából. Öt felvonásban. Sze-

mélyek: István, Koppány, Bulcsu, Csák, Csörsz, Vencel, Domonkos érsek, Fábián, Zirnid, Hírnök, Adelhajd, Kuma, udvarhölgy.

Eposz-terv Imre hercegről. Hat énekre tervezve. Többször próbálkozott vele, de csak a váz készült el és az első ének két kidolgozásban, de mindkettő befejezetlen maradt.

A magyarországi hódoltság török dignitariusainak *pecsétgyűjtemény-másolata*.

Egy notesz-füzet, melyben egyes közéleti és irodalmi nagyságokra éleshangú epigrammák vannak SZILÁDYTÓL a legutóbbi évekből.

THURY József levelezése és néhány darab kézírata, melyeket özvegye adott át férje halála után SZILÁDY Áronnak. A csomag tartalma:

THURY J. levelezése.

RESIDEDDIN Dsāmi el tevārih c. munkájának fordítása.

THURY ifjúkori versei.

A török drámairolalomról szóló értekezése.

THURY jegyzetei BUDENZ Magyar-ugor szótárához.

Seb és Csók. Regény négy kötetben. THURY ifjúkori kísérlete 1878-ból Kúnszentmiklóson.

Van a gyűjteményben egy PETŐFI-kézirat is: egy petíció, melyet 1848-ban akkor írt a költő, mikor a szabadszállási nép mint képviselőjelöltet a városból küldte. E petíciót PETŐFI Kúnszentmiklóson írta meg. PETŐFI barátjának, BANKÓS Károlynak ajándékából került SZILÁDY birtokába.

SZILÁDY Áron *levelezése* jelentékeny. Leveleit ifjúkora óta gyűjtötte. A róluk készült jegyzék 1135 levélíróról számol be. A levelek száma fölülmúlja a tízezret. Mutatóba megemlíünk a levélírók közül néhányat: Arany János, Baksay Sándor, Budenz József, Dalmady Győző, Dankó József, Fiók Károly, Fraknoi Vilmos, Géresi Kálmán, Goldziher Ignác, Gönczy Pál, Greguss Ágost, Gyárfás István, Gyulai Pál, Győry Vilmos, Herman Ottó, Jókai Mór, Ipolyi Arnold, Irányi Dániel, Kálmán Farkas, Kálmány Lajos, Kandra Kabos, Karacs Teréz, Kazinczy Gábor, Kropf Lajos, Lónyay Menyhért, Lugossy József, Mátyás Flórián, Nagy Iván, Nagy Miklós, Öreg János, Pesty Frigyes, Pulszky Ferenc, Ráday Gedeon, Radvánszky Béla, Ráth György, Révész Imre, Rómer Flóris, Salamon Ferenc, Sayous Edvárd, báró Slechta-Wssehrd, Schwartz Gyula, Szász Károly, P. Szathmáry Károly, Széchenyi István, Szilágyi Dezső, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Tisza István gr., Tisza Kálmán, Toldy Ferenc, Thorma Zsófia, Tóth Béla, Török Aurél, Török Pál, K. Tóth Kálmán, Trefort Ágoston, Vadnay Károly, Vámbéry Ármin, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály.

A levelezés között találhatók még:

1. DÖBRENTÉY Gábornak GYULAY Lajos grófhhoz (225) és GYULAY Lajos grófnak DÖBRENTÉYHEZ (107);
2. PÁKH Albertnek TOMPA Mihályhoz (11);
3. SZEMERE Miklósnak TOMPA Mihályhoz (34);
4. CSÁSZÁRNAK TOMPÁHOZ (2);
5. VAHOT Imrének TOMPÁHOZ írt (1) levelei.

ZSINKA FERENC.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdákban 1923. május 1-től november 15-ig.

Budapesten.

- **«Akarat.»** Magyar Munkások Beszerző-, Takaré- és Lakásépítő Szövetkezete. V., Arany János-utca 1.
Béni Zsigmond és Weisz Simon. VIII., József-körút 22.
Berger Vilmos. VII., Dembinszky-utca 5.
****Braun Antal Ignác.** VII., Peterdy-u. 33.
«Centrum» kiadóvállalat Rt. IX., Köztelek-utca 1.
«Codex» kö- és kny. intézet. VII., Jósika-utca 12.
Dr. Czapiak Gyula. VIII., Horánszky-u. 18.
Fehér Ferenc. VII., Jósika-utca 7.
****Fischer Rezső és Weisz Henrik.** IV., Váci-utca 69.
Goldstein Arminné. VI., Mozsár-utca 6.
Goldstein József és Grün Ignác. IV., Magyar-utca 52.
Gubrich József. VIII., Baross-utca 77.
Krausz Károly. VI., Király-utca 10.
****Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt.**
Mellinger Sándor. VIII., Salétrom-utca 10.
Neumann Lipót. VII., István-út 26.
****Neumann Lipót és Sándor.** VII., István-út 26.
****Pollak Elkán és Tsa.**
Rajna Tibor. V., Ügynök-utca 24.
****Schmiedl és Manheim.** VII., Jósika-utca 12.
Schneider Jenő és Spitzer János. VII., Damjanich-utca 23.
****Schneider Jenő.** VII., Damjanich-utca 23.
Schubert Salamon. VIII., Práter-utca 58.
Schwarcz Ignác. VIII., Homok-utca 8—10.
****Sichermann Mayer Léb és Kohn Dávid.** VII., Wesselényi-utca 36.
Sichermann Mayer Léb. VII., Wesselényi-utca 36.
****Spitzer János.** VII., Thököly-út 13.
Szántó Rezső. VIII., Homok-utca 8.
Türk Armin. VI., Király-utca 14.
Ungár Gyula. VI., Bajnok-utca 7.
Weinberger Géza. VIII., Német-utca 27.

Vidéken.

- Békés.** ****Végh Lajos.**
Debreczen. Grósz József, Hatvan-utca 15.
 « Spitzer Herman, József kir. herceg-u. 50.
Dombóvár. Árviz Ferenc.
 « Rechnitz Sándor.
 « ****Rechnitz Sándor és Árviz Ferenc.**
Kecskemét. Weitz Károly, Budai-u. 3.
Makó. «Kultura» Nyomda Rt., Justh Gyula-u. 30.
Nagykanizsa. Gyarmati György.
 « ****«Kereskedelmi ny. és hirlapkiadó váll.»**
 « «Nagykanizsai ny. és hirlapkiadó vállalat». (Tul. Pósch Géza.)
 « ****Zalai és Gyarmati.**
Sümeg. Sarlai Jenő.
Zalaegerszeg. «Kultura».

A két **-gal jelzett nyomdák megszűntek.

Könyvcseré.

A pápai ref. collegium könyvtárának vezetője tekintettel a könyvbeszerzés terém mutatkozó anyagi nehézségekre, egy idő óta többes példányainak csere útján való értékesítése által gyarapítja könyvtárányát. Hajlandó az ország bármely gyűjteményével vagy magánosokkal e célból érintkezésbe lépni. A többes példányok katalógusa készülöben. Ertesülésünk szerint a kecskeméti városi könyvtár is hajlandó lesz többes példányait megfelelő értékű fölös példányokért elcserélni. A katalógus a cserepéldányokról itt is készül.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
DR. BAROS GYULA: Petőfi a szépirodalomban	122, 205
DR. BARTONIEK EMMA: Az Orsz. Széchényi-Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről	200
DR. GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig. (Első és második közlemény)	27, 176
DR. GULYÁS PÁL: Fejérpataky László †. (Arcképmelléklettel)	3
DR. HOFFMANN EDITH: Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. (Két melléklettel)	170
DR. HOLUB JÓZSEF: Könyvtáros- és levéltárosképzés	95
DR. HÓMAN BÁLINT: Fejérpataky László ravatalánál	1
DR. ISOZ KÁLMÁN: Kettős zenei hangjelzésű Gloria a M. N. Múzeum könyvtárában. (Egy szövegekőzti hasonmással)	161
DR. KÁDÁR JOLÁN: Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a M. N. Múzeum könyvtárában	111
DR. SULICA SZILÁRD: A levéltartan tudománya és a «Levéltári Közlemények». (Első közlemény)	209
DR. RÉDEY TIVADAR: Az Orsz. Széchényi-Könyvtár Petőfi-kiállítása	15
DR. VÉGH GYULA: A sümegi püspöki könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban	22

2. ADATTÁR.

DR. BARTONIEK EMMA: XIV. Lajos és I. Apafi Mihály 1677. júl. 10-iki szerződéslevelének francia eredetije	251
DR. GULYÁS PÁL: Egy elveszettnek hitt valószínű Korvin-kódexről	245
DR. JAKUBOVICH EMIL: A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben	139
MAGYAR KÖNYVESHÁZ: Adalékok Szabó Károly régi magyar könyvtárának I. és II. kötetéhez. (Dr. FERENCZI Zoltántól és dr. TÓTH Lászlótól)	252
DR. B. SZABÓ LÁSZLÓ: Petőfi-adalékok	137
DR. ZSINKA FERENC: A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései	248

3. TÁRCA.

DR. BAJZA JÓZSEF: Melich János	150
JELENTÉS az Orsz. Széchényi-Könyvtár 1922. évi állapotáról	141

	Lap
DR. PASTEINER IVÁN: Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről	255

4. SZAKIRODALOM.

AKANTISZ VIKTOR: Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. Ism. dr. GULYÁS PÁL	267
BIBLIOGRAPHIA Hungariae. I. Historica. Ism. T. L.	269
ERDŐSI KÁROLY: A hetvenöt éves Szent-István-Társulat. Ism. dr. GREXA GYULA	272
FRANKÓI GUILLAUME: Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la bibliothèque Beatty à Londres. Ism. G. P.	152
JASCHIK ÁLMOS: A könyvkötő-mesterség. Ism. —sp—	153
HARSÁNYI ISTVÁN: Catalogus incunabulorum quotquot in bibliotheca collegii ref. Sárospatakiensis asservantur. Ism. β	155
RANSCHBURG VIKTOR: A könyvkiadás mestersége. Ism. dr. GULYÁS PÁL	155
TELEKI PAUL: The evolution of Hungary. Ism. F. J.	274
VÉGH GYULA: Budai könyvárusok jelvényei. Ism. T. L.	275

5. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás az Orsz. Széchényi-Könyvtár vezetésében	157
Kinevezések az Orsz. Széchényi-Könyvtárban	157
Kereszty István. (G. A.)	157
Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete	158
Napkelet	159
Kinevezések a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában	277
Bajza József (G. A.)	277
Holub József (R. T.)	277
Adalék a Korvina történetéhez. (Dr. Bártfai Szabó László)	278
Szilády Áron hagyatéka Kecskemétre került. (Dr. Zsinka Ferenc)	278
Könyvcseré	282

*

VÁLTOZÁSOK a magyarországi nyomdáknál 1922. szept. 16-tól 1923. nov. 15-ig	159, 282
---	----------

BULLETIN

DE LA

REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE

ANNÉE 1923.

Dr. Valentin Hóman : Au cercueil de Ladislav Fejérpataky. (Pp. 1—2.)

Oraison funèbre prononcée au nom de la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois et des anciens élèves du défunt.

Dr. Paul Gulyás : Ladislav Fejérpataky. 1857—1923. (Pp. 3—14.)

Issu d'une ancienne famille noble de la Haute-Hongrie, Ladislav FEJÉRPATAKY naquit à Eperjes le 27 août 1857. Il fit ses études à Budapest et à Vienne, dans l'Institut für Österreichische Geschichtsforschung et devint en 1879 agrégé de la diplomatie à l'Université de Budapest. En 1880 il fut chargé de l'arrangement des manuscrits de la bibliothèque de l'Université. Le fruit de ce travail fut un volume de catalogue paru en 1881. Ensuite il obtint une bourse du gouvernement qui lui permit de compléter ses études à Berlin et à l'École des Chartes de Paris. De retour à Budapest il prit part à l'organisation de l'exposition du livre à Budapest et entra ensuite au service du Musée National Hongrois. Nommé en 1882 archiviste de la Bibliothèque Széchényi, il y fit une carrière brillante. Mis en 1894 à la tête de la Bibliothèque et nommé en 1895 professeur de la diplomatie et de l'héraldique à l'Université de Budapest, il rendit des services signalés tant aux collections lui confiées qu'à la formation d'une nouvelle génération d'historiens. Lorsqu'en 1915 l'ancien directeur général du Musée, le baron Émeric de SZALAY fut mis à la retraite, le dr. FEJÉRPATAKY obtint ce poste élevé qu'il remplit jusqu'à sa mort inopinée qui l'a surpris le 6 mars 1923. Le défunt appartient à ce type honorable des bibliothécaires qui ne virent plus dans leur emploi le sinécure du savant, mais qui furent également éloignés de cette autre extrémité qui veut que les bibliothécaires ne soient que des fonctionnaires irréprochables. Il allia les qualités du bon fonctionnaire à celles du savant aux vues larges et fit tout son possible pour que le personnel de la bibliothèque ne se contentât pas de l'administration des collections, mais qu'il prit part dans l'exploitation scientifique des documents. En son qualité d'historien il s'intéressa surtout au département des chartes qu'il réorganisa d'après les principes les plus modernes de la diplomatie et qu'il ne cessa d'enrichir. Une des sources les plus abondantes de cet enrichissement étaient les archives de famille déposées au Musée à la suite de son agitation infatigable. Mais les autres départements de la bibliothèque s'accrurent non moins

considérablement sous son administration. Il fit tout pour réaliser aussi complètement que possible le but principal de la bibliothèque Széchényi: à savoir la réunion de tous les documents relatifs à la Hongrie. L'article de loi XLI: 1897 sur le dépôt légal qui fut son oeuvre personnelle y contribua d'une façon remarquable. La construction d'un nouvel édifice l'a également beaucoup occupée, mais les circonstances défavorables ne lui permirent pas de réaliser ce plan nécessité par l'enrichissement des collections et le nombre toujours croissant des lecteurs. Sur ce point il dut donc transiger et se contenter de demi-mesures.

Dr. Theodor Rédey: Die Petöfi-Ausstellung der Széchényi'schen Bibliothek. (Ss. 15—21.)

An den Centenarfeierlichkeiten, die im ganzen Lande zu Ehren PETÖFI veranstaltet wurden, beteiligte sich auch unsere Bibliothek mit einer Gedächtnisausstellung. Die Ausstellung wurde einen Tag vor der Jahreswende des Geburtstages eröffnet. Das Publikum hatte zwei Monate hindurch Gelegenheit, die mehr als 600 Stücke umfassende Ausstellung im Kuppelsaale des National-Museums zu besichtigen. Binnen dieser Zeit hatte die Ausstellung etwa 150.000 Besucher, so dass man von dem in 2000 Exemplaren gedruckten Katalog in kurzer Zeit eine zweite Auflage herausgeben musste, welche bei Schluss der Ausstellung ebenfalls vergriffen war.

Das ganze ausgestellte Material füllte 18 Vitrinen. In der Mitte des Saales wurden die Manuskripte gruppiert, die sogenannte PETÖFI-Reliquiensammlung, grösstenteils ein Vermächtnis Stephan PETÖFI, des Bruders des Dichters. In dieser Serie konnte das Publikum die wichtigsten Werke, Briefe und Handzeichnungen des Dichters sehen. Diese Handschriftensammlung wurde durch das gedruckte Material unserer Bibliothek ergänzt, welches mehrere Gruppen bildete: vor allem eine Auswahl aus zeitgenössischen Zeitschriften, in welchen PETÖFI Gedichte zuerst erschienen waren, Kritiken über seine Werke etc., — dann eine besondere Gruppe der einzelnen Ausgaben seiner Werke; eine dritte die Ausgaben für die Jugend und das Volk. PETÖFI-Übersetzungen konnten in 18 Sprachen vorgelegt werden. Die letzte Gruppe bildete die Petöfi-Literatur.

Erwähnenswert ist noch die Vitrine mit Kompositionen zu PETÖFI Liedern und Musikstücken, die PETÖFI Genius inspiriert hat.

Die reiche Sammlung wurde schliesslich mit einer äusserst charakteristischen Kollektion aus dem eigenen Bücherschatz des Dichters vervollständigt.

Endlich wurden dem Publikum im Rahmen der Ausstellung noch die Familienmitglieder PETÖFI, seine Gattin, sein Sohn, Bruder und Schwiegervater in literarisch und bibliographisch interessanten Reliquien vorgeführt.

Dr. Julius Végh: Das bischöfliche Bibliothekszimmer zu Sümeg im Kunstgewerbe-Museum. (S. 22—26.)

Das bischöfliche Schloss zu Sümeg wurde von Martin BIRÓ, Bischof von Veszprém, im Jahre 1752 erbaut und eingerichtet. Die im bewegten

Rhythmus der Barockzeit konstruierte Einrichtung des Bibliothekszimmers wurde vom Kardinal Karl Freiherr von HORNIG dem Budapester Kunstgewerbemuseum gestiftet und daselbst in einem, dem Originalbau getreu nachgeahmten Raume aufgestellt. Die aus Nussholz verfertigten Bücherkästen dienen jetzt als Vitrine der Einbandsammlung des Museums. Die ersten zwei Schaukästen enthalten einige orientalische, sowie mehrere italienische Einbände aus dem XV—XVI. Jahrhundert. Das Hauptgewicht wurde natürlich auf die Erzeugnisse der ungarischen Buchbinderkunst gelegt, unter denen das interessanteste Stück ein für KATHERINA Markgräfin von Brandenburg, Gattin des Fürsten Gabriel BÁTHORY verfertigtes ungarisches Gebetbuch aus dem Jahre 1698 sein dürfte. Auch die in Kolozsvár und Debrecen üblichen vergoldeten und bemalten Pergamenteinbände sind ziemlich gut vertreten. Von den deutschen Erzeugnissen verdienen die silbernen Bücherbeschläge des Augsburger Meisters Michael MAYR, ein geprägter Schweinsledereinband aus dem Jahre 1596, ein schönes Messbuch aus dem Jahre 1739 und einige österreichische Einbände aus dem XVIII. Jahrhundert erwähnt zu werden. Den Abschluss der Serie bilden einige vorzügliche Arbeiten französischer, englischer und dänischer Meister aus dem XIX. Jahrhundert.

Dr. Paul Gulyás: Le sort du livre en Hongrie des temps les plus reculés jusqu'à nos jours. (Première et deuxième parties. Pp. 27—94; 176—199.)

I. Le moyen âge. Les formes occidentales de l'écriture et du livre se sont répandues chez les Hongrois vers la fin du Xe siècle à la suite de leur conversion à l'église romaine. Les missionnaires afflués de l'Italie, de l'Allemagne et de la Bohême durent apporter les livres liturgiques les plus nécessaires, mais lorsque les paroisses et les congrégations religieuses devinrent de plus en plus nombreuses la copie des manuscrits s'implanta forcément en Hongrie. Déjà St. Gérard exerça, selon la légende, assiduellement le travail du scribe dans son ermitage de Bakonybél. Mais il se plaignit de la rareté du parchemin et des modèles à copier. Néanmoins l'abbaye bénédictine de Pannonhalma disposa déjà vers 1093 de 80 manuscrits. — Nous connaissons les noms de plusieurs parcheminiers qui vécurent vers la fin du XVe ou au commencement du XVIe siècle à Eperjes et à Bártfa. Le prix du parchemin variait à Eperjes de 12 à 44 deniers. Le papier fut introduit en Hongrie pendant le XIVe siècle. Notre premier document sur papier est daté de 1310. D'abord on employa en Hongrie du papier italien. Durant les XVe et XVIe siècles la ville d'Eperjes importa le papier de la Pologne. Les premières papeteries hongroises furent mises en activité au XVIe siècle. Les scribes les plus diligents se recrutèrent du nombre des moines et des religieuses. Ainsi le manuscrit PRAY est probablement une oeuvre bénédictine, les bibles hongroises de Vienne et de Munich, ainsi que les manuscrits EHRENFELD et APOR durent être copiés par des franciscains hongrois, le manuscrit KRIZA fut terminé en 1533 par le dominicain Paul de GARA, les manuscrits CZEK et FESTETICH furent copiés à Nagyvácszony dans le monastère des ermites de St. Paul, enfin le manuscrit ÉRDY est

l'ouvrage de quelque chartreux. Parmi les femmes copistes c'est LEA de RÁSKA qui mérite la première place par son activité infatigable (1510—21). A côté des réguliers le clergé séculier eut également sa part dans l'activité des scribes. Ainsi HENRI STEPHANI de la Westphalie, curé de Csukárd copia, illumina et relia de ses propres mains en 1377 le *Missel* de JEAN, chanoine de Pozsony. Vers la fin du moyen âge des copistes laïques commencent à surgir dans les villes de la Haute-Hongrie. Ainsi nous connaissons un certain Jean et un certain Balthasar qui exercèrent le métier de copiste à Bártfa en 1483 et en 1494. Vers la fin du siècle un copiste laïque nommé Mathias travailla à Eperjes sur un Antiphonaire commandé par la femme d'un certain Balthasar, bourgeois d'Eperjes. Tous les trois furent des *Cathedrales scriptores*. MATHIAS CATHEDRALIS fut un homme aisé; il vécut dans sa propre maison détruite dans l'incendie de 1504. Le scribe JEAN qui copiait en 1494/95 pour le roi VLADISLAV II. l'histoire de BONFINI, en fut récompensé par des lettres de noblesse. Nous connaissons maintenant environ une centaine de scribes et d'enlumineurs hongrois. Nos relieurs du moyen âge sont moins connus. Le premier relieur hongrois dont le nom passait à la postérité est le curé de Csukárd déjà mentionné. Vers 1400 JEAN, maître d'école de Sopron, en 1457 le sonneur en retraite de Bártfa et en 1459 Christophe, chapelain du maire de Pozsony exercèrent ce métier. Mais il est vraisemblable qu'à dès le milieu du XVe siècle il y avait des relieurs de profession dans les villes de la Haute-Hongrie, car la reliure bourgeoise d'origine allemande qui s'est répandue dans ces villes ne saurait être exécutée par de simples amateurs. Quant au commerce de livres il ne s'organisa en Hongrie que vers la fin de l'époque. De 1484 à 1526 on compte à Bude 13 libraires tant hongrois qu'étrangers; dans quelques villes de province, ainsi à Kassa (1493), à Nagyszeben (1506), à Eperjes (1519) et à Segesvár (1522) il y eut également quelques libraires de passage.

La plupart des bibliothèques publiques du moyen âge se trouvaient dans les monastères. Leur stock fut augmenté surtout par les copies des moines et les legs des laïques. CONRAD, prieur des chartreux de Menedékszirt fut un scribe tellement passionné qu'il abdiqua en 1310 de son priorat pour passer tout son temps devant le bureau. Parmi les legs nous mentionnons celui du seigneur ADALBERT du milieu du XIIe siècle et celui du notaire PIERRE de SEPTHE daté du 5 novembre 1488. L'achat et le don ne furent non plus inconnus dans les bibliothèques monastiques. Ainsi les chartreux de Gaming vendirent en 1432 pour 24 florins un *Missel*, un *Graduel* et un *Antiphonaire* à Christophe, prieur des chartreux de Tárkány et en même temps lui firent cadeau de 9 autres livres. L'auteur esquisse ensuite l'organisation et l'usage des bibliothèques monastiques et cite quelques exemples hongrois sur les pertes essuyées par ces bibliothèques à la suite des prêts à domicile. Ainsi le maître VID de GUTKLED emprunta vers 1250 une des bibles du monastère de Csátár pour le mettre en gage à un juif de Vas nommé FARCASIUS. George LEWDESCHIDT chanoine de Szepes légua dans son testament de 1496 14 florins en or au monastère de Lőcse comme indemnité des livres empruntés et perdus par lui.

Les bibliothèques des cathédrales et des chapitres offrent beaucoup de traits communs avec les bibliothèques monastiques. Les cathédrales étant munies pour la plupart d'écoles florissantes, leurs bibliothèques servirent en même temps aux besoins des professeurs et des étudiants. C'est par là que s'explique comment put être détruit lors de l'incendie de 1276 un stock de livres évalué à 3000 marcs d'argent en possession de la cathédrale de Székesfehérvár réputée à cause de son école excellente. Vers la fin du même siècle la bibliothèque de la cathédrale de Gyulafehérvár devint également la victime des flammes. Vers la fin du XVe siècle Georges HANDÓ archevêque de Kalocsa, alors prévôt du chapitre de Pécs confia la bibliothèque capitulaire fondée par lui aux soins d'un prêtre bien payé pour cette fonction. La bibliothèque du chapitre de Pozsony fondée au XIII/XIVe s. se trouve encore de nos jours dans le clocher de la cathédrale. Le nombre des volumes de la bibliothèque de Pozsony s'éleva en 1425 à 83 volumes, celui de la bibliothèque de Veszprém en 1437 à 171 volumes et celui de la bibliothèque de Zagreb au XVe siècle à 225 volumes.

Les bibliothèques des églises paroissiales se développèrent des livres liturgiques dont ils durent être munies selon l'ordonnance du roi St. ÉTIENNE par les évêques. Ce premier stock s'augmentait peu à peu des dons et des legs des prêtres et des laïques, consistant des livres théologiques et des livres profanes. Ce développement typique des bibliothèques paroissiales peut être assez bien suivi dans l'histoire de la bibliothèque de l'église St. Égide de Bártfa. Nous avons des preuves indubitables que cette bibliothèque fut mise à la disposition du public. En 1460, lors du changement dans la personne du sacristain on rédigea un nouvel inventaire des livres où l'on trouve inscrit les noms des prêtres. Et Georges PETRI mentionne dans son testament qu'il lègue ses livres à cette église pour qu'ils soient accessibles à tous ceux qui veulent étudier les saints écrits. La bibliothèque de Bártfa fut placée dans la chapelle de Ste Cathérine dans un armoire très remarquable, maintenant dans le Musée National Hongrois.

Sur les bibliothèques de nos universités il ne nous est parvenu nul renseignement positif, mais il est à supposer qu'elles ne diffèrent guère des collections universitaires de l'époque. Les différentes corporations ecclésiastiques et séculières possédèrent également des bibliothèques plus ou moins bien fournies. La collection la plus distinguée du moyen âge fut celle de la confrérie des curés de la Szepesség confiée en 1405 aux soins de 5 curés. Selon toute vraisemblance elle fut placée dans quelque chapelle de l'église St. Jacques de Lőcse et incorporée au cours du XVIe siècle dans la bibliothèque paroissiale. La corporation séculière du St. Corps du Christ formée à Pozsony disposa d'une bibliothèque de 89 volumes (1501).

Les bibliothèques privées de l'époque furent surtout dans les mains du clergé. Ainsi PAUL, chanoine de Veszprém perdit à l'occasion de l'incendie de 1276 des livres dont la valeur montait à 1000 marcs. Vers le même temps MUTHMERIUS, prévôt de Szepes (1273) et LADISLAS, prévôt d'Esztergom (1277) disposèrent l'un de 8 et l'autre de 12 volumes dans leurs testaments. Un docu-

ment de 1349 conserva la mémoire du bréviaire de Benoît curé de Kászony. Vers la fin du même siècle JEAN de KÜKÜLLÖ chanoine d'Esztergom et historiographe distingué légua ses livres à la cathédrale d'Esztergom. Le 21 avril 1400 URBAIN de WEYTEN, chapelain de Sopron fit ses dispositions à l'égard d'une vingtaine de volumes. Du nombre de nos prélats de la renaissance JEAN VITÉZ archevêque d'Esztergom et son neveu JEAN CZEZMICZE (Janus Pannonius) évêque de Pécs méritent d'être cités, dont le libraire florentin VESPASIANO da BISTICCI fit l'éloge dans ses *Vite*. A côté d'eux se distingue GEORGE HANDÓ, archevêque de Kalocsa qui acheta, selon VESPASIANO, pour plus de 3000 florins des livres à Florence. Ces prélats collectionnaient non seulement des livres liturgiques et théologiques, mais encore les classiques grecs et romains. Les deux manuscrits richement illuminés d'URBAIN de NAGYLUCSE qui nous sont parvenus témoignent également de ce double intérêt. Le missel splendide de THOMAS BAKÓCZ à la bibliothèque nationale de Vienne et de bréviaire précieux de GEORGES de SZATMÁR à la bibliothèque nationale de Paris nous parlent de la bibliophilie de ces deux prélats. DOMINIQUE de KÁLMÁNCSEH, prévôt de Fehérvár fut également un bibliophile passionné; six volumes richement enluminés en sont les preuves indubitables. Mais pendant le XVe siècle et au commencement du XVIe le bas-clergé eut également du goût pour les livres.

Le nombre des bibliophiles laïques dut être assez restreint. De l'époque des Árpád nous ne connaissons que le seigneur ADALBERT déjà cité. En 1387 LADISLAS KATHO prévôt de Gyulafehérvár légua des livres aux filles d'ÉGIDE DOBÓ et à Mme JEAN KATHAY. NICOLAS PACHARD, bourgeois de Pozsony légua en 1439 ses livres à son fils Jean. GEORGE de ROZGONY, *comes* de Pozsony, ainsi que ses parents essayèrent en 1450 à l'occasion du sac du fort la perte de toute une foule de livres précieux. BALTHASAR BATTHYÁNY commandant de Kőszeg fit faire en 1489 un missel; ETIENNE BÁTHORI voïvode de Transylvanie acheta en 1490 un livre de sermons imprimé. Les deux livres de prières hongrois de BENIGNE MAGYAR, veuve de PAUL KINIZSI sont parvenus jusqu'à nos jours. Liebhاردus EGHENVELDER (et non pas Eykenwelter), clerc municipal de Pozsony dut être un bibliophile passionné au XVe siècle: il dispose dans son testament de 36 volumes qu'il copia en grande partie lui-même. De nos rois LOUIS le Grand fut le premier dont un livre nous soit parvenu dans la Bodleyenne. Sa fille, MARIE aimait également les beaux livres. Les rois SIGISMOND I. et ALBERT disposaient d'un nombre assez considérable de volumes comme le témoigne la correspondance de l'empereur FRÉDÉRIC III. et de son pupil LADISLAS V., roi de Hongrie. L'histoire des bibliothèques hongroises du moyen âge se termine avec la formation et le délabrement de la collection grandiose du roi MATHIAS CORVINUS. L'année de sa fondation est inconnue. La première preuve de son existence remonte à 1471. Elle dut compter environ un millier de volumes. Le roi acquit la plupart de ses manuscrits somptueusement illuminés à Florence, mais il employa aussi des copistes à sa cour de Buda. Ces derniers travaillaient sous la direction de FELIX RAGUSANUS. La bibliothèque fut placée dans une salle voisine de la chapelle privée du roi.

Elle fut mise à la disposition des savants qui peuplaient la cour de MATHIAS. Après la mort du grand roi la collection tomba vite en décadence. Enfin son délabrement complet fut amené par la défaite de Mohács.

II. *Le temps moderne de 1526 à 1772.* L'invention de l'imprimerie si décisive pour le développement successif du livre et de la bibliothéconomie, fut connue d'assez bonne heure en Hongrie. La première officine fut érigée à Buda vers la fin de 1472. Elle fut dirigée par André HESS probablement ancien compagnon de la maison Sweynheim et Pannarz, amené par LADISLAS de KARA prévôt de Buda lors de son ambassade au Saint Siège. Le produit le plus remarquable de cette presse fut la *Cronica Hungarorum* dont l'achevé d'imprimer est daté du 5 juin 1473. Par malheur l'imprimerie ne sut s'acclimater alors en Hongrie. Ceux de nos compatriotes qui avaient besoin alors d'imprimerie donnaient la préférence aux officines de l'étranger beaucoup mieux équipées et HESS dut bientôt fermer son atelier. Les plus anciens imprimés en langue hongroise qui nous soient parvenus sortirent en 1527 de la presse de Jean SINGRENIUS à Cracovie. Deux ans plus tard fut érigé l'officine de Nagyszeben qui dut être une entreprise assez éphémère, dont nous ne connaissons aucun produit. En 1635 Jean HONTERUS, réformateur des Saxons de la Transylvanie, fonda son imprimerie de Brassó, munie de caractères romains, allemands et grecs. Presqu'en même temps le comte Thomas NÁDASDY fit monter une imprimerie sur sa terre de Ujsziget qui dura jusqu'à 1541. En 1550 fut fondée la première imprimerie de Kolozsvár qui existait jusqu'à 1660. Elle fut dirigée pour un temps par le pasteur Gaspard HELTAY (HELT). Dans la Hongrie proprement dite le pasteur Gall HUSZÁR fonda en 1558 une imprimerie ambulante qui fonctionna d'abord à Magyaróvár, puis à Debrecen. Cette imprimerie passa en 1630 dans la propriété de la ville de Debrecen et servit de base à l'imprimerie municipale encore aujourd'hui florissante de cette ville. Le viennois Raphaël HOFHALTER fut un imprimeur ambulant typique pour l'époque. Il passa 4 ans en Hongrie et y exerça son métier en trois villes différentes. Son fils Rodolphe hérita de son sang inquiet. Il exerça le métier d'imprimeur de 1568 à 1587 changeant 6 fois de domicile. Le surintendant réformé Pierre BORNEMISZA et Jean MANLIUS furent également des imprimeurs ambulants notables de l'époque. L'officine de Valentin MANTSKOVICS à Vizsoly doit son importance à l'impression de la Bible protestante de KÁROLI. Toutes ces imprimeries servirent la propagande protestante. La première imprimerie catholique fut fondée par Nicolas TELEGI en 1577 à Nagyszombat. Il acheta dans ce but l'appareil des Jésuites de Vienne. L'imprimerie de Nagyszombat passa en 1773 dans la possession de l'Université et existe encore de nos jours à Budapest. Les imprimeurs les plus éminents du XVIIe siècle furent Abraham KERTÉSZ de Szenc, Etienne TÓLTÉSI et Nicolas Kiss de Misztótfalu. Tous les trois apprirent leur métier dans les Pays-Bas, alors à la tête de l'art typographique. Durant le XVIIIe siècle ce fut l'imprimerie académique de Nagyszombat, alors dans les mains des Jésuites, qui exerça la plus grande activité. Elle seule produisit plus que les autres officines ensemble. Nous pouvons encore mentionner l'imprimerie ROYER à Pozsony, l'imprimerie LANDERER à Buda et l'imprimerie STREIBIG d'abord à Sopron,

puis à Győr. L'imprimerie des Jésuites de Kolozsvár disposa en 1774 de 5 presses, de 46 casses et de 104 quintaux et 82 livres de caractères.

Le chiffre moyen des éditions ne nous est guère connu. Ce qui est sûr, c'est que la bible, les almanachs, les livres classiques, populaires et de piété furent tirés à quelques milliers d'exemplaires. Mais les livres plus sérieux parurent tout au plus en 200 exemplaires. La vente des livres fut généralement assez lente. Nicolas KISS de Misztótfalu se plaignit de ce qu'il vendit si peu de livres à la foire de Debrecen que ses recettes suffirent à peine à sa subsistance. Le droit d'auteur était alors chose inconnue. Les auteurs plus aisés firent imprimer à leurs propres frais leurs livres et les pauvres aux frais de quelque seigneur où prélat. Ainsi la *Vénus de Murány* de GYÖNGYÖSI parut aux frais de François WESSELÉNYI, héros de l'épopée. Sébastien TINÓDY fut le premier auteur hongrois anobli pour des mérites littéraires (1553.). Les pensions littéraires mises à la mode par la cour de LOUIS XIV. étaient inconnues en Hongrie. L'archiduc MATHIAS nomma Élie BERGER historiographe de la cour, mais la pension attachée à ce titre ne lui fut versée qu'assez irrégulièrement.

Dans les parties de la Hongrie soumises aux Habsbourgs la censure catholique fut exercée malgré la protestation des états assemblés en 1533. Le roi MAXIMILIEN émit même à cet effet un décret en 1574. Les exécuteurs de cette ordonnance durent être les évêques. Nous connaissons un rescrit de l'archevêque George SZELEPCSÉNYI adressé en 1673 à la municipalité de Kassa, dont il ressort qu'on devait lui présenter les manuscrits des livres à imprimer et les volumes importés de l'étranger. Il chargea le Frère Martin SZENTIVÁNYI de leur revision qui fut nommé plus tard par le roi LÉOPOLD II. censeur en chef. Là où les protestants étaient les maîtres, il y avait de censure protestante. Ainsi la municipalité de Debrecen stipule dans le traité conclu en 1633 avec le typographe Melchior FODORIK que ce dernier ne doit publier aucun livre sans la permission du pasteur ou de la municipalité de la ville. Quant à la Transylvanie, où selon toute probabilité la censure fut inconnue, on y sut contraindre l'auteur à retirer ultérieurement son livre. Le roi CHARLES III (VI) mit en 1720 la direction de la censure dans les mains du chancelier de l'Université de Nagyszombat, mais en 1726 il modifia son ordonnance et confia la censure des livres théologiques aux évêques et celle des autres branches de la littérature aux autorités séculières. Comme les censeurs désignés par les évêques ne remplirent leurs devoirs qu'avec beaucoup de lenteur, la censure entière fut mise en 1747 entre les mains de deux Jésuites. En 1754 MARIE THÉRÈSE voulut transporter toute la censure hongroise à Vienne et n'abandonna ce projet qu'eu égard aux frais causés par là aux typographes. Mais elle envoya plusieurs fois le règlement de la censure viennoise à la direction de la censure hongroise pour lui servir de modèle et à la fin de 1767 elle ordonna que le règlement de Vienne doit être suivi de tout point en Hongrie. En 1771 la chancellerie royale hongroise fit enfin elle-même la demande que l'activité des censeurs de Pozsony soit contrôlée à Vienne.

La mise en vente des livres fut l'affaire des imprimeurs, des relieurs et enfin des libraires proprement dits. Ils visitaient avec leur stock de livres les foires où

GOTTERMAYER. La reliure artistique est représentée par les travaux soignés des maisons GOTTERMAYER et DÁVIDHÁZY, et des maîtres Joseph GALAMB et Almos JASCHIK.

Dr. Josef Holub: Über Ausbildung von Bibliothekaren und Archivaren. (Ss. 95—110.)

Die Frage der Bibliothekaren- und Archivaren-Bildung, die schon seit Jahren die Fachkreise beschäftigte, gewann durch den die Gemeinschaft der Ungarischen Sammlungen ins Leben rufenden Gesetz-Artikel XIX v. J. 1922, dessen § 6 von den Museumsbeamten, Bibliothekaren und Archivaren das Hören von Fachkursen und das Bestehen einer Fachprüfung erfordert, eine neue Aktualität. Am einfachsten wäre die Frage durch Errichtung einer Fachschule oder beständiger Fachkurse zu lösen, da jedoch die gegenwärtige Anzahl unserer Bibliotheken und Archive viel zu gering und die wirtschaftliche Lage des verstümmelten Reiches viel zu ungünstig ist, um an eine so kostspielige Lösung denken zu können, ist Verfasser der Ansicht, dass man an der Universität Budapest zwei Lehrstühle errichten solle, und zwar je einen für die Bibliotheks- und die Archivwissenschaft.

Das Hören der Kurse des Professors für Bibliothekswissenschaft wäre den Praktikanten an den wissenschaftlichen Bibliotheken obligatorisch vorgeschrieben. Auch die Lehramtskandidaten für philologische und historische Fächer sollten wenigstens zwei Semester hindurch die bibliothekswissenschaftlichen Vorlesungen besuchen, da sie als Verwalter der Mittelschulbibliotheken die dadurch erworbenen Kenntnisse trefflich verwerten könnten. Dass diese bibliographische Schulung auch für ihre weiteren philologischen und historischen Studien von grossem Nutzen sei, bedarf wohl kaum einer näheren Erörterung. Was das wissenschaftliche Hilfspersonal der Bibliotheken betrifft, dürfte hier das an einer Bibliothek zu verbringende Probejahr vollends genügen, um durch eine von einem Bibliothekar überwachte und geleitete Selbstbildung die nötigen Kenntnisse zu erwerben. Nach dem Probejahr sollten diese Hilfsbeamten einer Prüfung unterzogen und erst nach bestandenem Examen definitiv angestellt werden.

Was die Archivare betrifft, teilt Verfasser die Ansicht der Herren CUVELIER (*Actes du congrès 1910*. Ss. 301—6) und VITTANI (*Annuario dell'Archivio di Stato di Milano*, 1917), wonach es als erwünscht erscheint, dass die Archivare Doktoren der Philosophie und der Rechte seien. Da es jedoch auf Schwierigkeiten stösst, eine solche zweifache Anforderung zu stellen, gibt Verfasser mit CUVELIER und DES MAREZ dem philosophischen Doktorat den Vorzug, er betont aber im Sinne der Resolution des Kongresses von 1910: «Il est indispensable de compléter les connaissances historiques par des connaissances d'histoire du droit administratif et d'archivéconomie». Leider eignet sich der Studiengang unserer juristischen Fakultäten keineswegs dazu, um den Bedürfnissen der Archivarenbildung nachkommen zu können. Es erscheint demnach erwünscht, einen Lehrstuhl für Rechtsgeschichte an der philosophischen Fakultät zu errichten, dessen Inhaber auch die nötigen archivwissenschaftlichen Vorträge und Übungen zu versehen hätte. Dass diese archivalischen Kurse und Übungen

il débitaient non seulement les produits des presses du pays mais aussi ceux des presses de l'Étranger. En 1548 Christophe DUDLIG libraire de Bártfa prit en commission pour 110 florins des livres d'une maison de Wittenberg. A Buda et à Pest les premiers libraires qui nous soient connus ne datent que du commencement du XVIIIe siècle. En 1710 parut le premier catalogue hongrois de librairie qui énumère 390 publications de l'imprimerie de Nagyszombat. Il paraît que les éditeurs vendaient leurs publications sans nul rabais aux relieurs-libraires. Ces derniers firent donc leur prix suivant les circonstances dans les foires ou dans leurs boutiques. Les libraires ne commencèrent à se constituer que vers le milieu du XVIIIe siècle. L'inorganisation de notre librairie fut peu propice à la bibliophilie. Dans la seconde moitié du XVIe siècle on ne put acquérir en Transylvanie même les meilleurs auteurs anciens que par l'intermédiaire des étudiants de retour de l'Allemagne. Georges I. RÁKOCZY, ce bibliophile passionné utilisa dans ce but à côté des jeunes hommes protestants qui étudiaient aux universités de l'étranger, ses agents de commerce. Pendant le XVIIIe siècle les deux bibliophiles Pierre BOD et le comte Gédéon RÁDAY acquirent l'un pour l'autre les livres édités en Transylvanie ou en Hongrie.

Les relieurs formaient des corporations dès 1646. La première corporation qui nous soit connue est celle de Pest. Les alloués entreprirent généralement le tour d'Allemagne pour y compléter leur savoir. Le journal d'un compagnon de relieur, George STEINHÜBL est maintenant dans la possession du Musée National (XVIIe s.). Les centres les plus importants de la reliure hongroise étaient Nagyszombat, Debrecen et Kolozsvár.

La réforme et l'invasion turque anéantirent la plupart de nos bibliothèques du moyen âge. Toutefois il y avait de bibliothèques paroissiales qui furent converties tout bonnement en bibliothèques municipales et enrichies des livres hérétiques acquis des revenus des anciennes fondations pieuses. C'est ainsi que se transformèrent les bibliothèques paroissiales de Bártfa, de Kőszeg, d'Eperjes et de Kassa en autant de bibliothèques municipales. Quelque fois les bibliothèques catholiques furent mises à la disposition des écoles fondées par les adhérents de la foi nouvelle. Ainsi la bibliothèque du lycée luthérien de Nagyszeben fondée en 1555 avait pour base la collection des dominicains. La célèbre bibliothèque de Brassó fut fondée par HONTERUS des débris de la bibliothèque paroissiale et des collections monastiques. Elle compta en 1575 600 volumes. Plusieurs bibliothèques protestantes d'origine catholique durent être rendues à leurs anciens possesseurs pendant l'époque de l'antiréforme. L'académie réformée de Gyulafehérvár fut munie par son fondateur Gabriel BETHLEN, prince de Transylvanie, d'une bibliothèque évaluée à plusieurs milliers d'écus. Le comte Jean BETHLEN, fondateur du lycée réformé de Székelyudvarhely fut sous ce rapport moins généreux : il ne donna que 18 volumes.

La renaissance des bibliothèques catholiques est due au Jésuites qui munirent leurs collèges nombreux, leurs trois académies et les universités de Nagyszombat et de Kassa de bibliothèques bien garnies. La bibliothèque de Nagyszombat fut la plus importante de leurs collections. En 1690 elle

s'éleva à 5000 volumes tandis que la bibliothèque de l'académie réformée de Debrecen ne comptait en 1706 que 1813 volumes.

Toutes ces bibliothèques furent logées dans les églises, ou bien dans les écoles. Les frais de la salle construite en 1547 pour la bibliothèque de Brassó s'élevaient à 465 florins. Les bibliothèques-armoires en bois sculpté et doré des Jésuites de Besztercebánya subsistent encore aujourd'hui.

Toutes ces bibliothèques tant catholiques que protestantes consistaient principalement d'ouvrages théologiques et latins. Parmi les 2191 ouvrages qui formaient vers 1641 la bibliothèque des Jésuites de Pozsony, il n'y avait que 26 ouvrages hongrois. Même l'académie réformée de Debrecen ne disposa en 1706 que de 85 livres hongrois. Les livres allemands, français, italiens etc. n'étaient pas moins rares. Les bibliothèques s'accrurent surtout par des dons et des legs. Parfois les municipalités achetaient pour les écoles de leur territoire des livres nécessaires aux étudiants ou bien aux professeurs. Ainsi la municipalité de Debrecen fit venir en 1738 130 volumes classiques des Pays-Bas pour son académie réformée. En 1740 le conseil des professeurs de cette même académie décréta que tout ancien élève de l'académie qui se rendra à quelque université de l'Étranger en doit rapporter quelque volume désigné par les professeurs. Les veuves des pasteurs défunts envoyèrent également à l'académie les livres de leurs maris et le bibliothécaire en choisit tout ce dont il avait besoin tandis que le reste fut mis à l'enchère pour le profit de la famille. Quant aux prêtres catholiques, ils devaient léguer leurs livres en vertu d'un décret du concile de Nagyszombat à leur dernière paroisse. Ce décret de 1611 fut modifié par le concile de 1633 de telle manière qu'à l'avenir les livres des curés morts sans testament écherront à leurs paroisses. — L'enrichissement de la bibliothèque par des achats méthodiques est documenté par les catalogues des Jésuites de Nagyszombat. De plus nous connaissons plusieurs fondations dont le rendement était destiné à l'acquisition des livres.

Le groupement des livres fut tout empirique. A côté des groupes scientifiques on constitua des groupes par langues où entraient pêle-mêle les livres non latins. Dans les bibliothèques catholiques les livres hérétiques formaient toujours une section à part. Au point de vue bibliographique les catalogues de cette époque laissent beaucoup à désirer. Souvent on n'y trouve que l'indication de l'auteur et du format. Les catalogues les mieux détaillés sont ceux des Jésuites de Pozsony (1639) et de l'académie de Debrecen (1737/8).

Le premier bibliothécaire salarié fut placé à la tête de la bibliothèque de Gyulafehérvár. Dans les autres académies protestantes la bibliothèque était la propriété du *coetus scholasticus*. Elle fut dirigée par le bibliothécaire élu annuellement du milieu des étudiants, et cela sous le contrôle du recteur ou de l'un des professeurs. Selon les règlements de la bibliothèque de Sárospatak (1621) les étudiants pouvaient emprunter à domicile les livres de la bibliothèque pour la durée de 15 jours. Aux étrangers on ne prêtait les livres que sur gage. A Székelyudvarhely (1682) le gage était inconnu, mais les lecteurs étrangers tout en remplissant des quittances sur les volumes prêtés, devaient faire la promesse solennelle en se serrant la main qu'ils rendront les livres à temps.

A Brassó et à Nagyszében la bibliothèque fut ouverte journalièrement de 5 à 6 heures. A Debrecen la bibliothèque fut ouverte deux fois par semaine de 1 à 3 heures de l'après midi. Beaucoup de bibliothèques de l'époque périrent dans les revers des temps et ceux qui subsistent ont essuyé des pertes notables. Ainsi la belle bibliothèque de Brassó devint la victime des flammes lors de l'incendie de 1689 ; la bibliothèque des sociniens de Kolozsvár fut anéantie en 1602 par les heiduques de BÁSTA ; la bibliothèque BETHLEN de Gyulafehérvár fut réduite en cendres par les hordes tartares qui envahirent en 1658 la Transylvanie. La bibliothèque du collège de Sárospatak tomba deux fois entre les mains des Jésuites et n'en fut arrachée qu'avec des pertes considérables. Mais les pertes les plus considérables furent essuyées par les Jésuites dont les bibliothèques décimées passèrent après la dissolution de l'Ordre dans des mains étrangères.

Quant aux bibliothèques privées de l'époque, on doit mentionner tout d'abord les collections des princes de Transylvanie. Les bibliophiles les plus distingués de la série de ces princes furent le cardinal André BATHORY († 1549), Gabriel BETHLEN († 1629), lecteur passionné de la Bible et Georges I. RÁKÓCZY, dont la bibliothèque passa après la mort de son fils puîné dans la possession du collège de Sárospatak. La liste incomplète des livres du dernier prince de Transylvanie, Michel APAFI, dressée en 1714, énumère 116 ouvrages en 157 volumes. La perle de sa bibliothèque fut un manuscrit de Corvin, incorporé à cette occasion dans la bibliothèque impériale de Vienne. Parmi les prélats bibliophiles du XVIe siècle nous mentionnons l'archevêque Nicolas OLÁH qui légua sa bibliothèque viennoise à Jean LYSTI et au fils de ce dernier. 13 volumes de ce legs se retrouvent encore aujourd'hui dans le monastère franciscain de Kismarton. Nicolas TELEGDY, évêque de Pécs laissa la majeure partie de ses 272 volumes aux Jésuites de Nagyszombat. Mais les collections épiscopales vraiment volumineuses ne se formaient que dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. Telles sont les bibliothèques du comte Charles ESTERHÁZY, évêque d'Eger (20.293 vols) et d'Adam PATASICH, archevêque de Kalocsa (17.000 vols). Du nombre des prêtres protestants Pierre BOD, pasteur de Magyar-igen fut le bibliophile le plus infatigable. Sa bibliothèque vendue à l'enchère en 1770 à Nagyenyed compta 888 volumes, dont 58 manuscrits.

L'aristocratie et la classe des hauts fonctionnaires compte également quelques bibliophiles. Dans la succession de Stanislas THURZÓ de Bethlenfalva, ancien *comes* du comitat de Szepes († 1586), il y eut 71 ouvrages en 111 volumes. La bibliothèque du conseiller royal François RÉVAY († 1656) compta 273 ouvrages et celle de Jean REVICZKY († 1742) conseiller de la chancellerie aulique 439 ouvrages. Le comte François NÁDASDI de tragique mémoire qui fut auteur dans ses loisirs laissa une bibliothèque considérable dans son château de Pottendorf dont la partie la plus précieuse (239 ouvrages en 441 vols) fut incorporée dans la bibliothèque impériale de Vienne. La belle collection du comte Nicolas ZRINYI poète et général fut acquise dernièrement par l'université de Zagreb. Le comte Nicolas BERCSENYI général en chef de l'armée des kurucz était un lecteur si passionné qu'il amena même dans le camp une caisse pleine de livres. La comtesse

Joseph TELEKI, née Cathérine BETHLEN léga sa bibliothèque de 337 volumes au collège de Nagyenyed. Parmi nos savants Jean ZSÁMBOKI (SAMBUCUS) médecin de cour et ancien professeur d'université disposait d'une bibliothèque très importante. Il en offrit 530 manuscrits à la bibliothèque impériale, tandis qu'il léga 2618 volumes à son fils. L'empereur lui accorda 6200 florins rhénans payables en trois annuités sur les revenus des douanes de Nagyszombat et de Galgóc, mais qui ne furent versés à sa famille qu'après bien d'ajournements. Le nombre et la qualité des livres qui se trouvaient dans la succession des autres professeurs et maîtres d'école ne sont guère comparables à la collection de ZSÁMBOKI. Toutefois on peut citer les bibliothèques de Jean HENSELIUS instituteur suppléant de Kassa (1580), de Luc FABINUS maître d'école d'Eperjes (1592) et de Jean HAUNOLT, ancien chef d'école à Selmecbánya.

Les bibliothèques de simples bourgeois furent pour la plupart insignifiantes. La seule exception connue est un certain Grégoire BALLA décédé en 1772 qui laissa une collection de 2000 volumes.

III. Le temps moderne de 1772 à 1920. Les nombreuses innovations techniques dans l'art typographique des dernières 150 années et la renaissance littéraire amenée par l'activité de BESSENYEI et de son cercle avaient pour suite le rapide essor de l'imprimerie en Hongrie. En 1787 le nombre des imprimeries hongroises montait à 29, en 1810 à 36, en 1860 à 54, en 1877 à 198 et en 1913 à 1197. En 1787 la capitale future du pays ne comptait que 3 officines; leur nombre s'accrut rapidement pendant le dernier siècle. En 1877 Budapest comptait 51 imprimeries et ce nombre se quintupla jusqu'à 1913. L'atelier proéminent de la fin du XVIIIe s. et du commencement du siècle dernier fut l'imprimerie de l'université qui possédait jusqu'à 1851 des lettres patentes exclusives pour la publication des livres classiques destinés aux écoles de l'État. Encore de nos jours elle est l'imprimerie la plus riche en matériel typographique. A côté d'elle c'étaient surtout les familles d'imprimeurs TRATTNER et LANDERER qui dominaient le pays au commencement de cette époque. Parmi les officines des TRATTNER celle de Pest fut la plus importante. Elle consomma en 1817 6480 rames de papier et ce fut elle qui introduisit en 1840 la première presse typographique en Hongrie. Après 1848 elle tomba en décadence et passant en 1867 dans les mains d'Aloyse BUCSÁNSZKY elle s'occupa presque exclusivement d'éditions destinées au bas peuple. L'imprimerie la plus florissante des LANDERER fut celle de Pozsony, mais Louis LANDERER choisit pour le centre de son activité Pest et y transféra à cet effet une partie de ses presses de Pozsony. En 1840 il s'associa avec l'éditeur Gustave HECKENAST et ce fut de leur entreprise commune que sortit en 1873 la société anonyme Franklin, la maison d'édition et d'imprimerie la plus importante du pays. Son concurrent le plus productif est la société anonyme Athenaeum issue en 1868 de la maison d'édition Emich fondée en 1842 et munie dès 1850 d'une imprimerie bien outillée. Ce fut l'Athenaeum qui importa le premier automate compositeur sur le territoire de la monarchie austro-hongroise. De même ce fut elle qui y introduisit le procédé d'OFFSET, tan-

disque la première presse à rotation fut installée dans l'atelier du journal *Pester Lloyd*. Les plus anciennes imprimeries de province sont l'imprimerie municipale de Debrecen (XVIe s.), l'imprimerie de l'académie protestante de Kolozsvár (XVIIe s.), la maison ANGERMAYER de Pozsony (1715) et l'imprimerie archiépiscopale d'Eger (1756). Le premier mouvement de salaire des ouvriers typographes coïncida avec la révolution de 1848. Mais le règlement de salaire fixé par le gouvernement de 1848 ne fut accepté dans la province que par les patrons de Pozsony. En 1861 eut lieu la première grève des ouvriers typographes, mais faute d'organisation elle n'eut pas le succès voulu. Depuis lors la situation s'est bien changée. L'organisation socialiste des typographes servit bientôt de modèle aux autres ouvriers et elle marche à la tête des mouvements qui ont pour but l'amélioration de la situation matérielle du prolétariat. Malheureusement l'amour du métier ne se développait guère dans la même mesure que l'amour du gain. Les cours professionnels complémentaires inaugurés en 1901 par le Cercle des Typographes cessèrent faute d'intérêt après deux années d'existence. Le cours typographique supérieur de l'école des arts appliqués institué en 1909 n'avait pas plus de succès.

Le patente de JOSEPH II. émise en 1781 amena quelque atténuation dans la censure qui néanmoins ne fut pas sans mesquinerie. Les censeurs savaient bien que le libéralisme du monarque n'était qu'une devise bien sonnante qu'il ne fallait pas prendre toujours à la lettre. Les événements de la révolution française aggravèrent la censure dont les excès firent beaucoup souffrir nos auteurs et nos éditeurs. Vers 1840 la censure redevint plus libérale et en 1848 elle fut abolie «pour toujours». L'absolutisme qui suivit la révolution mit à la place de la censure la surveillance de la police qui fut aussi nuisible aux intérêts des éditeurs que la censure. L'entière liberté de presse fut obtenue par la convention politique de 1867. Les excès causés par cette liberté amenèrent en 1898 la création de l'institution des procureurs nocturnes qui avait pour but de prévenir aux délits de presse. Le gouvernement antinational du baron FEJÉRVÁRY s'étant servi de cette institution pour réaliser ses desseins politiques, la coalition arrivée en 1906 à la puissance s'empessa de l'abolir. Pendant la guerre mondiale les intérêts de la tactique exigèrent que la censure fut rétablie dans une certaine mesure. La liberté de presse reçut un coup mortel de la dictature des communistes. Après la chute de la commune la nation se défît peu à peu de cet esclavage affreux de l'esprit.

La commerce d'éditeur et la librairie marchaient de front avec l'imprimerie. A la fin du XVIIIe siècle la publication des livres fut l'entreprise particulière des auteurs et de leurs amis ou bien l'opération commerciale des typographes. Plus d'un livre ne vit le jour que grâce aux sacrifices de quelque Mécène. L'entreprise littéraire la plus considérable qui dut sa réalisation à quelque ami des lettres fut la traduction des oeuvres complètes de SHAKESPEARE publiées par la Société Kisfaludy aux frais d'Anastase TOMORI. Les auteurs plus aisés publiaient leurs livres à leurs propres frais, d'autres le faisaient par souscription. *La Fuite de Zalan*, poème épique de VÖRÖSMARTY, publié en 1825 ne comptait que 88 souscripteurs. Cette manière de publication est encore

aujourd'hui très en vogue surtout auprès les auteurs de province. Le plus grand succès de librairie assuré par souscription fut la publication des oeuvres complètes en 100 volumes du célèbre romancier MAURIC JÓKAI.

L'activité de libraire-éditeur prit un essor digne de l'épanouissement des lettres et des sciences. La maison Kilián Frères de Pest publia dès 1798 plusieurs fois son catalogue des livres mis en vente à la foire de Pest à l'imitation des catalogues allemands de Leipsic. Le libraire-éditeur le plus actif du premier tiers du siècle dernier fut K. A. HARTLEBEN qui publia de 1802 à 1831 51 volumes en langue hongroise et 293 volumes en langues étrangères. Les maisons HECKENAST et EMICH ne furent pas moins actives. HECKENAST transmit en 1873 le droit d'éditeur de 919 ouvrages à la société anonyme Franklin, tandis que EMICH céda en 1868 850 volumes à la société anonyme Athenaeum. Ces deux sociétés se trouvent encore aujourd'hui à la tête des éditeurs hongrois.

Les éditeurs rétribuaient les auteurs par la cession d'un certain nombre d'exemplaires ou par le versement d'une somme quelconque. LANDERER céda en 1788 à DUGONICS 80 exemplaires de son roman *Etelka* tiré à 1000 exemplaires. EMICH acheta les vers écrits par PETŐFI jusqu'à la fin de 1846 pour 500 florins de convention. Vers 1880 les éditeurs payaient de 15 à 30 florins la feuille. L'Académie hongroise des Sciences payait 60 couronnes la feuille des ouvrages scientifiques. La maison RÁTH aimait à acheter pour une somme fixe les droits d'auteur des oeuvres complètes des écrivains pour un certain laps de temps. La participation des auteurs au produit net de leurs livres, si populaire en France et en Angleterre (*royalty*), ne vint en vogue chez nous qu'à la suite de la situation économique peu sûre occasionnée par la débâcle de 1918.

La vente des livres variait selon les circonstances ambiantes. Vers 1830 les auteurs placèrent tout au plus 200 exemplaires de leurs ouvrages et le débit des libraires-éditeurs ne passa non plus le nombre de 300 à 400 exemplaires. Les éditions originales des romans de JÓKAI furent tirées généralement à 2000 exemplaires et ne furent épuisées qu'en 8 à 10 ans. Les publications scientifiques de l'Académie furent tirées d'ordinaire à 500—600 exemplaires. Les ouvrages publiés en livraisons ou payables à termes étaient d'un bien meilleur débit. Ainsi histoire de la Hongrie en 10 volumes publiée par l'Athenaeum fut tirée à 20.000 exemplaires.

Les rapports juridiques entre auteurs et éditeurs (imprimeurs) furent réglés pour la première fois par un décret royal de 1793 qui interdit la contrefaçon des livres sous peine d'amende et d'indemnisation due à l'auteur ou à ses héritiers. Mais les auteurs et les livres de l'étranger demeurèrent tout comme auparavant sans protection légale. Seules les publications de l'Autriche furent protégées à titre de réciprocité par un décret de 1794 resté en vigueur jusqu'à l'article de loi IX. de l'année 1887. Le premier projet de loi sur le droit d'auteur fut élaboré en 1843 sous la direction de Barthélémy SZEMERE et d'après le projet de loi prussien de 1837. La diète de 1844 accepta de sa part le projet de SZEMERE, mais le roi en refusa la sanction. Pendant l'abso-

lutisme le gouvernement imposa à la Hongrie la patente émise en 1846 pour l'Autriche. En 1861 la conférence convoquée sous la présidence du *Judex Curiae* abolit la validité de cette patente et se contenta de déclarer que les «produits de l'esprit sont une propriété protégée par la loi.» Enfin en 1884 fut créé l'article de loi XVI. sur le droit d'auteur qui mit fin à l'incertitude judiciaire. La convention internationale de Bern ne fut acceptée par la Hongrie qu'à la suite de la traité de Trianon.

La librairie fut réglée pour la première fois par un décret de 1772. Les patentes de librairie furent distribuées par le conseil de gouvernement et cela souvent contre le gré des municipalités. En 1792 il n'y avait à Pest que 2 libraires et 6 relieurs qui s'occupaient aussi du débit des livres. En 1859 il y avait en Hongrie 102 libraires et en 1909 leur nombre montait à 844. Le nombre des librairies de la capitale s'élevait en 1909 à 204. La plus ancienne librairie de Budapest encore existante est la maison EGGENBERGER fondée en 1768. La maison MEHNER (1872), mérite une place à part dans l'histoire de la librairie hongroise, car ce fut elle qui introduisit chez nous le colportage de livres. Une autre forme nouvelle de la mise en circulation des livres fut introduite par la maison AUFRECHT et GOLDSCHMIDT en 1885. Ce fut elle qui commença à vendre les ouvrages volumineux par payment à termes. Par ce moyen on débitait un nombre d'exemplaires qui n'a pas été atteint jusqu'alors. Ainsi on plaçait 28.000 (et non par 280.000) exemplaires du dictionnaire Pallas en 16 volumes. En 1910 la société anonyme d'acquisition et de transport érigea aux gares de province de petites librairies qui plaçaient en grande quantité les livres à bon marché.

Toutes ces formes nouvelles de la librairie ne rendaient point superflues les libraires proprement dits. Ces libraires étaient longtemps en relation directe avec les éditeurs. Vers 1900 M. Charles RÉNYI fonda à Budapest un magasin central de commission qui sert de médiateur entre les libraires et les éditeurs. La première librairie d'occasion fut fondée à Pest par Sigismond IVANICS. Leur nombre s'éleva en 1909 à 74.

Le régime communiste de 1919 voulut mettre fin à toutes les formes historiques de la librairie. On forma une commission littéraire qui devait dresser le cadastre des auteurs et décider de la publication de tous les manuscrits ou de la réimpression des livres déjà publiés. Le droit d'auteur serait échu à l'État qui en aurait indemnisé les écrivains par des appointements mensuels. Ces appointements auraient varié selon le classement des auteurs, mais comme la commission ne sut dresser le cadastre jusqu'à la chute du régime, les auteurs nécessaires prirent des avances sur la caisse publique. Après la chute de la dictature l'ancien ordre fut naturellement rétabli, mais les suites de la guerre perdue causaient des difficultés qui menacent sérieusement l'avenir de la librairie hongroise.

Ce chapitre se termine par un coup d'oeil rapide sur l'évolution de la reliure. Dès la fin du XVIIIe siècle les éditeurs débitaient leurs produits non seulement reliés mais aussi bochés. Plus tard les reliures d'éditeurs étaient fabriquées par de grands ateliers dont le principal est la maison Ferdinand.

auch sämtlichen Hörern der historischen Fächer sehr zustatten kämen liegt wol auf der Hand. Die Kandidaten sollten wenigstens ein Jahr als Praktikanten im Staatsarchive oder im Archive der Museum-Bibliothek verbringen und hätten während dieses Jahres die Vorlesungen aus der Diplomatik, der Rechtsgeschichte und der Archivkunde, sowie aus dem Verwaltungsrecht, letztere an der juristischen Fakultät, zu hören und nach ein- oder zweijähriger Praxis eine Fachprüfung zu bestehen, deren Hauptgegenstände Archivkunde, Diplomatik und Rechtsgeschichte wären; diese müsste natürlich im weitesten Sinne genommen werden, das heisst: neben dem Privatrechte auch die Geschichte des Kirchen-, Verwaltungs- und Verfassungswesens umfassen.

Dr. Yollande Kádár: Oeuvres inédites de Paul de Rakodczay dans la Bibliothèque du Musée National Hongrois. (Pp. 111—121.)

La vie de Paul de RAKODCZAY était un hommage fait au génie de SHAKESPEARE et au théâtre classique. Ses lettres écrites à sa femme (428 lettres en 4 volumes des années 1882—1908) sont le miroir fidèle de cette vie pleine de luttes et de désillusions. Comme acteur il ne put pas avoir de grands succès, étant d'une petite figure et d'une faible voix; il ne regardait pas la direction comme entreprise matérielle, mais comme un moyen de pouvoir jouer ses rôles préférés: Shylock, Mephistopheles (Faust), Lucifer (La Tragédie de l'Homme de MADÁCH), le roi Lear et autres. C'est son grand mérite d'avoir représenté dans les villes de province les plus écartées de la Hongrie les pièces de SHAKESPEARE, MOLIERE, GOETHE, MADÁCH. Les collégiens étaient partout son public le plus fidèle. Mais la ruine matérielle arriva tôt à cet idéaliste hardi et il finit sa vie comme instituteur. En cette qualité il sacrifiait son temps libre à ses oeuvres d'histoire littéraire, d'histoire de théâtre et de dramaturgie. Les fruits de cette époque sont entre autres sa grande biographie de Gabriel EGRESSY et les manuscrits qu'il a légués au Musée National Hongrois. Le plus volumineux de ces manuscrits est une biographie de SHAKESPEARE. Les autres écrits se rapportent à l'histoire de la poésie dramatique et du théâtre hongrois. Il y a conservé beaucoup de dates précieuses. Il y a aussi un recueil de ses articles parus en différents journaux et périodiques. (202 articles en 2 volumes). Ses critiques de théâtre sont d'une grande valeur, car il devançait son temps en employant la méthode descriptive; ainsi il a conservé beaucoup de traits précieux de l'art si éphémère des grands acteurs de son temps. Il appréciait beaucoup tout moyen servant à la reconstruction de l'art théâtral; il a conservé beaucoup de portraits d'acteurs en costumes. Le recueil de sa correspondance (1061 lettres en cinq volumes, I—III. théâtre, IV—V. littérature) contient aussi beaucoup de documents précieux.

Dr. Jules Baross: Petőfi dans des belles-lettres. (Pp. 122—136; 205—224.)

Dans cette bibliographie consciencieuse l'auteur énumère toutes les oeuvres poétiques dont le grand poète lyrique est le héros. La bibliographie se divise en 5 parties; à savoir: I. Pièces lyriques (393 poèmes de 242

auteurs) : II. Pièces de théâtre et scènes dramatiques (25 pièces de 22 auteurs); III. Romans, biographies en vers et épisodes tirés de la vie de PETŐFI (29 pièces de 22 auteurs); IV. Pièces en vers et en prose renfermant des allusions sur PETŐFI (122 pièces de 86 auteurs); V. Pièces des poètes étrangers (19 pièces de 19 auteurs).

Dr. Coloman d'Isoz : Une Gloria en notation musicale bilingue à la bibliothèque du Musée Nat. Hongrois. (Avec un fac-similé dans le texte.) (Pp. 161—169.)

Les monuments de notation bilingue, c'est à dire où la notation alphabétique est jointe aux neumes, sont extrêmement rares. La notation bilingue servit un but didactique, afin de préciser les intervalles d'une mélodie. Il y a des livres où la notation neumatique fut écrite simultanément avec l'alphabétique (dont le plus fameux monument est le tonaire de Montpellier) et il y en a d'autres où la notation alphabétique fut jointe ultérieurement. La Bibliothèque du Musée Nat. Hongrois possède dans son Cod. lat. 14 un fragment de cette dernière catégorie. C'est une Gloria d'un tonaire du XIIe siècle, écrite avec des neumes allemands et notation alphabétique. Cette Gloria est de grand intérêt puisqu'elle ressemble à celle que le P. Ans. SCHUBIGER a publiée dans son : *Die Sängerschule St. Gallens d'après le manuscrit Cod. Fr. 1. d'Einsiedeln*. Une comparaison minutieuse prouve que notre fragment correspond à celui du code d'Einsiedeln. Les différences ne sont pas de grande importance et ne modifient pas l'aspect général de la ligne de la mélodie. Le fragment présenté plus haut page 265 prouve que la ligne de la mélodie conservée par la mémoire, ne changea pas, mais la division des syllabes montre pour le premier moment un tableau différent, malgré la conformité de la succession des sons. Si une ligne mélodique conservée par la mémoire est notée malgré la différence des siècles et la distance des lieux de la notation aussi conformément que nous le voyons dans notre exemple, cela prouve la force inébranlable de la tradition du chant grégorien.

Dr. Edith Hoffmann : Ein Wappenmaler aus der Ofener Werkstatt der Königs Matthias. (Mit 2 Beilagen. Ss. 170—175.)

Verfasserin behandelt in dem Aufsatz eine Gruppe von 13 Handschriften, die einst im Besitze des Königs MATTHIAS CORVINUS waren. Einige davon zeigen einheitliche Verzierung von einfachem Blumengewinde florentiner Art, andere haben in den Randleisten und in den Initialen florentiner weisses Rankenwerk, um das Wappen herum aber denselben Blumenschmuck wie die früheren, was darauf hinweist, dass die Wappen mit dem Blumenschmuck erst später, von einer anderen Hand hinzugesetzt wurden.

Das Wappen — besonders auffallend durch sein Herzschild, in welchem der Rabe auf einem goldenen Ast mit drei Blättern sitzt — ist in all den besprochenen Handschriften gleich, kommt aber auch in mehreren Handschriften vor, die in Florenz mit leerem Wappenschild fertig angekauft oder von einem früheren Besitzer (König Wenzel, Vitéz, dem aragonesischen Hof,

Manfredini etc.) übernommen wurden, deren Wappen mit dem Wappen des Königs Matthias übermalt worden. Da verlässliche Aufzeichnungen und Dokumente eine Werkstatt erwähnen, die Mathias für Kalligraphen und Miniatoren in der Ofener Burg errichten liess, so ist anzunehmen, dass diese Wappen hier, von ein und demselben Wappenmaler gefertigt wurden. Den Blumenschmuck, der mit denselben eng verbunden zu sein scheint, fügte derselbe Maler hinzu. Den Beweis hiefür bietet eine Handschrift in Wien, in welcher kleine Engel mit der einen Hand das Wappen halten, sich aber mit der anderen an die Blumenranken anklammern. Die Handschrift ist 1470 datiert, trägt auch an den Seitenleisten denselben Blumenschmuck, ist auf dickes, bräunliches Pergament mit Humanistenschrift von mehr gothischem Duktus geschrieben und weist so in allen Merkzeichen dahin, dass sie mit mehreren gleichen Handschriften vollständig in der Ofener Werkstatt hergestellt wurde.

Dr. Emma Bartoniek: Über eine mittelalterliche Handschrift der Széchényischen Bibliothek. (Ss. 200—204.)

Der Cod. Lat. Med. Aevi 317. unserer Bibliothek, ein Ceremoniale aus dem XV. Jahrhundert ist durch die in ihm enthaltene Krönungsordnung von Bedeutung. Es lässt sich nämlich feststellen, dass der Codex ein Ceremoniale des Esztergomer Erzbistums war, und da die Krönung des ungarischen Königs ein Vorrecht des Esztergomer Erzbischofs ist, kann auch angenommen werden, dass die in unserer Handschrift vorliegende Krönungsformel, die «Deutsche Formel» auf deren Gebrauch bei den ungarischen Krönungen des XV. Jh.-s schon vor der Kenntnis dieser Handschrift, aus den beschreibenden Quellen über die ungarischen Krönungen dieser Zeit gefolgert werden konnte, bei denselben tatsächlich angewendet wurde. Auf Ungarn im allgemeinen deutet die Anrufung der ungarischen Heiligen, auf einen Erzbischof die eine Randbemerkung, welche den «Pontifex» im Text auf einen «Erzbischof» verbessert, und auch der grösste Teil der Zeremonien kann nur von einem Bischof vollzogen werden. Auf Esztergom deuten endlich die Randbemerkungen, und die an der letzten, auf den Einband geklebten Seite aufgezeichnete Kardinalsurkunde mit der Bestätigung des Vikars von Esztergom, des Bischofs MICHAEL von Milkow. Von dem Schreiber dieser Aufzeichnung rührt auch der grösste Teil der Randbemerkungen an verschiedenen Stellen der Handschrift her. Es lässt sich daraus folgern, dass dieser Schreiber auch in der Esztergomer erzbischöflichen Kanzlei tätig, und die Handschrift im Besitz und Gebrauch des Esztergomer Erzbistums war. Die Handschrift gelangte durch Kauf im Jahre 1879 von Adolf EHRENFELD in den Besitz unserer Bibliothek; früher war sie im Besitze der gräflich NÁDASDY'schen Familie. Nach einer Aufzeichnung am ersten Einbandsblatt wurde sie im Jahre 1686 nach der Einnahme Buda's aus der dortigen «Bibliothek», das heisst aus der königlichen Bibliothek in das Minoritenkloster nach Kassa getragen.

Dr. Konstantin Sulica: Die Archivwissenschaft und die «Archivalischen Mitteilungen». (Erster Teil. Ss. 225—244.)

Verfasser bietet anlässlich des Erscheinens der ersten Lieferung der *Levéltári Közlemények* (Archivalische Mitteilungen) einen Überblick der geschichtlichen Entwicklung der Archivwissenschaft, besonders in Frankreich und Deutschland.

DOCUMENT INÉDITS.

Dr. Ladislav Szabó de Bártfa: Pièces relatives à Petőfi. (Pp. 137—138.)

L'auteur publie un poème paru dans le *Pesti Divatlap* et attribué à PETŐFI, ainsi que le rapport de la police relatif à ce poème; en outre un second rapport de police fait en automne 1848 lorsque PETŐFI voulut se rendre en Transsylvanie.

Dr. Émile Jakubovich: Destruction des livres à Gyulaférvár en 1277. (Pp. 139—40.)

L'auteur publie d'un rapport adressé au pape Jean XXI. le passage qui raconte la destruction des livres de la cathédrale de Gyulaférvár incendiée par Gyán de Vizakna et ses Saxons.

Dr. Paul Gulyás: Über einen bisher als verschollen gegoltenen vermutlichen Korvinianus. (Ss. 245—47.)

WEINBERGER bezeichnet in seinen *Beiträgen zur Handschriftenkunde* (I: 66) die im Besitze der Wiener Serviten gewesene JAMBlichus-Handschrift, welche aut glaubwürdiger Überlieferung für korvinianisch galt, als verschollen. Er bemerkte es nicht, dass dieselbe mit der *Aditt. Ms. 21.165* des British Museums identisch ist, was bereits aus der dürftigen Beschreibung des 1875 erschienenen *Catalogue of additions* etc. hervorgeht und durch die von Herrn Julius P. GILSON Keeper der Handschriften-Abteilung des British Museums uns gütigst mitgeteilten näheren Beschreibung — wofür wir ihm auch hier unseren besten Dank aussprechen — unbestreitbar bestätigt wurde. Aus den im Ungarischen National-Museum verwahrten Aufzeichnungen des ungarischen Bibliophilen Ludwig FARKAS von Losonc geht hervor, dass FARKAS diese Handschrift schon im Jahre 1837 in dem Besitze des Abts BEARZI vorfand. Die Sammlung BEARZI ging im Jahre 1845 um einen Preis von 42.000 Francs in den Besitz des Pariser Antiquars Edwin TROSS über, der dann unseren Kodex im Jahre 1855 um 800 Francs an das British Museum verkaufte.

Dr. François Zsinka: Les notes marginales en caractères turcs de la chronique illuminée de Vienne (Pp. 248—50.)

La chronique hongroise richement illuminée, aujourd'hui à la Bibliothèque Nationale de Vienne, porte sur le titre en page et sur le feuillet 24. deux

notes marginales mangées par le temps qui sont écrites en hongrois malgré leurs caractères turcs. Il est donc vraisemblable que ce manuscrit précieux pour la Hongrie, ait été après son retour de la France quelque temps en possession hongroise, pour entrer ensuite on ne sait quand ni comment, dans les collections impériales de Vienne.

Dr. Emma Bartoniek : L'original français du contrat de Louis XIV et de Michel I. Apafi du 10 juillet 1677. (P. 251.)

Un exemplaire ratifié de ce contrat, dont le texte est déjà longtemps connu et publié, se retrouve dans le fonds étranger des archives de la Bibliothèque Széchényi.

Bibliothèque hongroise. (Pp. 252—254.)

Contributions aux I. et II. volumes de l'Ancienne bibliothèque hongroise de Charles SZABÓ communiquées par MM. Ladislás TÓTH et Zoltán FERENCZI.

INDICATEUR OFFICIEL.

La Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois en 1922. (Pp. 141—149.)

L'année 1922 fut une époque d'activité suivie. La salle de travail était ouverte pendant toute l'année et le nombre des prêts dépassait la quantité des pièces communiquées en 1921. Les fonds insuffisants de la Bibliothèque furent accrus par quelques donateurs généreux. Ainsi Mme Jules TODORESZKU dépensa 138.629¹⁰ cour. à la Bibliothèque TODORESZKU-HORVÁTH; M. Isidore HALMOS offrit 100.000 couronnes pour faire des acquisitions nouvelles, à moitié relatives au jeu des échecs, tandis que la Société Anonyme de Cinématographie «Népnevelő» vota la même somme pour la fondation d'une bibliothèque balcanique. Le rendement de la loi sur le dépôt légal fut notablement augmenté par la rédaction de la bibliographie nationale entreprise dès 1921 qui facilite le contrôle des imprimeries. Le centenaire de la naissance de PETŐFI fut célébrée par une exposition des livres et des manuscrits du grand poète inaugurée le 31 décembre par M. le secrétaire d'État Paul PETRI. — De la *Revue bibliographique hongroise* il ne parut qu'une seule livraison de dix feuilles; cette restriction regrettable fut la suite naturelle de la hausse exorbitante des frais d'impression.

Dans le personnel de la bibliothèque nous marquons les changements suivants : M. le dr. Jean MELICH, directeur de la bibliothèque, nommé professeur d'université, quitta après 25 ans de service notre bibliothèque et M. le dr. Valentin HÓMANN *privat-dozent* et bibliothécaire d'université fut nommé directeur. M. Etienne KERESZTY, chef de section et Mme NÉMETH née Irène SEBESTYÉN furent mis à la retraite. Mlles Yolande KÁDÁR, Emma BARTONIEK et Alice GORIUPP ainsi que M. Ladislás TÓTH jusqu'ici conservateurs adjoints sans gages furent nommés conservateurs adjoints salariés. Vers le milieu de l'année fut voté la loi sur l'Union centrale des collections publiques de Hongrie

qui avait pour première suite l'avancement d'une grande partie du personnel. Parmi le personnel scientifique M. Samuel GARDA avança à la VIe classe; MM. François ZSINKA, Étienne BORZSÁK, Ladislav TÓTH, Jules GREXA et Frédéric THEISZ, ainsi que Mlles Yolande KÁDÁR, Emma BARTONIEK et Alice GORIUPP furent nommés sous-bibliothécaires, tandis que parmi le personnel scientifique auxiliaire M. Rodolphe LAVOTTA avança à la VIIe classe, M. Charles ISTVÁNFY, Mlles Marie STEFANITS, Barbe HÓMAN et Mme Élisabeth PARÁDY furent nommés à la IXe classe, enfin M. Jean EPERJESY avança à l'XIe classe.

Nombre des affaires réglées: 522; celui des cartes d'admission: 2609.

L'usage de la bibliothèque: a) Communications sur place: 1. dans le département des imprimés: nombre des lecteurs: 20.576, volumes communiqués: 70.586; dans le département des journaux: nombre des lecteurs 4453; volumes communiqués 8005; 3. dans le département des manuscrits: nombre des lecteurs: 206, pièces communiquées: 1204; 4. dans le département des archives: nombre des lecteurs: 206, pièces communiquées: 33.969. — b) Prêts: 1. dans le département des imprimés: nombre des emprunteurs: 4000, volumes prêtés 6137; 2. dans le département des journaux: nombre des emprunteurs: 120, volumes prêtés 191; 3. dans le département des manuscrits: nombre des emprunteurs: 5, pièces prêtées 10; 4. dans le département des archives: nombre des emprunteurs: 41, pièces prêtées 7757.

Nombre des volumes reliés pour le département des imprimés: 3073 et pour le département des journaux: 386; en outre on fit relire dans l'atelier de la bibliothèque 1959 volumes et on y fit restaurer la reliure de 302 volumes. Les frais des reliures exécutées par les relieurs montaient à 181.610⁷⁰ cour., ceux des reliures exécutées dans l'atelier de la bibliothèque, y compris les frais de restauration à 159.071.27 cour.

Sommes dépensées pour les acquisitions: 1. dans le département des imprimés 266.986³¹ cour., 1194 marcs, 87.700 cour. autrichiennes, 2410 marcs polonais; dans le département des journaux 521⁹⁰ cour.; dans le département des manuscrits 86.700 cour. et 1060 marcs; dans les archives 4800 cour.

Accroissement: 1. dans le département des imprimés: dépôt légal 5116, dons 3827, acquisitions 1200, échanges 12, transférés d'un autre département 82, éditions officielles 3, en tout 10.240 volumes et 7368 pièces volantes reçues en dépôt légal; dans la collection de la guerre mondiale et de la commune: dépôt légal 153, dons 2031, acquisitions 1166, échange 1, en tout 3351 pièces; 2. dans le département des journaux: dépôt légal 36.716 numéros, dons 206, acquisitions 96, transférés d'un autre département 54, ultérieurement inscrits sur le registre des acquisitions 16 volumes; 3. dans le département des manuscrits: dons et legs 80 pièces et 1 liasse, acquisitions 26 pièces et 1 liasse, échange 1 pièce, transférées d'un autre département 8 pièces; 4. dans les archives: dons et legs 939, acquisitions 11, transférées d'un autre département 928 pièces.

Le nombre des archives de famille déposées à la bibliothèque s'est accru des papiers des familles ATZÉL, BEZERÉDJ, BITSKEY, MADÁCH et NYÁRÁDY. Le nombre des lettres de noblesse s'est accru de 6 pièces.

Dr. Josef Bajza: Dr. Johann Melich. (Ss. 150—151.)

Der am 27. Dezember 1922 ausgeschiedene Direktor unserer Bibliothek begann seine bibliothekarische Laufbahn vor nahe 27 Jahren am Ungarischen National-Museum. Er entwickelte sich hier nicht nur zu einem ausgezeichneten Gelehrten, sondern auch zu einem mustergültigen Beamten, der es seiner Verlässlichkeit verdankte, dass er in 1911 mit der Leitung der Drucksammlung und in 1916 mit der Leitung der ganzen Bibliothek betraut, und schliesslich in 1919 zum Bibliotheksdirektor ernannt wurde. In dieser verantwortungsvollen Stellung hatte er schwere Zeiten durchzumachen und entfaltete eine lobenswerte Energie bei der Verteidigung der von allen Seiten bedrohten Schätze unserer Sammlung. Zum ord. Professor der slavischen Philologie ernannt und mit der Führung der Oberlehrerbildungsanstalt betraut, entschloss er sich nur mit schwerem Herzen und nach harten inneren Kämpfen zur Scheidung von dem Institute, mit dem er seit Jahrzehnten verwachsen war.

Dr. Iwan Pasteiner: Bericht des Direktors der Ungarischen Zentralstelle für Bibliothekswesen über seine Entsendung nach Deutschland. (Ss. 255—266.)

Im Auftrage des k. ung. Ministers für Kultus und Unterricht verweilte der Berichterstatter vom 28-sten März bis zum 24-sten April in Deutschland: 1. um ein auf breiter Basis beruhendes Tauschverhältnis zwischen den deutschen wissenschaftlichen Instituten und Gesellschaften und den ungarischen öffentlichen Sammlungen und Bibliotheken zu stande zu bringen; 2. um ein Übereinkommen mit der Aussenhandelsnebenstelle für das Buchgewerbe in Leipzig bezüglich der gegenseitigen Kontrolle der Bücherausfuhr zu treffen.

Vor allem muss er das Verständnis hervorheben, welches die deutsche wissenschaftliche Welt seinen Bestrebungen entgegenbrachte. Mit aufrichtigem Danke erinnert er sich des Wohlwollens, mit welchem seine Exzellenz SCHMIDT-OTT, der Präsident der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft ihn auszeichnete, dem es grösstenteils zuzuschreiben ist, dass seine Entsendung für die ungarischen Bibliotheken einen so günstigen Verlauf nahm. Wertvolle Unterstützung gewährleisteten ihm ferner Herr Fritz MILKAU, der Generaldirektor der preussischen Staatsbibliothek, Herr Dr. Peter JESSEN, Direktor der Bibliothek des Kunstgewerbe-Museums und Herr MINDE-PUET, Direktor der Deutschen Bücherei in Leipzig; freudigen Herzens erinnert er sich der kollegialen Liebenswürdigkeit des Herrn Dr. JÜRGENS, des Referenten des Bibliotheksausschusses der Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft. Mit den Instituten, welche unter ihrer Führung stehen, gelang es, ein Tauschverhältnis ins Leben zu rufen, durch welches den ungarischen Bibliotheken ein teils bibliographisch, teils wissenschaftlich sehr wertvolles Material gesichert wurde.

Das gleiche Entgegenkommen traf er bei den verschiedenen wissenschaftlichen Gesellschaften, an die er sich mit einem Vorschlag den Tausch betreffend wandte. Sie nahmen seine diesbezüglichen Vorschläge willig an. Diese Gesellschaften sind: die Deutsche Geologische Gesellschaft, Deutsche Land-

wirtschaftsgesellschaft, Gesellschaft für Erdkunde, Deutsche Gesellschaft für die Geschichte der Medizin, Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte, Freunde der Deutschen Bücherei, Morgenländische Gesellschaft, Medizinisch-Naturwissenschaftliche Gesellschaft (Jena).

Es gelang auch ohne Schwierigkeiten ein Übereinkommen betreffs der gegenseitigen Kontrolle der Bücherausfuhr mit der Aussenhandelsnebenstelle zustande zu bringen, welches für Ungarn sowohl wissenschaftlich, als auch wirtschaftlich eine grosse Bedeutung hat, indem Ungarn die deutschen Bücher ohne Auslandszuschlag erhält.

Auf Grund seiner in Deutschland gesammelten Erfahrungen und der mit den Fachmännern gepflogenen Besprechungen unterbreitete er dem k. ung. Minister für Kultus und Unterricht betreffs des ausländischen Tauschverhältnisses, der Beschaffung und der Evidenzhaltung der ausländischen Bücher und Zeitschriften für ungarische öffentliche Sammlungen folgende Vorschläge:

1. Der Minister möge die wichtigsten wissenschaftlichen Gesellschaften dazu veranlassen:

a) dass sie ihre Veröffentlichungen mit deutschen, bezw. mit französischen oder englischen Auszügen versehen;

b) dass die Gesellschaften ihre Veröffentlichungen der Zentralstelle in einer zum ausländischen Tausch notwendigen Exemplarzahl zur Verfügung stellen.

2. Er macht ferner den Vorschlag, dass das vom Auslande in Tausch erhaltene Material unter den folgenden Sammlungen verteilt werde: der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehörenden Institute, den Universitäts-Bibliotheken von Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs und der Bibliothek der Technischen Hochschule in Budapest.

3. Er schlug in Bezug auf die Verteilung des durch Tausch erhaltenen Materials vor, dass die Zentralstelle beauftragt werde, die Zeitschriften und Sammelwerke jenen Instituten zukommen zu lassen, die die vorangehenden Jahrgänge dieser Zeitschriften oder die vorangehenden Bände der Sammelwerke bereits besitzen. Die Verteilung der selbständigen Werke und der neuen Zeitschriften sollte durch eine Kommission erfolgen, welche aus den Vertretern der an dem Tausch beteiligten Sammlungen, aus dem Vertreter der ungarischen Notgemeinschaft und aus dem Direktor der Ungarischen Zentralstelle für Bibliothekswesen zusammengesetzt werde.

4. Er hat den folgenden Plan einer Verordnung bezüglich der Beschaffung und zentralen Evidenzhaltung des ausländischen Materials für die öffentlichen Sammlungen ausgearbeitet:

I.

Laut Paragraph 6 a) meiner Verordnung vom Jahre 1923/394. Präs. Nr. untersteht der Kompetenz der Zentralstelle für Bibliothekswesen:

«Die Administration der sowohl für die Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen, als auch der für andere staatliche, oder sonstige, sich der Zentralstelle freiwillig anschliessende Institute durch Tausch oder Kauf zu beschaffenden Literatur.»

II.

Laut Paragraph 6. d) derselben Verordnung untersteht der Kompetenz der Zentralstelle:

«Die bibliographische Evidenzhaltung und die Vorbereitung der Zentralkataloge sämtlicher durch die öffentlichen Sammlungen vom 1-sten Januar 1920 an erworbenen oder zu erwerbenden Bücher und Zeitschriften.»

§. 1. Die Zentralstelle verwaltet demnach den Tausch von Büchern und Zeitschriften für die der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehörenden, oder unter der Obrigkeit des Ministeriums für Kultus und Unterricht stehenden, bezw. von demselben materiell unterstützten Sammlungen. Auf schon bestehende Tauschverhältnisse hat diese Verfügung keinen Bezug.

§. 2. Die Zentralstelle besorgt den Kauf ausländischer Bücher und Zeitschriften für die Sammlungen, welche der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehören, für die Universitäts-Bibliotheken von Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs, schliesslich für die Bibliothek der Technischen Hochschule in Budapest. Die obgenannten Sammlungen und Bibliotheken sind jedoch befugt, den Kauf von ausländischen Büchern und Zeitschriften antiquarischen Charakters im eigenen Wirkungskreise zu erledigen.

Die Sammlungen, Bibliotheken und Institute, welche unter der Obrigkeit des Ministeriums stehen, oder von demselben materiell unterstützt werden, können ihre Käufe von ausländischen Büchern und Zeitschriften durch die Zentralstelle bewerkstelligen lassen.

§. 3. Die Rechnungen über die vom Auslande bezogenen Bücher und Zeitschriften der im §. 2. P. 1. genannten Sammlungen und Bibliotheken werden vom Rechnungsamt nur in dem Falle für richtig anerkannt, wenn diese Rechnungen von der Zentralstelle beglaubigt sind.

§. 4. Die Institute haben die Rechnungen von Käufen, die durch die Zentralstelle bewerkstelligt wurden, beim Empfang der Sendungen zu begleichen.

§. 5. Laut II. haben die in §. 2, P. 1 genannten Sammlungen und Bibliotheken die bibliographischen Daten der seit dem 1-sten Januar 1920 in ihren Bestand eingelaufenen ausländischen Bücher und Zeitschriften der Zentralstelle mitzuteilen. (Ausgenommen sind die Universitäts- und Schul-schriften, Lehrbücher, Orientalia.) Die bibliographischen Daten des seit dem 1-sten Januar 1923 eingelaufenen ausländischen Materials sind innerhalb von 2 Monaten nach Inkrafttreten dieser Verordnung der Zentralstelle mitzuteilen. In Zukunft sind die bibliographischen Daten der ausländischen Accessionen, die nicht durch die Zentralstelle, sondern unmittelbar an die einzelnen Institute einlangten, in einer Woche der Zentralstelle anzugeben.

§. 6. Es sind hiebei folgende bibliographische Daten anzugeben: a) bei Büchern: Titel, Erscheinungsort, Erscheinungsjahr, Druckerei; — b) bei Sammelwerken: die obgenannten Daten der mit selbständigem Titelblatt versehenen Teile und die Zahl des Bandes im Sammelwerke; — c) bei Zeitschriften: die Zahl des Heftes, Erscheinungsort, Zeit, Druckerei.

§. 7. Die Zentralstelle wird vierteljährlich über die ausländischen Accessionen einen gedruckten Katalog veröffentlichen.

LITTÉRATURE.

(Pp. 152—156; 267—276.)

1. (Guillaume FRANKÓI): Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres. [Vienne, 1921.] Esquisse biographique du bibliophile DOMINIQUE de Kálmáncseh, faite à l'occasion de la découverte d'un manuscrit enluminé aux armes de ce prélat qui fut exécuté en 1492 à Székesfehérvár par le frère mineur ÉTIENNE de Chahol. La description détaillée des miniatures du manuscrit est l'oeuvre de M. GOTTLIEB. (P. G.) — 2. Álmos JASCHIK: (Das Buchbinder-Handwerk.) Budapest, 1922. Den Hauptinhalt dieses reich illustrierten Bandes bildet die anschauliche Darstellung der Buchbinder-technik. In diesem Teile bietet Verfasser, der sich als Buchkünstler eines sehr guten Namens erfreut, viele praktische und künstlerische Anregungen, die zur Förderung der ungarischen Buchbinderkunst dienen dürften. Weniger gelungen sind jene Teile des Werkes, welche die gesichtliche Entwicklung der Buchbinderkunst darstellen und die Buchbindermarken der grossen ausländischen Meister und Bücherbesitzer aufzählen. Auch die Bibliographie ist nicht ganz den im ganzen Werke verfolgten praktischen Ziele angepasst. Das ungarische und deutsche Spezialwörterverzeichnis dagegen ist äusserst brauchbar und bietet recht viele gelungene Wortbildungen. (—sp.—) — 3. Stefan HARSÁNYI: Catalogus incunabulorum quot-quot in bibliotheca collegii ref. Sarospatakiensis asservantur. Sarospatak, 1922. Dieses Verzeichnis der ziemlich belanglosen Inkunabelsammlung des Sarospataker Kollegiums bietet gar manchen lesenswerten Beitrag zur ungarischen Bibliotheksgeschichte. (ß.) — 4. Victor RANSCHBURG: (L'art de l'éditeur.) Budapest, 1922. Cette brochure est issue d'une conférence faite par l'auteur dans la Société des Éditeurs Hongrois et contient des conseils dignes de considération sur l'activité si difficile et si complexe de l'éditeur. (Paul GULYÁS.) — 5. Victor AKANTISZ: (L'ancienne bibliothèque hongroise du dr. Jules Todoreszku et de son épouse Mme Aurélie Horváth.) Budapest 1922. L'auteur esquisse dans son beau volume paru parmi les catalogues de la bibliothèque du Musée National la vie et l'activité du grand bibliophile hongrois dr. Jules TODORESZKU qui bien qu'issu d'une famille roumaine devint un des plus fervents collectionneurs des anciens imprimés hongrois et sentant venir sa fin prématurée (1919) il transmit sa riche collection à la nation hongroise. (Paul GULYÁS.) — 6. Bibliographia Hungariae. I. Historica. Berlin und Leipzig, 1923. Das unter der zielbewussten Leitung des Professors Robert GRÄGGER arbeitende Ungarische Institut an der Universität Berlin hat mit dieser dankenswerten Publikation ein überaus nützliches Hilfsbuch für das Studium Ungarns geboten. Gegen die Einteilung des reichen Materials lässt sich im allgemeinen kaum etwas einwenden. Höchstens die viel zu umfangreiche Behandlung des Weltkrieges hätte mit Hinsicht auf die recht gelungene Bibliographie im *Magyar Mars* (1921) von Fräulein Vuko-

sava PANITY etwas eingeschränkt werden können. Auch gegen die prinzipielle Ausscheidung der Hungarica in slavischer Sprache liesse sich manches einwenden. Alldies, sowie einige Unebenheiten in der Sichtung des zu Gebote stehenden Materials wäre zu vermeiden gewesen, hätte ein ungarischer Historiker die letzte Hand ans Werk gelegt. (L. T.) — 7. Charles ERDŐSI: (La Société St. Étienne pendant les premiers 75 ans de son activité.) Budapest, 1923. Le directeur général de cette société florissante nous raconte dans la première partie de son beau livre l'histoire mouvementée de la Société St. Étienne fondée en 1848 par le chanoine Michel FOGARASSY. La société a pour but la publication et la propagation des livres catholiques, tant populaires que scientifiques et obtint sous ce rapport de grands succès moraux et pécuniaires. La seconde partie du volume contient une bibliographie soignée des éditions de la société dont le nombre total s'élève à 5198 volumes. Lors de son jubilé la société obtint le titre d'éditeur du Saint Siège. (Jules GREXA.) — 8. Paul TELEKI: The evolution of Hungary and its place in European History. New-York, 1923. Ce volume contient en appendice une bibliographie choisie des ouvrages en langues étrangères qui se rapportent à la Hongrie. Cette bibliographie utile qui pourra servir de modèle à tous ceux qui voudraient dresser des bibliographies hongroises à l'usage des étrangers est due à la collaboration de M. Charles FELEKY et de Miss Florence S. HELLMANT. (J. F.) — 9. Jules VÉGH: (Les marques des libraires de Buda 1488—1525.) Budapest, 1923. Cette plaquette est la première livraison d'une série sur les marques des anciens libraires et typographes hongrois publiée sous les auspices de la Société des Bibliophiles Hongrois. M. VÉGH donne la description et les facsimilés de 26 marques d'éditeurs, y joignant la descriptions de quelques autres aujourd'hui inaccessibles ou introuvables. L'auteur est de l'opinion que la plupart de ces marques est l'ouvrage des dessinateurs et des xylographes italiens. (L. T.)

NOTICES.

(Pages 157—159; 277—281.)

Changement dans la direction de la Bibliothèque Széchényi. M. le Régent permit qu'on exprimât à M. le dr. Jean MELICH lors de sa retraite de la direction de notre bibliothèque sa reconnaissance et nomma M. le dr. Valentin HÓMAN, *privat-doxent* et conservateur de la Bibliothèque de l'Université de Budapest directeur de la Bibliothèque Széchényi. Le nouveau directeur fut salué au nom du personnel par M. Daniel HAVRAN directeur de section.

Nominations à la bibliothèque Széchényi. M. le Régent nomma MM. les dr. Guillaume FITOS, Joseph BAJZA, Constantin SULICA, Joseph HOLUB, Émile JAKUBOVICH, Jean PASTEINER et Paul GULYÁS bibliothécaires en chef. M. le Ministre des cultes et de l'instruction publique nomma M. le dr. Théodore RÉDEY, Mme RÉDEY, née Marie HOFFMANN, M. le dr. Antoine SIKABONYI, Mlle Vukosava PÁNITY, M. le dr. François ZSINKA et Mlle Yolande KÁDÁR bibliothécaires et M. Jean EPERJESSY adjoint de bibliothèque. M. le

Ministre confia à M. Jean PASTEINER la direction du Bureau central bibliographique des bibliothèques publiques de Hongrie.

Étienne Kereszty. Le plus ancien fonctionnaire de notre bibliothèque fut mis à la retraite en 1922. Il entra en 1884 au service de la Bibliothèque et fut chargé du service du département des journaux dont il devint le chef en 1905. En 1920 on lui confia la réorganisation des collections de musique. (A. G.)

Règlement du Bureau central bibliographique des bibliothèques publiques de Hongrie. Le ressort de ce bureau établi par la loi sur l'Union centrale des collections publiques de Hongrie embrasse l'administration centrale de l'achat des livres étrangers et des échanges; le service des échanges internationaux; le contrôle de l'exportation de livres; la tenue des registres des livres et des périodiques étrangers et la préparation d'un catalogue central.

Joseph Bajza nommé professeur à l'université de Budapest quitta la bibliothèque Széchényi où il commença son service en 1906. Il travailla tour à tour dans les départements des imprimés, des manuscrits et des journaux. Dès 1920 il fut le chef du département des journaux. (A. G.)

Joseph Holub, nommé professeur à l'université de Pécs quitta la bibliothèque Széchényi, où il fut employé dès 1909. Il servit d'abord aux archives de la bibliothèque, organisa ensuite la collection de guerre et fut mis enfin à la tête du département des manuscrits (T. R.)

Beitrag zu Geschichte der Korvina. Mitteilung einiger bisher unbekannten Daten über den Verlauf der am 14. Juli 1844 abgehaltenen Sitzung der Magnatentafel, in der die Erwerbung der Überreste der Korvina besprochen wurden. (LADISLAUS SZABÓ v. BARTFA.)

Der Nachlass Aron Sziládys in der städtischen Bibliothek Kecs-kemét. Die Bücher- und Handschriftensammlung des verewigten reformierten Bischofs Aron SZILÁDY wurde von der Stadt Kecs-kemét für 20 Joch erstklassigen Acker und 600.000 Kronen erworben. Die etwa 11.000 Bände zählende Bibliothek des ausgezeichneten Literarhistorikers und Orientalisten enthält viele Zeitschriftenreihen, alte ungarische Bücher, arabische, persische und türkische Druckwerke, des ferner 23 orientalische Handschriften und eine reiche Briefsammlung. (FRANZ ZSINKA.)

CHANGEMENTS DANS L'ÉTAT DES IMPRIMERIES HONGROISES DU 16 SEPTEMBRE 1922 AU 15 NOVEMBRE 1923.

(Pages 159—160, 282.)

Explication des signes: * imprimeries non avisées officiellement; **
imprimeries dissoutes.

A MAGYAR KÖNYV ÚJ FOLYAM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1893-ban új folyamat indította meg.

A folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa s a magyar bibliografia egyedüli szakközlő tudomány érdekeinek szolgálatában. Elsősorban a művelődéstudomány előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egy évi gyarapodásról, a végzett munkáról és teljes megtérüléséről belső életéről. Ismerteti a hazai és külföldi közéletet fordítva ezek magyar és különleges bibliográfiájának felkutatására és közzétételére. Számot ad a hazai irodalom termékeiről s figyelemmel kíséri a külföldi közélet kiadványait.

A Magyar Könyvszemle évnegyedes füzetekben szeptember és december hónapokban jelenik meg. Előfizetési díja 4 korona.

Az előfizetési pénzeket a Magyar Nemzeti Múzeum fogadja el; a folyóirat szellemi részét érdeklő közleményeket a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába küldendő.

A Magyar Könyvszemle régi és új folyamainak kiadójaként a *Gusztáv* könyvkereskedésében, Budapest, IV. Ferencvárosi körút 4. szám alatt alapára 4 korona. Az előfizetések ezenkívül is a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárához küldendő.

Megjelent és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kiadó: *időszaki sajtó 1910-ben. I. A magyar hírlapirodalom, II. A magyar nyelvű hírlapirodalom, Kereszty Istvántól. III. Függelék: A magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok stb.*

SOMMAIRE DU BUL

lentin Hóman : Au cercueil de Ladislás Fejérpataky	...
ul Gulyás : Ladislás Fejérpataky	...
eodor Rédey : Die Petőfi-Ausstellung der Szépművészeti	...
ius Végh : Das bischöfliche Bibliothekszimmer des	...
verbe-Museum	...
ul Gulyás : Le sort du livre en Hongrie de nos jours	...
ef Holub : Über Ausbildung von Bibliothekaren	...
llande Kádár : Oeuvres inédites de Paul János	...
liothèque du Musée National Hongrois	...
es Baross : Petőfi dans les belles-lettres	...
loman Isoz : Une Gloria en notation musicale du Musée National Hongrois	...
ith Hoffmann : Ein Wappenmaler aus dem 16. Jahrh.	...
nigs Matthias	...
ma Bartoniek : Über eine mittelalterliche Handschriftliche	...
ten Bibliothek	...
onstantin Sulica : Die Archivwissenschaft in Rumänien	...
tteilungen»	...
ents inédits. Dr. LADISLÁS SZABÓ : Pièces inédites de	...
. EMILE JAKUBOVICH : Destruction des livres de la bibliothèque	...
UL GULYÁS : Über einen bisher als verschollen gehaltenen	...
hen Korvinianus. — Dr. FRANÇOIS ZSINKA : Les caractères	...
turcs de la chronique enluminée de la bibliothèque de	...
RTONIEK : L'original français du contrat de mariage de	...
Apafi. — Bibliothèque hongroise	...